S 983 1-6.b 1763

1982/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

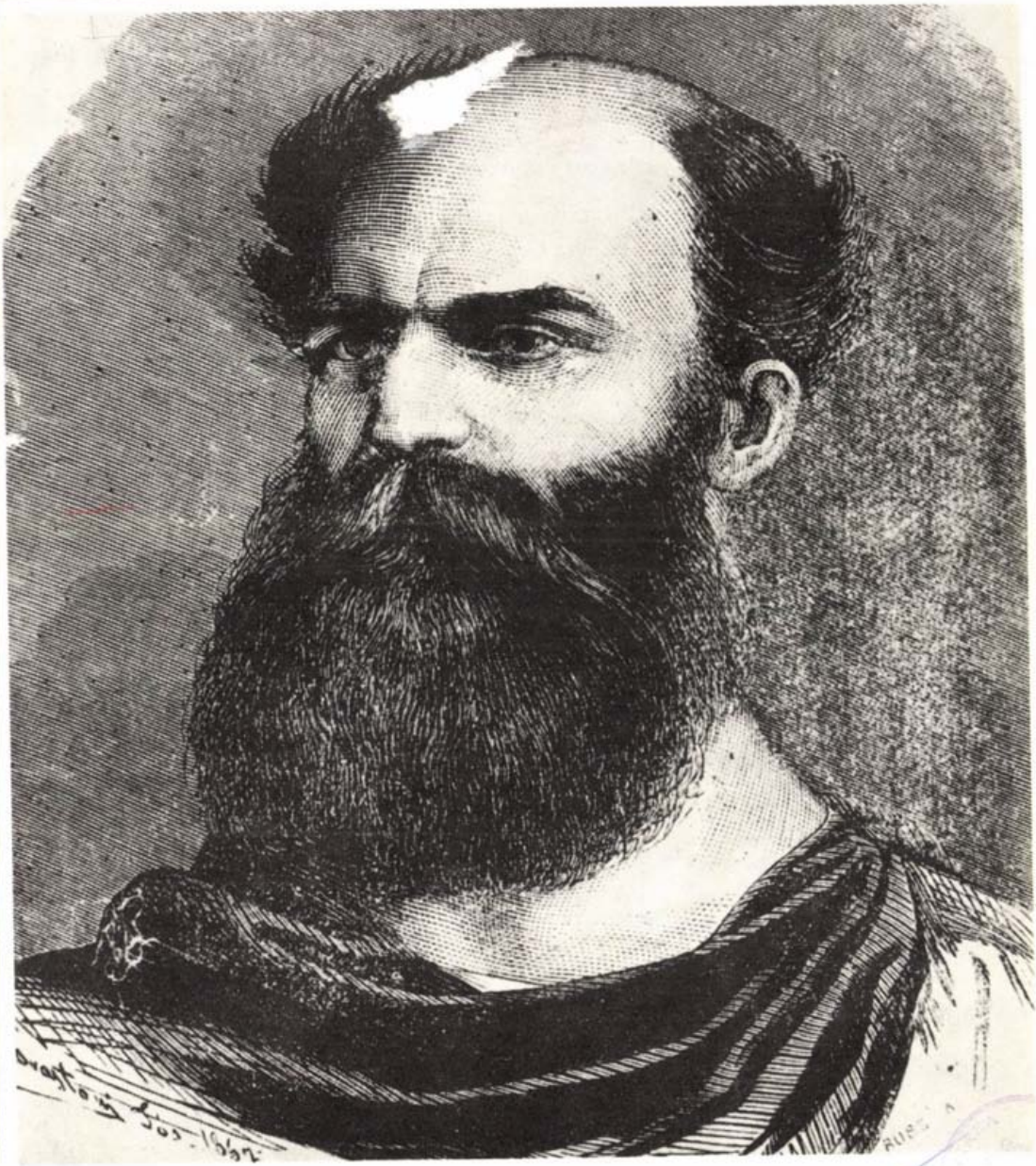

A Batthyány-emlékmécses

1982/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

Urbán Aladár: Batthyány Lajos emlékezete 3
Polöskei Ferenc: Életmód- és tájkutatás a honismereti mozgalomban . 6

KRÓNIKA

Református vallási néprajzi konferencia *(Molnár Ambrus)* 10
Az elmúlt idő nyomában Rákospalotán *(Furuglyás Géza)* 11
A Komárom megyei VIII. honismereti szakköri szemléről *(dr. B. Szatmári Sarolta)* 12
Néprajzi tájkonferencia Poroszlón *(Kovács Károly)* 13
Honismereti nap Gödöllön *(Máté György)* 14
Kiállítás nyílt Deák Ferenc kehidai kúriájában *(dr. Bencze Géza)* 16
A gölöncsérség emlékei a hódmezővásárhelyi Kiss Lajos Általános Iskolában *(Hampel Tamásné)* 17
Föld alatti bányászati kiállítóhely Pécsett *(Krisztián Béla)* 18
Néprajzi kutatótábor az Ung-vidéken *(Barna Gábor)* 18
A főváros helytörténeti könyvtára *(Mezey László Miklós)* 20
A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár szerepe a Honismereti mozgalomban *(Láczay Magdolna)* 21
A Kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár Helyismereti Részlegének munkájáról *(dr. Sipos Csaba)* 23

ÉVFORDULÓK

Haza és haladás. Pozsgay Imre művelődési miniszter a 450 éves pápai és sárospataki kollégiumokról *(Deregán Gábor)* 25

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Gondolatok a magyar népfrontmozgalom kibontakozásának 40. évfordulóján *(Győrffy Sándor)* 27
Életforma-változások egy alföldi mezővárosban *(Örsi Julianna)* 33

BESZÉLGETÉS

Gönyei Antal, a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója: A magyar kultúra nemzetközi pozíciójáról *(Ágoston László)* 36

TÁRLAT

A Hazafias Népfront a Magyar Távirati Iroda A Történelem futószalagán c. fotókiállításából 38

HAGYOMÁNY

Egy elfelejtett hegyaljai helytörténész: Fuker Jakab *(Balassa Iván)* ... 42
Hagyományőrzés a bőrfeldolgozó iparágakban *(Karsai János)* 44
Üzemtörténeti gyűjtemény a szegedi Pick Gyárban *(ifj. Lele József)* 46
Farsangi tojásszedés Bényben *(Csökás Ferenc)* 47
A nyergestetői emlékmű *(H. Demeter Dénes)* 48

TERMÉS

A Cegléd-homokpusztai agrárproletár földbérlőszövetkezet 1901–1945 *(Hídvégi Lajos)* 51

KÖNYVESPOLC

A Folklór Archívum tizenkét kötete *(Fejős Zoltán)* 55
Deák Ernő: A magyar korona országainak városügye 1780–1918. *(dr. Zachar József)* 57
Szlovákiai honismereti kalauz Vlastivedny sprievodca po Slovensku *(varga Béla)* 58
Balassa Iván: Alsónémedi története és néprajza *(dr. Gyúró Ferenc)* ... 59
Selmeczi Kovács Attila: Györffy István *(Gunda Béla)* 60
A Makói Múzeum Füzetei *(Halász Péter)* 60
Népköltészeti gyűjtemények a Vajdaságban *(Jung Károly)* 61
Kalapis Zoltán: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok *(Kósa László)* 62
Demény István Pál: Kerekes Izsák balladája *(Kelemen András)* 63
Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken *(Kovács Ágnes)* 64

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (a mellékleten)

A HONISMERET 1981. ÉVI IX. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE (a mellékleten)
Az első borítón gróf Batthyány Lajos képe.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston László főszerkesztő-helyettes, Magyar Távirati Iroda, Bp. – Balassa Iván dr. főigazgatóhelyettes, Mezőgazdasági Múzeum, Bp. – Barna Gábor dr. tudományos munkatárs, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen – Bencze Géza dr. muzeológus, Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, – B. Szatmári Szolta dr. muzeológus, Tata – Csókás Ferenc gazdálkodó, Bény – Cs. Varga Béla muzeológus, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza – Deregán Gábor rovatvezető, Magyar Távirati Iroda, Bp. – Fejős Zoltán muzeológus, Néprajzi Múzeum, Bp. – Furuglyás Géza igazgatóhelyettes, XXV. kerületi Művelődési Központ, Bp. – Gunda Béla dr. egyetemi tanár, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen – Györffy Sándor dr. tudományos főmunkatárs, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Bp. – Gyúró Ferenc dr. egyetemi tanár, Kertészeti Egyetem, Bp. – Halász Péter tudományos főmunkatárs, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Bp. – Hampel Tamásné tanár, Kiss Lajos Általános Iskola, Hódmezővásárhely – H. Demeter Dénes üzemgazdász, Bp. – Hidvégi Lajos ny. tanár, Cegléd – Jung Károly néprajzkutató, Hungarológiai Intézet, Újvidék – Karsai János osztályvezető, Sabaria Cipőgyár, Szombathely – Kelemen András dr. osztályvezető főorvos, Székesfehérvár – Kovács Ágnes dr. az MTA néprajzi kutatócsoportjának ny. tudományos munkatársa, Bp. – Kovács Károly ny. MÁV-tisztviselő, Poroszló – Kósa László dr. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp. – Krisztián Béla szakfelügyelő, 501. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Komló – Láczay Magdolna levéltáros, Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza, – Lele József ifj. néprajzkutató, Móra Ferenc Múzeum, Szeged – Máté György főelőadó, Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre – Mezey László Miklós könyvtáros, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. – Molnár Ambrus esperes, Hajdúhadház – Örsi Julianna muzeológus, Györffy István Múzeum, Karcag – Pölöskei Ferenc dr. egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp. – Sipos Csaba dr. könyvtáros, Megyei Könyvtár, Kaposvár – Urbán Aladár dr. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp. – Zachar József dr. tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE

ISSN 0324–7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9–11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360– Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14–16 óráig. Készült 9000 példányban 4/B/5 ív terjedelemben. 82 133 Veszprém megyei Nyomda Vállalat, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest V. József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, vagy a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára: 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Bp. Postafiók 149).
Index–25387

Urbán Aladár:

Batthyány Lajos emlékezete

Az 1848-as magyar forradalom eseményeinek sorában a köztudatban Kossuth és Széchenyi neve összefonódik Batthyány Lajos emlékezetével. Az első magyar miniszterelnök tevékenységéről alkotott kép azonban igen elmosódott. Ennek magyarázata mindenekelőtt abban keresendő, hogy a Batthyány-kormány időszaka 1848 áprilisától szeptemberig csak rövid epizódnak tűnik. Mire Bécs nyíltan megindította csapatait a magyar forradalom ellen, Batthyány már lemondott, a hatalom pedig Kossuth és a Honvédelemi Bizottmány kezébe került. Így Batthyány személye és tevékenysége többnyire homályban maradt, hiszen a reformkort a Kossuth–Széchenyi-vita, a szabadságharcot pedig a Kossuth–Görgey-ellentét uralja. Bár a nemzeti emlékezet megőrizte Batthyány nevét 1849. október 6-ának áldozatai között, alakja elszintelenedett, tetteinek emléke megfakult. Most, születésének 175. évfordulója jó alkalom arra, hogy kellő történelmi távlatból idézzük fel első alkotmányos miniszterelnökünk alakját, akinek nem kivégzése, hanem tevékenysége ad méltó helyet nagy államférfiaink sorában.

Batthyány Lajos 1807. február 11-én született Pozsonyban, neves dunántúli főúri családból. Ősei három évszázadon át nagy szerepet játszottak a királyi Magyarországon, a Habsburgok szolgálatában. A család férfi tagjai közül nádorok, horvát bánok, országos főkapitányok és érsekek kerültek ki. A fiatal Lajos gróf tizenkilenc éves fejjel – tanulmányait még be sem fejezve – a hadseregbe állott, itt azonban csak néhány évet töltött. A fiatal tiszt az emlékezések szerint azért lépett ki a szolgálatból, mert ezredparancsnoka, egy cseh arisztokrata, megsértette nemzeti érzését. Ekkor hazatért birtokaira, és 1834-ben megnősült, feleségül vette Zichy Antóniát. Ezt követően a külföldi utazások és a megyei közéletbe való bekapcsolódása egyaránt növelték a fiatal gróf látókörét. Érdeklődése az országos politika felé fordult, így az 1839–40-es országgyűlésen már megjelent a főrendi táblán. A konzervatív arisztokráciától magát elhatároló fiatal mágnás már első fellépésével felhívta magára a figyelmet. Személye körül megindult a kisszámú főrendi ellenzék kialakulása.

Batthyány részt vett az 1843–44. évi országgyűlésen is, majd azt követően a Kossuth által létrehozott Védegylet vezetőségében tevékenykedett, és elvállalta az Iparegyesület elnökségét is. 1845 decemberében az ő elnökletével alakult meg az ellenzék központi választmánya, ami azt mutatja, hogy ekkor már az egész ellenzék vezetőjének tekintette. Bécs minden mozdulatát figyeltette a „renegát" mágnásnak, aki 1847 őszén jelentős tettel gyarapította „bűnlajstromát": fáradságot és anyagi áldozatot nem kímélve segítette hozzá Kossuth Lajost, hogy ő legyen a „vezérmegye" (Pest megye) egyik országgyűlési követe az 1847–48. évi pozsonyi diétán.

Ismeretes, hogy 1848. március elején a párizsi forradalom híre nagy lendületet adott a magyar országgyűlés már-már ellaposodó munkájának. Bécs március 13-i forradalma után a császár alkotmányt ígért az örökös tartományoknak. Meg kellett tennie ezt az engedményt a pozsonyi országgyűlés küldöttségének is, amely március 15-én reggel – a pesti forradalommal egyidőben – indult Bécsbe. A magyar küldöttség sikerét az tette teljessé, hogy István főherceg nádor a királytól nyert felhatalmazás alapján még Bécsben, március 17-én kinevezte Batthyány Lajost miniszterelnöknek. Noha Bécs még kísérletet tett az engedmények megnyirbálására, a Batthyány-kormány, amely az ellenzék legnépszerűbb személyiségeiből alakult, április 14-én megérkezett Pest-Budára, és átvette az ország kormányzását.

Ez nem is volt olyan egyszerű feladat, mivel Batthyány minisztériuma nem folytathatta ott, ahol az előző, közvetlenül bécsi irányítás alatt álló kormányszervek (a Helytartótanács, a Kamara) abbahagyták. Ki kellett építeni a minisztériumokat, s azok munkatársainak meg kellett ismerkedniök feladataikkal. Amellett a magyar felelős minisztérium belügyeiben *önálló* volt ugyan, de az ország a Habsburg-birodalom keretein belül maradt, s ezer szál kötötte – főleg pénz- és hadügyi vonatkozásban – a birodalom Lajtán túli részeihez. Batthyány és Kossuth ugyan egyetértően azon a véleményen voltak, hogy Magyarországot az osztrák tartományokhoz csak *az uralkodó közössége*, az ún. tiszta perszonálunió köti, de ez inkább elvi álláspont volt, amit nem lehetett azonnal megvalósítani. Többek között azért nem, mert a kormány

hivatalba lépése után egy ideig nem is rendelkezhetett az országban állomásozó katonasággal, amely változatlanul a bécsi Haditanácsot, majd az áprilisban megalakult bécsi hadügyminisztériumot tekintette felettes szervének. Mindezt tetézte az, hogy a bécsi üléteksek nem intézkedtek, hogy Mészáros Lázár huszárezredes, a magyar kormány honvédelmi minisztere elhagyhassa Itáliában állomásozó ezredét.

A helyzet a határozott fellépésű miniszterelnök beavatkozását igényelte. Batthyány ideiglenesen átvette a hadügyminiszter tárcáját és megtiltotta, hogy a hazai katonai hatóságok bármiféle szállítást eszközöljenek, amíg Mészáros Lázár el nem foglalja hivatalát. Majd május elején Bécsbe utazott, ott május 7-i kelettel kieszközölte azokat a királyi kéziratokat, amelyek intézkedtek a magyar honvédelmi miniszter hazatéréséről, valamint utasították Latour osztrák hadügyminisztert, hogy a magyar katonaságnak az ország határain kívül történő alkalmazását hangolja össze a magyar minisztériummal. Ugyanez a királyi rendelkezés mondotta ki, hogy a magyarországi katonai főparancsnokságok – amelyek eddig megtagadták az engedelmességet – a Batthyány-kormány rendelkezései alatt állnak.

Az 1848. III. tc. értelmében nyolc szakminisztérium alakult, s ezek mindegyikének élére nevezett ki minisztert Batthyány. Így a törvény betűje szerint neki nem volt tárcája. A valóságban azonban nem így volt, mivel az áprilisi törvények értelmében felállított *nemzetőrség* szervezését a miniszterelnök magára vállalta. A feladat ellátására május közepén megszervezte az Országos Nemzetőrseregi Haditanácsot, amely az ekkor megindult *honvédtoborzást* is irányította. A nemzeti haderő magvát képező első tíz honvédzászlóalj szervezését tehát Batthyány – és nem, mint néha hiszik, Mészáros Lázár – vezette. Így olyan feladatkört látott el a miniszterelnök, amelyet kollégái is „tárcaszintű" munkakörnek tekintettek. Ebből különösen fontos a honvédség létrehozása, amely a nemzetőrségi törvény „túlfeszítéséből" (számunkra előnyös egyoldalú értelmezéséből) fakadt, s amelynek példája 1848 őszén hallatlanul megkönnyítette a nemzeti tömeghadsereg megszervezését. Érdemes még külön kiemelni, hogy Batthyány hamar felfigyelt az első honvédzászlóaljakhoz nagy számmal beálló „tanulmányos ifjakra", s intézkedett részben arról, hogy azok vegyenek részt az első pillanattól a kiképzésben, részben pedig arról, hogy számukra minden zászlóaljnál tartsanak fenn velük betölthető tiszti állásokat.

A Batthyány-kormánynak volt ugyan a király környezetében egy minisztere, de az udvarral való kapcsolat érdemi ügyeit Batthyány intézte. Így volt ez a már említett májusi bécsi útja idején, s így történt ez június elején, amikor a Bécsből elmenekült Ferdinánd királyt Innsbruckban kereste fel. Ekkor eszközölte ki többek között a Jellasics horvát bánt tisztétől elmozdító, egyébként hatástalannak bizonyult királyi kéziratot. Egyben ekkor érte el, hogy a király szentesítette az immáron az erdélyi országgyűlés által is felterjesztett uniótörvényt, amelyet az udvari körök legszívesebben megakadályoztak volna. Batthyány azonban igen határozottan élt azzal az alkotmányos – a Habsburg-ház történetében eddig ismeretlen és valójában nem is méltányolt – jogával, hogy a király első tanácsadója maga a miniszterelnök. Az emlékezések szerint ekkor sértette volna meg mind Zsófia főhercegnőt, mind Ferenc Károly főherceget (Ferenc József szüleit), amivel az udvari körök gyűlöletét a végletekig fokozta.

Az 1848-as magyar forradalom kezdeti sikerei összekapcsolódtak a nemzetközi eseményekkel. Ugyanakkor a párizsi júniusi munkásfelkelést követő reakció, a prágai felkelés leverése, az osztrák erők győzelme az itáliai fronton, mindez 1848 nyarára gyengítette az európai forradalmi erők helyzetét. A magyar kormány mozgáslehetőségét tovább rontotta és a Bécscsel szembeni eddigi határozott fellépést lehetetlenné tette 1848 nyarán, hogy a délvidéken június óta egyre szélesedő fegyveres harc folyt a független Szerbia által is támogatott szerb felkelők ellen. A horvátok pedig Jellasics vezetésével a Batthyány-kormány hivatalba lépésétől kezdődően megtagadták az együttműködést, sőt a horvát bán fenyegetően katonai erőt vont össze, amivel a magyar minisztériumot arra kényszerítette, hogy megszervezze a Dráva-vonal védelmét. Ilyen történelmi körülmények között a magyar minisztertanács augusztus 27-én úgy döntött, hogy elismeri Horvátország különállását, ha a király a fegyveres készületek beszüntetésére utasítja Jellasicsot. A kormány azonban akkor jutott erre az elhatározásra, amikor Bécsben már el voltak szánva arra, hogy horvát fegyverekkel kényszerítsék a magyar minisztériumot a márciusi vívmányok legfontosabbjainak: az önálló pénz- és hadügyeknek a feladására. Így a Bécsbe utazott Batthyányt és Deákot az a megaláztatás érte, hogy az udvarnál nem álltak velük szóba, hanem az osztrák minisztériumhoz utasították őket, holott az alkotmány értelmében annak nem volt beleszólása Magyarország ügyeibe.

Mikor Batthyány és Deák dolguk végezetlenül hazatértek Bécsből, az egész kormány lemondott, kivéve Szemerét, Kossuthot és a táborban tartózkodó Mészáros Lázárt. Ez a bécsi kormánykörök magatartásának a következménye volt, akik arra számítottak, hogy a rendkívüli helyzetben a magyar országgyűlés „konventté válik": királyi szentesítés nélkül fogad el rendszabályokat, amivel megsérti a király jogait, így okot szolgáltat a fegyveres beavatkozásra. Ez ekkor már folyamatban is volt, mert Jellasics a horvát haderő élén szeptember 11-én hajnalban átkelt a Dráván. A törvényesség látszatának megőrzése érdekében ezért Batthyány engedett a nádor kérésének, hogy ismét vállalja el a kormány elnökségét. Batthyány vállalkozását Kossuth és a mögéje felsorakozó baloldal is támogatta, mert tudták: az országgyűlés többségét meg kell győzni arról, hogy „az osztrák császár hadat üzent a magyar királynak", s így alkotmányos keretek között nem lehet megtenni a szükséges intézkedéseket az ország megmentésére. Ameddig azonban Batthyány, a király által már egyszer kinevezett miniszterelnök áll a kabinet élén, addig Bécsnek nincsen jogcíme a nyílt beavatkozásra.

Batthyány tisztában volt feladatának nehézségével, sőt lehetetlenségével. Már szeptember 16-án figyel-

meztette a képviselőházat, hogy gondolja meg „nem érkezett-e még el azon végperc, melyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorul, amelyben a *törvényességet nem képes, de nem is köteles respektálni*...” Ő maga le is vonta a következtetést, és szeptember 19-én elrendelte, hogy az eddigi toborzás helyett kezdjék meg az újoncok kötelező kiállítását abban az arányban, ahogy arról az országgyűlésen elfogadott, de a király által nem szentesített törvényjavaslat intézkedett. Batthyány ezekben a napokban mindent megtett, hogy a mozdítható sorezredi, honvédi és nemzetőri egységeket a fehérvári táborba szállítsa, hogy megkíséreljе az előrenyomuló Jellasics feltartóztatását, Kossuth alföldi toborzóútja is ezt a védelmi tervet szolgálta: a mozgósított önkéntesek és népfelkelők a Csepel-szigettel szemközti dunai átkelőhelyeket védték, hogy megakadályozzák a horvátok esetleges átkelését a Duna–Tisza közére.

A Batthyány és munkatársai által sietve szervezett lelkes sereg Pákozdnál végül megállította az elbizakodottan közeledő Jellasicsot. A miniszterelnök azonban ezt nem várta meg, mert Lamberg tábornok pesti felkoncolásának hírére elhagyta a magyar tábort, és Bécsbe távozott, hogy még egyszer megkíséreljе az ellentét elsimítását. Ezt követően mind a miniszterelnökségről, mind képviselői megbízatásáról lemondott. Amikor azonban körzetében újra megválasztották, 1848. december elején visszatért az országgyűlésbe, amelyet a király még október elején törvénytelennek nyilvánított. Mikor Windischgrätz herceg seregei Budához közeledtek, békeküldöttséget javasolt, amelybe őt is beválasztották. Nem gondolva személyes biztonságával, vállalta a megbízatást. Windischgrätz a küldöttséggel nem tárgyalt, de Batthyányt fogadni sem volt hajlandó. Bicskei szállásán őriztette, majd a küldöttséggel együtt visszakísértette a fővárosba, ahol Batthyányt 1849. január 8-án elfogták. Budán márciusban kezdődtek meg a volt miniszterelnök kihallgatásai, amelynek során nyilvánvalóvá vált, hogy egyaránt vádolják a június 10-i királyi kéziratok „kicsikarásával”, az újoncozás törvénytelen elrendelésével, a Jellasics elleni ellenállás szervezésével és a törvénytelen országgyűlésbe való visszatéréssel. Mikor 1849 áprilisában a magyar seregek közeledtek Pesthez, Batthyányt sietve Laibachba szállították. Felesége visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Budán a menekülés lázában olyan nagy volt az osztrákok fejetlensége, hogy lehetősége nyílott volna férjét álruhában megszöktetni. Batthyány azonban ezt visszautasította. „Jó lovon, karddal a kézben szívesen, de így – mondotta –, asszony mögé bújtva, ahhoz nem tudom [magamat] elhatározni.”

Batthyányt 1849 nyarán Bécsen át Pozsonyba, majd Olmützbe vitték, ahol augusztus 16-án – vagyis a világosi fegyverletétel hírére! – kezdődött perének főtárgyalása. Ekkor már világos volt a fogoly számára, hogy nem kicsinyes bosszúról van szó, hogy valóban „főbenjáró” pert folytatnak ellene. Bár a vádak egy részét el kellett ejteni, az osztrák hadbíróság – amely nem is volt illetékes Batthyány miniszterelnöki tetteinek megítélésére – minden vádat bizonyítottnak tekintett, amelyben a vádlott nem volt képes magát megvédeni. (Perének során sem ügyvéd, sem iratai nem állottak rendelkezésére.) Ma már tudjuk, hogy a bécsi udvari körök, élén Schwarzenberg herceg miniszterelnökkel, el voltak szánva arra, hogy Batthyányt Kossuth támogatásáért, a forradalomért és a forradalom vívmányaihoz való következetes ragaszkodásáért keményen meg fogják büntetni. Így az olmützi hadbíróság az egyhangú halálos ítélethez hiába mellékelt egy ugyancsak egyhangú kegyelmi előterjesztést, azt a bécsi katonai főtörvényszék a Magyarország felett teljhatalommal rendelkező Haynaunak tette át, és Batthyányt is sietve Budára szállíttatta. Haynau október 3-án megerősítette a kötél általi halálos ítéletet, és a végrehajtás napját október 6-ra, Latour halálának évfordulójára tűzte ki. Batthyány a bitófát csak azzal tudta elkerülni, hogy egy, a felesége által becsempészett törrel súlyos, de nem halálos sebet ejtett a nyakán. Az ítéletet így golyó által hajtották végre...

Batthyány sorsa valóban tragikusan alakult. Bár maga nem volt forradalmár, forradalom emelte hatalomra, amely azonban egyben törvénybe is foglalta az új eredményeket. Ezt a törvényességet igyekezett ő mint miniszterelnök „fenn és lenn” megtartatni, hogy megvalósítsa eszményképét: az *alkotmányos monarchiát*. Kísérletére olyan körülmények között került sor, amelyben a két véglet, az abszolutizmus és a forradalom erői csaptak össze. Szeptemberben, az országot fenyegető támadás idején Batthyány túltette ugyan magát törvényességi aggályain, de arra nem vállalkozott, hogy megtartsa vezető szerepét a nyílt fegyveres küzdelem idején. Félreállt, de nem vonult teljesen vissza. A győztes ellenforradalom azonban ugyanazt a sorsot szánta neki, mint ami Kossuth, Bem vagy Petőfi osztályrésze lett volna, ha azok is kezébe kerülnek.

Batthyány megítélését erősen befolyásolta, hogy a kortársak egy része elítélte félreállásáért, és Kossuth magatartását tekintette mércének. Kivégzése általános megdöbbenést keltett, de osztoztak sorsában az Aradon kivégzett és közismerten nem politizáló tábornokok is. Tettei nem szolgálhattak alkotmányjogi precedens alapjául, nemcsak azért, mert a kiegyezés után nem volt üdvös őt emlegetni, hanem elsősorban azért, mert megváltozott az 1848. évi törvény és az Ausztriához való viszony jellege is. De a független államiság híveinek sem lehetett eszményképe, hiszen az Kossuth volt, aki következetesen visszautasította a kiegyezést. A dualizmus közvéleményét egyébként is a Kossuth–Görgey-ellentét foglalkoztatta. 1918 után, a Horthy-korszakban pedig a forradalomtól rettegő Széchenyi lett a példakép, s Batthyányt Széchenyivel összebékíteni és Kossuthtal ellentétbe állítani igyekeztek. Perének tudományos igényű feldolgozása is Batthyány udvarhűségére és forradalomellenességére helyezte a hangsúlyt, valamint arra, hogy kivégzésében a bécsi udvari körök bosszúja érvényesült.

Batthyány emlékezete így nem annyira politikai örökséget hordozott, inkább úgy tekintették, mint egyikét az osztrák önkény áldozatainak. A Magyarországra nehezedő hitlerista nyomás éveiben azonban,

amikor Ausztria bekebelezése után a Német Birodalom „örökölte" a Habsburgok szerepét, 1849. október 6-ának áldozataira való emlékezés is új tartalmat kapott. A magyar kommunistáknak a népfront megalakítására tett erőfeszítései így vezettek 1941. október 6-án a Batthyány-örökmécsesnél tartott megemlékezéshez, és ugyanez a gondolat hatotta át november 1-én a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírjánál rendezett demonstrációt is.

A felszabadulás után egy ideig mellőzték Batthyányt. Csak Kossuth méltó történelmi helyének kijelölése, a Széchenyi-portré reális megrajzolása és az 1848-as minisztérium iratainak gondos feldolgozása után jutottunk el oda, hogy leszögezhessük: 1848 szeptemberéig nem az ellentétek, hanem a közös célkitűzés jellemezte Kossuth és Batthyány viszonyát. Az utóbbi, amikor félreállott, maga is belátta, hogy a nemzet megmentése nem törvényes, hanem rendkívüli és forradalmi eszközöket igényel. A kutatások tisztázták, hogy Batthyány volt az 1848-as honvédség megteremtője, azt is, hogy a szeptemberi napokban milyen erőfeszítéseket tett Jellasics megállítására a pákozdi győzelemért. Reformkori szerepe és miniszterelnöksége, a polgári átalakulás és a nemzeti önállóság érdekében kifejtett tevékenysége mártíthalála nélkül is méltóvá teszik őt a nemzet emlékezetére. Békés időben nagy alkotásokkal ajándékozhatta volna meg nemzetét, s a liberális és alkotmányos magyar politikai berendezkedés építőmestereként vonult volna be a nemzet pantheonjába.

— Batthyány Lajosra emlékezve olyan államférfi emlékét idézzük, aki udvarhű és arisztokrata családból kiemelkedve, a polgári átalakulásért és az önálló alkotmányos nemzeti állam megteremtéséért küzdve járta végig politikai pályáját, amely – mint azt Metternich kancellár megjósolta neki – a vérpadra vezetett.

Pölöskey Ferenc:

Életmód- és tájkutatás a honismereti mozgalomban

A táj és életmód viszonyában egyaránt az ember, az emberi élet és cselekvés húzódik végig. Ezért először az éppen napjainkban szárba szökkenő, sőt talán már virágba boruló életmódkutatás néhány problémájára térek ki.

Az elmúlt évtizedekben a hazai életmódkutatásban több irányzat honosodott meg. A néprajztudomány, a tárgyi emlékekre, vagy ahogyan elsősorban Györffy István munkásságára is utalva, Tálasi István ezt szélesebben értelmezve kifejtette, az anyagi kultúrára, valamint az Ortutay-féle folklóriskolára építkezve egyes tájak vagy társadalmi rétegek, főként a parasztság életmódjának feltárásában alkotott maradandót. A történettudomány pedig írott forrásokra támaszkodva, a magyar társadalmi szerkezet alakulásának koordináta-rendszerében vizsgálja az egyes rétegek életmódját.

A Magyarország felfedezése sorozat a hagyományos magyar szociológia és szociográfia útján indult nagy sikerű útjára.

Külön kiemelést és elemzést igényel a szociológiai életmódkutatás, hiszen kiemelt kutatási irányná vált, és több könyvet, tanulmánykötetet produkált. Ezek a szociológiai életmódkutatások részben az empirikus modelltípusokra, részben a mélyfúrásoknak vagy inkább mélyinterjúknak nevezett egyedi részelemzésekre bomlanak, úgy azonban, hogy teljesen nem válnak szét. Vagyis az empirikus jellegű elméleti fejtegetések konkrét példákkal tűzdelve kerülnek életközelbe, míg a mélyinterjúkban minduntalan felbukkannak az említett modellek válfajai. Abban is megegyeznek, hogy a magyarországi történeti múlt csak valamiféle példatár, igaz gyakran érdekes és szellemes példatár számunkra, hiszen a stúdium elmélete és módszertana szerint jelencentrikus. A jelen társadalmi valósága valamely szeletének meghatározott elvi módszertani vizsgálata mellett azonban a jövő életmódjának kialakítására is hatni kíván. Erre utalnak például gyakran fellelhető prognózisaik is. Véleményem szerint valamely tudományos testület, de a Hazafias Népfront is kezdeményezhetné a mai szociológiai életmódviszgálat, felfogás, módszer, valamint a történetiség viszonyának vitáját. Már csak azért is, mert a honismereti mozgalom múltkutatása sem önmagáért való, hanem a jelen jobb, teljesebb megismerésére s végső soron az értelmes, tudatos szocialista életmód kialakítására irányul. Ez a vita elősegíthetné közös céljaink jobb valóra váltását, az életmódkutatás társadalmi hasznosításának tágabb lehetőségeit, egyrészt a történelmi szemlélet elmélyítése, másrészt bizonyos provinciális jelenségek elhárítása útján. Hozzájárulhatna az életmód ma még gyakran vitatott fogalmának tisztázásá-

hoz, de még inkább kritériumrendszerének, alkotóelemeinek világosabb, egyértelműbb megfogalmazásához. Ezen a téren a történettudomány a különböző társadalmi rétegek anyagi, gazdasági bázisát, a fogyasztás, az ellátás szintjét, a munka- és életkörülményeket, a lakásviszonyokat, a szabad időt és annak kihasználását, a közösségi élet hagyományos és új formáit, a népesedést, a családot, az embert, valamint a táj és a település viszonyát tartja a legfontosabb elemnek.

A kialakuló proletáriátus életét tanulmányozó munka olyan klasszikus művekre támaszkodhat, mint pl. Marx Tőkéje vagy Engelsnek a munkásosztály helyzetéről szóló több írása. Amikor azonban a kialakuló magyarországi proletariátus életviszonyait kutatjuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közép- és kelet-európai iparfejlődés eltéréseit a klasszikus nyugat-európai ipari forradalmak jellegétől, szakaszhatáraitól. Ott a céhes, a manufaktúra- és a modern gyáripar hosszú, gyakran évszázadokig elhúzódó történeti korszakokban zajlott, míg a magyarországi ipari forradalom éppen az egyenlőtlen fejlődés törvényszerűségei szerint a manufaktúrális korszakot szinte átugorva lépett a XIX. század utolsó harmadában a céhes iparból a modern gyáripar szakaszába. Ilyen módon a magyarországi munkásság osztállyá szerveződése politikai, szakmai szervezeteinek kialakulása sem a messze századokba nyúlik, hanem a XIX. század utolsó harmadába. A nagyipari munkásélet tárgyi emlékeinek s azok változásának töredékei ezért nálunk még ma is jobban fellelhetők. Emellett az ipartörvények, iparstatisztikák, népszámlálási adatok, a kialakuló munkáskolóniák dokumentációja, az érdeklődő hivatalnokok feljegyzései, a szocialista sajtó, majd a különböző munkásszociográfiák, a közegészségügyre utaló jelentések mind a munkásosztály életmódja kutatásának forrásait gyarapítják.

A kiegyezés után felgyorsuló magyar iparfejlődés természetesen meghatározó városképző elemet jelentett a magyarországi település-hálózat rendeszerében, csakúgy, mint az életmód változása terén.

Először azoknak a helységeknek a gyors fejlődését figyelhetjük meg, amelyek közelében nyersanyagfelőhelyek voltak vagy amelyek kedvező feltételeket nyújtottak a nyersanyag-feldolgozás számára. Másodszor azok a helységek indultak a gyors városi felvirágzás útjára, amelyek a vasúthálózat kiépítésével forgalmi csomópontokká váltak. Fontos kutatási feladatunk annak felderítése, hogy e városok ugrásszerű népességnövekedése milyen forrásokból táplálkozott s hogyan hatott a köznyező tájak életmódjára. Budapest lakossága ugyanis 1867–1910-ig megháromszorozódott, míg a városok népessége a kétszeresére nőtt.

Az urbanizáción belül külön kérdéskörbe illeszkedik a városok jogi helyzetének alakulása. 1848-ig a jelentősebb autonóm jogokat élvező szabad királyi városok (több kategóriájuk is volt) mellett a mezővárosok külön jogi státuszát figyelhetjük meg. A kiegyezés utáni közigazgatási törvények azután – hosszú időre – jogilag új várostípusokat deklaráltak. Megalkották a törvényhatósági joggal felruházott, valamint a rendezett tanácsú városok kategóriáit. A mezővárosok jó része ekkor községi berendezésű közigazgatási egységgé süllyedt. Közéjük került pl. a magas lélekszámú, nagy határú, a tanyavilág által körülfont Békéscsaba, Orosháza, Battonya, amelyek azután évtizedekig küzdöttek a városi rangért, s nem véletlenül váltak az agrárszocialista mozgalmak központjává. Hiszen ebben az ismert gazdasági, társadalmi okok mellett közigazgatási szervezetük átalakításának célkitűzése is szerepet játszott.

S ezzel át is térek a paraszti életforma kutatásának néhány inkább módszertani kérdésére. A neves francia történész, Bloch írta a középkori szabad parasztságról: egyedül a földesuraknak volt levéltáruk, így a földesúr nélküli földek egyúttal történelem nélküliek is. Vagyis: amíg a feudális függő viszonyba jutott parasztságról a földesúri levéltárakban bő írott forrás található, addig a szabad parasztok, mivel nem voltak levéltáraik, elsüllyedtek a történelemben, ebben az értelemben „történelem nélküliek". Ez a megállapítás részben a jobbágyfelszabadítást követő magyar parasztság történetére is érvényes.

A magyar földesurak fennmaradt levéltáraiban, urbáriumokban, számadásokban, összeírásokban, leltárakban ugyanis a jobbágyság történetének, életének, gazdaságának gazdag forrásaira bukkanhatunk. Mindezt a földesúri gazdaságvitel örökíthette meg, természetesen nem az utókorra hagyományozó szándékkal, hanem a földesúri haszonszerzés biztosítása és ellenőrzése érdekében. A felszabadult parasztok azonban nem vezettek könyvelést, nem jegyezték fel üzemterveiket, gazdaságuk, gazdálkodásuk adatait. Egyáltalán nem nagyon írtak, vagy nem is tudtak írni. Szabó István, a kitűnő agrártörténészt idézem: „Bármilyen ellenmondásként hangzik is: írott források alapján könnyebb egy-egy XV–XVI. századbeli jobbágy gazdaságvitelét követni és megismerni, mint pl. az 1860–80-as években egy parasztkisbirtokosét. Annak, aki a kapitalista kor parasztságának történelméhez nyúl, tisztában kell lennie azzal, hogy paraszti levéltárak segítségére nem támaszkodhatik egyáltalában, parasztbirtokéra sem igen. Ezt a hiányt elsősorban a termelés viszonyaira, a differenciálódás jelenségeire s a parasztok – mondhatni – „belső" történetének körülményeire irányuló kutatások sínylik meg, de a parasztlevéltárak hiányát érezni lehet a kutatómunka egyész területén." Jóllehet a közvetlen paraszti írott források hiányát ma már semmi sem tudja pótolni, mégsem szükséges a kapitalizmus kori parasztságot történelem nélkül hagyni, még az említett vonatkozásokban sem. Az új- és legújabb korból ugyanis olyan újszerű források maradtak fenn, amelyek az előző korból kevésbé szólaltathatók meg, vagy akkor még egyáltalában nem is léteztek. Ilyenek a közhatósági szervek iratai, a modern statisztikai felvételek, a sajtó termékei, az élő emlékezet és a tárgyi emlékek. De ide sorolhatjuk a munkaeszközöket, a háztartási használati tárgyakat, a különféle okmányokat, mint a cselédkönyvet, mezőgazdasági munkaszerződéseket, a századfordulótól kezdve a parasztság élet- és munkakörülményeivel foglalkozó nagyszámú könyvet, tanulmányt, a két világháború között pedig a gazdag falukutató szociográfiai irodalmat.

E helyütt nem térhetek ki a többi társadalmi osztály, réteg kutatásának lehetőségeire, forrásaira, így pl. a polgárság, ezen belül is a fővárosi, városi és falusi polgárságra, értelmiségre, a középnemességre, az arisztokráciára. Mindenről egyébként legalábbis globális jellemzéseket olvashatunk a Magyarság 10 kötetes, napjainkban folyamatosan megjelenő történeti sorozatban, a néprajzi és szociológiai tanulmányokban, sőt irodalmi, képzőművészeti alkotások is jócskán születtek.

Amikor a rádió a Hogyan éltek elődeink a századokban c. sorozatot sugározta, s eközben a messze századokba dúsan gyökerező arisztokrata családfák régebbi és újabb kori hajtásainak életvitele is szóba került, többen mondták: ezek nem elődeink, igazi elődeink jeltelen sírokban nyugszanak, fejfáik is rég elkorhadtak már felettük. Ez önmagában nyilvánvalóan igaz, sőt a felszabadulás után új élet kezdődött a romokon még azok számára is, akik valamiképpen az egykori arisztokraták vagy a középnemesség elszármazottjai voltak. A lényeges azonban ebben az összefüggésben az, hogy még az egykori arisztokrata életmód is múltunk, az ország múltjának egy szelete, s az osztályharc marxista elve egyenesen megköveteli a másik, a szemben álló oldal alaposabb megismerését. Az így szemléletessé váló kontrasztok pedig markánsabbá teszik az elnyomott osztályok valóságos helyzetét is. Életmódjuk egyébként nem volt egyszínű. Legtöbbjük vidéki kastélyban, külföldön vagy a XIX. század végétől Budapesten épített palotáiban szenvedélyeinek élt. De jól tudjuk, számosan a politika élvonalába kerülvén, történeti személyiségekké váltak, közülük néhányan a haladás oldalán.

A különböző társadalmi rétegek életmódjának kutatásában természetesen az emberi élményanyag lehetőségeitől függően az élő emlékezetet, a szóbeli visszaemlékezéseket is segítségül hívhatjuk az írottak mellett. Én, több-kevesebb sikerrel, kísérleteztem ezzel a műfajjal, és sok színnel gazdagította számomra elsősorban a munkásosztály és a parasztság élet- és munkakörülményeiről a könyvészeti és levéltári anyagokból kirajzolódó képet.

De miben látjuk az élő emlékek történeti forrás értékét, s műfajilag milyen változatai élnek és születnek napjainkban is? Mindenekelőtt gazdagítják és bővítik ismereteinket, de elterjedt nézeteket, konzekvenciákat is módosíthatnak, s talán legnagyobb értékük, hogy élőbbé, érthetőbbé tehetik a vizsgált korszakokat, a társadalmi és politikai folyamatokat. Csoportosításuk, jellegük sokfélesége miatt igen nehéz. Hiszen akadnak egész életutat vagy annak csak egy-egy részletét bemutató írások, amelyek rendszeresen vezetett naplóra, levéltári forrásokra tulajdonképpen tehát írásos dokumentumokra építenek. Gyakran találkozunk olyan, már kevesebb történeti tényt, konkrét eseményt tartalmazó, kisebb történeti forrás értékkel bíró visszaemlékezésekkel, amelyek szinte kizárólag személyes, egyéni élményen alapulnak. De előfordul a hagyományozódó, nemzedékről nemzedékre szálló, vagyis áttételesen jelentkező emlék, emlékezésátadás is. Ez utóbbiak történeti forrás értéke tovább csökken ugyan, azonban nemcsak színesítő eseménytartalmuk miatt érdekesek, hanem amiatt is, mert az utódokra, a közvetítőkre is utalnak.

Cikkem befejező részében a tájtörténetírás és -kutatás egynémely problémájára térek ki.

A történettudomány az elmúlt évek során kiemelkedőt alkotott egyrészt az országos történeti fejlődés megrajzolásában, a szintetizálásban, másrészt a helytörténet kutatásában és feldolgozásában, s az ezekkel összefüggő elméleti, módszertani, metodológiai kérdések sokoldalú kifejtésében. A helytörténet fogalomkörébe illeszkedő tájtörténetírásunk már jóval szerényebb eredményeket mutathat fel. Ezért szükséges a helytörténet differenciáltabb értelmezése és a valóságban egyébként kialakult ágainak szabatosabb regisztrálása, sőt egyező és eltérő vonásainak alaposabb kimunkálása is. (Az elszórt településekre – benne a majorra, tanyára –, falura, városra, a megyére, tájra és az intézményekre, ipari, mezőgazdasági üzemekre gondolok.)

A kérdés azonban bonyolult. Nem kellőképpen tisztázott ugyanis történettudományunkban a régió, a táj fogalma, hiányos az elméleti és módszertani alakzata. Vagyis hogy milyen kritériumok szerint különböztetünk meg tájakat az országos történeti fejlődés összképén belül? Vajon milyen súllyal szerepelhetnek e kritériumok sorában a földrajzi – ezen belül a természet-, gazdaságföldrajzi – tényezők, a településtörténeti sajátosságok, a közigazgatási beosztás, a lakosság foglalkozási vagy nemzetiségi megoszlása, nyelve, nyelvjárása, a gazdasági-társadalmi fejlődés sajátosságai vagy a politikai mozgalmak hasonlósága? Mivel azonban e tényezők jelentős része a rokon tudományok kutatásának tárgya is, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azok sajátos tájmeghatározó szempontjait. Ám felmerülhet a kérdés, átveheti-e a történettudomány, s a maga történeti valóságfeltáró kutatásának egyszerűen a keretévé teheti-e a rokon tudományok tájait, régióit, sajátos vizsgálódási területeit? Úgy gondoljuk, ezt nem teheti, már csak ezért sem, mert azok általában nem esnek egybe, sőt gyakran keresztezik egymást.

A mechanikus táj-, régióátvétel elsősorban azért sem lehetséges, mert a történettudományi megközelítés eleve sokrétűbb. Egy-egy nyelvjárási terület pl. önmagában véve – függetlenül a gazdasági, társadalmi, politikai viszonyoktól – eleve nem válhat a történeti tájkutatás tárgyává.

A történettudományi régió általában nem azonosítható a közigazgatási régebbi vagy modern kori határaival sem. Mert ha pl. a megyei közigazgatási beosztás figyelembe is veszi a vonzási körzeteket, a munkamegosztás bizonyos szempontjait – a természeti, földrajzi adottságokat, egyes településtörténeti vagy nemzeti sajátosságokat –, lehetőségei korlátozottak, márcsak a közigazgatással szemben támasztott állami szükségletek, igények – pl. az ideális területnagyságra törekvő szempontok – miatt is.

Erdei Ferenc a Város és vidéke c. könyvében a földrajzi, társadalmi, gazdasági valóság és a közigazgatás viszonyának összevetésénél abból indul ki, hogy a kettő nem fedi egymást. Szeged valóságos vonzás-

körzete, társadalmi, gazdasági hatása túllépi a megye határait. De a Dunántúlon is hivatkozhatunk pl. Győr vonzáskörzetére, amely Komárom és Veszprém megyék jelentős részére is kiterjed.

A természeti földrajz által kialakított és jellemzett statikus tájak önmagukban véve – az emberi cselekvés kikapcsolásával – szintén nem tikinthetők a tájtörténetírás tárgyának. Akkor sem, hogyha a rajtuk kibontakozó életet a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális fejlődést jelentősen befolyásolják is a földrajzi tényezők.

Nem tekinthetjük ma még tájaknak azokat az egyébként vonzó – tájprognózisokban fellelhető – nagyobb körzeteket sem, amelyek főként az ipar- és a mezőgazdaságfejlődés magyarországi várható jövője alapján születtek.

Mindazonáltal a történettudomány ismer és joggal megkülönböztethet az országos fejlődés összképén belül olyan tájakat, amelyek a történelmi múlt megismerése számára nemcsak lehetőséget kínálnak, de a kutatásnak is nélkülözhetetlen egységei. Születtek eredmények is ezen a téren, amikor a gazdasági, társadalmi sajátosságokat vagy a politikai mozgalmak azonosságait, hasonlóságait, vagy egy-egy tájegység különleges jogi helyzetét vette alapul a történettudomány. Ezekben az esetekben tehát a tájat meghatározó egyes tényezők tájmeghatározóvá váltak. Így, vizsgálta azokat a területeket, amelyek településtörténetileg alakultak ki, kiváltságokkal rendelkeztek vagy sajátos állami, társadalmi, politikai funkciókat láttak el (Székelyföld, Hajdúság, Jászság, Őrség stb.) Ugyancsak a tájtörténetírás feladatkörébe tartoznak azok a településformák is, amelyek sajátos gazdasági és társadalomtörténeti termékei a fejlődésnek, mint pl. a tanyarendszer az Alföldön vagy ugyanitt a mezővárosok kialakulása, a város és vidéke életének kölcsönhatása. De idesorolhatjuk a tőkés ipar, benne a bányaipar nagy fellendülésének nyomán kialakuló ipar- és bányavidékeket: pl. tatai-, salgótarjáni- szénmedencét, a borsodi iparvidéket. S végül, a birtokszerkezet egy-egy országrészre kiterjedő hasonlóságai és a részben erre épülő politikai szféra vagy a belőle fakadó politikai mozgalmak is a tájtörténetírás lehetőségeit szaporítják. (Nyírség, Dél-Dunántúl, Viharsarok.)

Úgy véljük tehát, hogy a jórészt helységtörténetre szorítkozó helytörténetnél a földrajzi és tematikai határai miatt egyaránt tágabb tájtörténetírás nagyobb lehetőséget nyújt a történelemtudomány egyes ágainak (gazdaság-, társadalom-, politika-, művelődéstörténet) együttes alkalmazására és a rokon tudományokkal való teljesebb együttműködésre. A tájtörténet módot nyújt a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság együttes vizsgálatára, kölcsönhatására, amit különben is nehéz szétválasztani.

A tájtörténetírás módszertani és részben hozá kapcsolódó problémái sorából egy-két nehézségről kell még szólnunk. Az egyik nehézség az, hogy mivel a táj története túlmutat a város, a falu, sőt gyakran a megye határán is, nehezen akad segítő, támogató, az e körbe vágó tanulmányok megírását serkentő és kiadását gondozó, avagy kutatását összefogó gazdája. A másik most már inkább módszertani probléma az, hogy a tájtörténeti forrásanyag jó része a különböző megyei levéltárak fondjaiban található. A tájtörténet kutatómunkájának tehát – az országos forráshelyek mellett – több megyei levéltár, múzeum szétszórtabb iratanyagát, tárgyi emlékeit kell tanulmányoznia. De fel kell bontania ebből a szempontból a statisztikai anyagot is. S végül: a tájtörténetírás eredendően interdiszciplináris kutatásokat feltételez, ezért a rokon tudományokkal való intenzívebb foglalkozást igényli.

Görgínás ág (Kalotaszeg)

KRÓNIKA

Református vallási néprajzi konferencia

A Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szakosztálya mellett működő református egyházi néprajzi szakcsoport 1981. április végén a berekfürdői lelkészüdülőben tartotta meg tavaszi tanulmányi konferenciáját. A református vallási néprajzi munka iránt érdeklődő lelkészek mellett a theológiai akadémiákról három hallgató képviselte a theológus ifjúságot. Meghívásunkra a Evangélikus Egyház képviselője is részt vett a konferencián.

Az értekezletet *dr. Makkai László* a Doktorok Kollégiumának főtitkára nyitotta meg. Hangsúlyozta a vallási néprajzi munka fontosságát és jelentőségét, egyházi életünk megújulásának folyamatában és társadalmi hasznossága tekintetében is. „Célunk az – mondotta –, hogy megismerjük református népünk gondolkozását, de belőle nemcsak a kuriózumokat, nemcsak a néprajzosokat elsősorban érdekló pogány maradványokat, hanem egész hitvilágukat, úgy ahogyan ma van és él." Felhívta a református vallási néprajzzal foglalkozni kívánó lelkészek figyelmét annak a kérdésnek a kutatására, hogy mit tud a mi református népünk a Bibliából, és milyen morális interpretációval tudja azt, ami a Bibliában van. *Dr. Balassa Iván* a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese a Vallási néprajz helye a magyar néprajzkutatásban című előadásában megállapította, hogy a református néprajzi kutatások történeti irányban való elmélyítésének igen nagy és eléggé ki nem használt lehetőségei vannak. A református vallási néprajzkutatás három fő tennivalóját határozta meg: 1. A liturgiához vagy azon belül a kereszteléshez, úrvacsorához, házasságkötéshez és temetéshez kötődő jellegzetesen református színezetű népszokások összegyűjtése. 2. El kell végezni annak felmérését, hogy mennyiben más egy református falu szervezete, egy család élete, az egyén felfogása mint egy nem reformátusé. 3. Felhívta a figyelmet a református vallási néprajz ösztönös és tudatos művelőinek munkássága felmérésére, akik között *Baksay Sándor* püspök mellett *dr. Illyés Endre* nevét említette. Előadásában megemlékezett *dr. Szabó Zoltán* és *dr. Ujszászy Kálmán* sárospataki professzorok nagyszerű kezdeményezéséről, a „Faluszeminárium" munkájáról. Ezzel kapcsolatban idézte Ujszászy professzornak egy 32 évvel ezelőtt elhangzott beszámolóját az összegyűjtött vallási néprajzi anyaggal kapcsolatban: „a gyűjtő- és feldolgozómunka, amely mögöttünk áll, még mindig csak részjelentőséggel bír szemináriumunk életében, melynek értéke és értelme akkor fog kidomborodni, amikor eredményeit beállíthatjuk a magyar református gyülekezetekbe." Ez az idézet ma is indokolja református vallási néprajzi csoportunk életre hívását és munkálkodását.

Balassa Iván előadásához dr. Ujszászy Kálmán, a néprajzi szakcsoport tiszteletbeli elnöke fűzött köszönő és értékelő szavakat. Többek között rámutatott arra, hogy a néprajzi gyűjtés során azt is vizsgálnunk kell, hogy mi volt a mögött a jelenség, szokás mögött, amit a most meglevő új eltakart.

Dr. Dankó Imre múzeumigazgató arról a növekvő érdeklődésről beszélt, amely a néprajzkutatáson belül az utóbbi években az úgynevezett szakrális vagy vallási néprajzi kutatások felé fordult. Ezt az érdeklődést főleg katholikus vonatkozásban *Bálint Sándor* és *Erdélyi Zsuzsánna* e témakörben megjelent könyvei is jelzik. A református vallási néprajz iránt megmutatkozó kezdeti érdeklődés követőkre nem nagyon találván, korán alábbhagyott, talán ez adott alapot ahhoz a vélekedéshez, hogy a magyar református vallásos néprajz kutatása terén lemaradás van, hogy gyors pótlásra van szükség. A továbbiakban a gyűjtés elengedhetetlen fontosságára irányította a figyelmet. „Természetesen – mondotta – a gyűjtésen a legszélesebb

körű gyűjtést értem, a tárgyi anyag gyűjtését éppen úgy mint a szellemi anyag gyűjtését." A meglevő gyűjtésre vonatkozóan még van hiányosság és közelről sem összevetett még a munka, egyrészt kicsiny, másrészt földrajzilag és minőségileg is egyenetlen. Emlékeztetett Újszászy Kálmán szinvonalas kérdőívére, melynek kitöltésével a református vallási néprajz szellemi anyagának összegyűjtését már évtizedekkel ezelőtt meg lehetett volna oldani. Végül hangsúlyozta: ha tényleg fel akarjuk deriteni a magyar reformátusság néprajzát, akkor rendszeres, jól szervezett, kellően irányított és ellenőrzött gyűjtés sürgős megindítása szükséges. Ehhez a munkához a legapróbb részletekre is kiterjedő *gyűjtési útmutatót* adott előadása további részében.

A következő napon *dr. Péter László,* a szegedi Somogyi Könyvtár munkatársa emlékezett meg a nemrégiben elhunyt *dr. Bálint Sándor* professzor szakrális néprajzi munkásságáról. *Dr. Makra Sándor* ny. református lelkész a népi imádságok gyűjtése során szerzett tapasztalatait és gyűjtési módszereit ismertette. *Dr. Takács Béla* múzeumigazgató a gyűjteményben található néprajzi tárgyakról, *dr. Kormos László* levéltár-igazgató pedig a levéltárakban található vallási néprajzi forrásanyagról tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást.

A konferencia zárónapján került sor *Molnár Ambrus* ügyvezető elnök előterjesztésére. Felhívta a néprajzi szakcsoport tagjait a református vallási néprajzi bibliográfiai összeállításában való segítségadásra. Ezután bemutatta a kereszteléshez, konfirmációhoz és az úrvacsorához fűződő szokások összegyűjtéséhez készített kérdőívet, melyet eljuttatnak a szakcsoport minden tagjához, hogy áttanulmányozás után véleményét és javaslatát hozzáadva végleges formájában sokszorosításra kerülhessen. Ez a *dr. Újszászy Kálmán* A falu c. kérdőívnek és *dr. Dankó Imre* gyűjtési útmutatójának felhasználásával összeállított és a későbbiek folyamán a vallási néprajz minden témáját magába foglaló gyűjtőív lenne az alapja, vezérfonala a szellemi néprajzi anyag összegyűjtésének. A konferencia elhatározta református vallási néprajzi témával foglalkozó tanulmányok készítésére pályázat meghirdetését.

Az ügyvezető elnök befejezésül emlékeztetett *dr. Gunda Bélának* a Református Élet egyik, 1941. évi számában megjelent Református vallási néprajz című cikkére, melyből ma is érvényes megállapitásokat idézett: „Kálvinista népünk vallási néprajzi képének megrajzolása a magyar műveltség és lelki élet sokszínű freskóján új és jelentős foltot foglalna el."

A néprajztudománynak nemcsak az a feladata, hogy az összegyűjtött hagyományokat magyarázza és mint kihalt életjelenségeket balzsamozza, hanem még inkább az, hogy a néphagyományt áttegye a literátus műveltségbe. Kutatásunk eredményével – mint a magyar népi kultúra egy részével – szolgálni és segíteni kívánjuk a kialakulóban levő új, modern magyar műveltséget, melynek alapját a népi kultúra értékes elemei jelentik.

Az ügyvezető előterjesztése után dr. Makkai László professzor zárószavaival ért véget – a jelenlevő néprajztudós szakemberek véleménye szerint is – a rendkívül értékes és hasznos tanácskozás.

Molnár Ambrus

Az elmúlt idő nyomában Rákospalotán

Az első nyomkeresők 1981-ben talán azok a középiskolába és szakmunkásképzőbe járó diákok voltak akik az év első negyedében egy vasárnap délelőttjüket arra szánták, hogy a főváros XV. kerületében keressék a múlt maradandó emlékeit. Ez a szándék találkozott a Hazafias Népfront kerületi bizottsága honismereti körének azon igényével, hogy a kerület megfelelő módon emlékezzék elődjének, Rákospalotának múltjára. Az alkalom egy 1281. szeptember 21-én keletkezett oklevél volt, amelyben a Nyir szó mellett első alkalommal említődik *Palota* neve.

Sokszor került szóba, hogy nem helyeselhető, ha a lokálpatriotizmust az ünnepélyes emlékezésre szűkítjük. A XV. kerületben – megítélésem szerint – valami más történik, ennél sokkal egészségesebb. Más az alapvető cél: nem emlékezés, sokkal inkább a *megismertetés.* Az, hogy az itt lakók és az itt dolgozók közelebb jussanak a kerülethez.

Az első nyomkeresőket újabb gyermekek követték. A tavaszi Éneklő Ifjúság Szemle keretében az önkéntes alapon jelentkező kórusok műsorában palóc népdalok csendültek fel az alig egy esztendeje működő kerületi úttörőházban. Alig néhány hét múlva, az úttörőmozgalom 35. születésnapján rendezett őrsi vetélkedőkön a kerületet igazán jól ismerő pajtások kerültek a legjobbak közé.

A cselekvő emlékezésből természetesen a felnőttek sem maradtak ki. A XV. kerületi művelődési

központhoz tartozó amatőrfilm-stúdió 50 perc körüli hangosfilmet készített, kópiáit számos helyen kívánják vetíteni. A jelenleg és a korábban itt alkotó művészek munkáiból szeptemberben kiállítás nyílt a Palotai Tárlat keretében. Ugyancsak szeptemberben rendezték a kerületi úttörőházban – a Budapesti Történeti Múzeum jelentős tudományos és anyagi támogatásával – a kerület történetét bemutató kiállítást.

Szeptember 21-én, az oklevél kiállításának évfordulóján, a Magyar Rádió délutáni programjában a szerkesztők palotai kívánságokat is teljesítettek, illetve, néhány riportban a XV. kerületről adtak keresztmetszetet a rádióhallgatóknak.

A megemlékezések sorát augusztus 20-án egy köztéri szobor leleplezése nyitotta meg, amelyet a fővárosi tanács ajándékozott az évfordulóra. Szeptemberben azokat hívták a művelődési központba akiknek az elmúlt időben munkájuk kapcsán közük volt a kerület fejlődéséhez, alakulásához és természetesen azokat is, akik jelen pillanatban is azon fáradoznak, hogy ez a sokszínű település minél otthonosabb, minél korszerűbb legyen. A műsor ugyancsak kerületi lesz, kerületi művészek közreműködésével.

Folyamatról szóltam a korábbiakban, mert több vonatkozásban valóban folyamatról van szó. A Budapesti Bútoripari Vállalat kerületünkben levő 5. számú gyáregysége kezdeményezésére több mint ötven szocialista brigád ezer főn felüli tagsága 1981 májusától kerületi vetélkedősorozatban ismerkedik alaposabban lakó-, illetve munkahelyével. A május és június hónapokban tartott elődöntők alapos felkészülésről tanúskodtak. Ennek során brigádjaink segítséget kaptak a Népfront helytörténeti körétől és a művelődési központtól. A folytatás a jelzett kiállítások, évfordulós megemlékezések keretében szerezhető újabb ismeretekre támaszkodik. A döntőre az ősz folyamán kerül sor.

De nem szándékozunk itt megállni. Néhány kerületi üzemben az üzemtörténeti gyűjtőmunka iránt érdeklődőket keresünk. Munkájukat a helytörténeti kör és a művelődési központ által fenntartott múzeum munkatársai segítik. Ehhez támogatást kértünk a Magyar Történelmi Társulat üzemtörténettel foglalkozó szakértőitől is.

Már az általános iskolákban állandósítani kívánjuk a kerület múltjával, jelenével való kapcsolatot. Szeptemberben indult az iskolai környezetismereti oktatás keretében a művelődési központ által készített segédanyagra – tantervhez szigorúan kapcsolódó segédanyagra – támaszkodó oktatás. A kerületet bemutató szöveges segédanyagot színes diafilmmel illusztrálják. A diaképeken megismert helyeket személyesen is felkereshetik az iskolai csoportok.

A lakóhely múltjának és jelenének megismerésére való törekvést különösen célszerű olyankor erősíteni, amikor egy ilyen régen keletkezett oklevél kapcsán a kerület lakóinak figyelme természetszerűen rávetődik lakóhelyének múltjára.

Furugtyás Géza

A Komárom megyei VIII. honismereti szakköri szemléről

Második éve, hogy a szakköri szemlék megújításaként egy-egy jól működő szakkörhöz megyénk vendégségbe hagyományos szakkörvezetői összejövetelünk alkalmából. Tavaly a tarjáni honismereti szakkör volt a házigazda, most 1981. október 30-án Dömös hosszú ideje működő szakköre.

Dömös mint megyénk egyik legszebb vidékén fekvő, ősi települése, már önmagában is számos érdekességet nyújtott az odaérkezőknek. A község tanácselnöke *Erőss Miklós*, szeretettel fogadta a szemle résztvevőit, s kitűnő feltételeket teremtett az egész napos program megrendezéséhez. A szemle első felében mindig a szakkörvezetők továbbképzését valósítjuk meg a honismereti feladatok országos, vagy más megyékben kidolgozott elveinek és módszertanának ismertetésével.

Győr megye, s főként Győr városa élenjár a honismereti szakköri munkában. A munka tapasztalatairól tartott előadást *dr. Timaffy László*, aki a szakköri munka kitűnő gyakorlati kézikönyvének is megalkotója volt. Előadásában részletesen kitért a szakköri munka minden szakaszára, a szervezéstől a munkák összegzését jelentő pályamunkák elkészítéséig. A sok konkrét szakmai javaslat és ötlet mellett – amit a

gyakorló szakkörvezetők szorgalmasan jegyzeteltek – nagyon nagy hatású volt előadásának érzelmi töltete. Hangsúlyozta a munka mozgalmi jellegét, s azt, hogy csak szeretettel művelhető eredményesen. A konkrét adat- és anyaggyűjtés haszna mellett az emberi nevelő erejét is hangsúlyozta és azt, hogy a munka ma és most szükséges és sürgős, noha lehet, hogy eredményei csak a jövő számára lesznek igazán értékesek. Leszögezte, hogy a szakkörök feladata nem helytörténeti monográfiák írása. Az életmódkutatás, a hagyományok, visszaemlékezések gyűjtése viszont számos megoldható feladatot adhat számukra. Végezetül ismertette a Győr megyei honismereti munka szervezetét és eredményeit. Fontos dolog a szakkörvezetők kétévenkénti rendszeres továbbképzése, az üzemi szakkörök létrejötte, amelyek sokszor országos hírű ipartörténeti gyűjtemények alapítását eredményezték. Megyei táboraikban a Csallóköz kutatását nemzetközi szinten végezték. Kiadványaik viszont nincsenek, ezen a téren dicsérte a Komárom megyei Honismereti Füzeteket.

Az előadás után került sor a *megyei kiváló szakköri* cím és jutalom átadására, amelyet ezúttal a Komáromi Jókai Gimnázium, *Hetessy Lídia* által vezetett, 1967 óta működő szakköre kapta. A szakkör tagjai sikerrel vettek részt az országos pályázatokon is.

Itt osztották ki a *megyei néprajzi pályázat* díjait. Örvendetes, hogy sok (20) és főként jó pályamunka érkezett be. Az 1. díjat nyert *Mihalovics Sándoron* kívül mind tanuló szakköri tagok nyerték a három második, két harmadik és egy negyedik díjat. A szemlének mindig kedves, közvetlen része a *szakkörök bemutatkozása* és a beszélgetés. Most a helyi és 3 környékbeli szakkör mutatkozott be szóban és gyűjtött anyagukkal egy kis kiállításon.

A *Bellovai Barna* vezette *dömösi szakkör* 1963-ban alakult. Tagjai felnőttek, gyerekek egyaránt. Sokirányú érdeklődésük, lehetőségeik miatt munkájuk is sokszínű. Feladatuknak érzik történeti múltunk helyi emlékeinek gyűjtését, óvását, haladó hagyományaink mind szélesebb körű ismeretét és megismertetését. S bár nem céljuk a mindenáron való tárgygyűjtés, szeretnék megoldani eddig megőrzött anyaguk bemutatását.

Az *esztergomi* Balassa Bálint Általános Iskola szakköre kis szünet után alakult újra. Vezetője, *Varsányi Péterné* elmondta, hogy feladatuknak elsősorban a város történetének, hagyományainak mélyebb megismerését tekintik, de foglalkozni fognak az esztergomi ipar történetével is. Részt vesznek a Népfront Bizottság által meginditott paraszti eszközgyűjtésben is. Az Esztergomi Dobó Katalin Gimnázium szakköre fiatal, igényes pályaműveivel vett részt a kis kiállításon.

Bajnán szintén régi szakköri hagyományokat folytat az 1980-ban újjáalakult, *Izsó Károly által* vezetett szakkör. A szakkör elődje számos, jelentős tárgyat gyűjtött és adott át a Balassa Bálint Múzeumnak, de érdemeik vannak a régészeti leletbejelentésben is. Számos témában (földrajzi nevek, mezőgazdasági eszközök és munkamódszerek, szokások) pályázatokat is készítettek. A szakkört négy, bajnai viseletbe öltözött tagja viseletük ismertetésével hangulatosan zárta a bemutatkozást.

A következő szemle színteréül közös megegyezéssel Bajnát javasolták. A Tatabányai Dózsakerti Általános Iskola *dr. Gerzanits Magdolna* által vezetett szakkörének 4 tagja kis műsorral zárta be a szakköri szemlét.

Dr. B. Szatmári Sarolta

Néprajzi tájkonferencia Poroszlón

A Heves megyei TIT néprajzi szakosztálya és az egri Dobó István Vármúzeum néprajzi tájkonferenciáját, melynek a „Közép-Tisza-vidék népélete" volt átfogó címe, 1981. szept. 24-én Poroszlón rendezte meg. A konferencián a megye néprajzi szakosztályának tagjain és Poroszló helytörténetének kutatóin kívül jelen voltak Borsod-Abaúj-Zemplén megye néprajzi szakemberei és önkéntes néprajzi gyűjtői, továbbá a Szolnok megyei kutatók képviselői és a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszékének oktatói.

A tanácskozást *dr. Bodó Sándor*, a Heves megyei Múzeumok igazgatója nyitotta meg, majd *dr. Dankó Imre*, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok igazgatója ismertette a tanácskozás célját és programját, amely egyaránt szolgálni kívánta a résztvevők kutató- és tudományos ismeretterjesztő munkáját.

Elsőként *dr. Bakó Ferenc* kandidátus, a Heves megyei Múzeumok nyugalmazott igazgatója Település, építkezés a Közép-Tisza-vidéken címmel, a táj településtörténetéről és népi építkezéséről tartott előadást.

Felvázolta, hogyan fejlődött, alakult a táj nyújtotta anyagok felhasználásával a vidék építkezése. Diaképein bemutatta nemcsak Poroszló, hanem a közeli községek: Átány, Sarud, Tiszanána és Pély településrendjének jellemző jegyeit és az építkezési formák hasonlóságait. Beszélt az építkezésekben még ma is megfigyelhető reliktumokról (eredetileg Poroszló is a hajdani állattartó helységekre jellemző ún. kettős település volt), valamint a kistáj hegyvidéki és alföldi kapcsolatairól.

Utána *dr. Szilágyi Miklós* (Néprajzi Múzeum, Budapest) Halászat a Közép-Tisza-vidéken címmel tartotta meg előadását. Az előadó több éven át kutatta Poroszlón a halászat hagyományait, ennek és a levéltári kutatásainak eredményeit foglalta össze. Kitért a környék halászatára jellemző tulajdonformákra, valamint az ezzel összefüggő „üzemszervezetre". Részletezte a népies halászat különböző módjait, a halászóeszközökben bekövetkezett változásokat, valamint az itt-ott még fellelhető régebbi eljárásokat és eszközhasználatot.

Ebéd után *Kovács Károly* helybeli néprajzi gyűjtő, Poroszlói paraszti társaságok című előadásában beszélt azokról a paraszti társulatokról, melyeket még az egyéni gazdálkodás korában, a közös földvásárlások alkalmával alakított a poroszlói kisbirtokos parasztság. Ismertette a társaságok szervezetét és tevékenységét. A földvásárlási adatokból kiderült, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadulást követő száz év alatt, a poroszlói parasztság a határ egyharmadát kitevő területet vásárolt meg a földesurak eladó birtokaiból. Így a jobbágyfelszabadulás alkalmával tulajdonukba került földterülettel együtt 1945-ben a poroszlói határ kétharmada már a parasztság tulajdonában volt.

Negyedik előadóként *dr. Füzessy Anikó*, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum igazgatója ismertette a tiszafüredi fazekasközpont kialakulását. Színes diaképein bemutatta a tiszafüredi kerámia stílusbeli fejlődését, annak mai nap is felismerhető jegyeit. Levéltári kutatásai alapján szólt az idetelepült egri, miskolci és mezőtúri mesterek hatásáról, az alkotásaikon fellelhető egyedi vonásokról. Felvázolta a tiszafüredi fazekasok készítményeinek elterjedési irányait, a központ kisugárzási helyeit.

Az előadásokat hozzászólások követték, majd a hátralevő rövid időt a községgel való ismerkedésre használták fel a résztvevők. Megnézték azt a helyet, ahol szájhagyományunk szerint az 1848-as szabadságharc alatt *Kossuth Lajos* – fülét a földre hajtva – hallgatta a kápolnai csata ágyúinak morajlását. A hely közelében van annak az útvonalnak a kezdete, amelyen 1847. május hó 14-én *Petőfi Sándor* utazott Poroszlón keresztül Debrecen felé. A népi építkezés iránt érdeklődők megtekintették azt a „tájház"-nak kiszemelt régi épületet, mely még magán viseli a poroszlói népi építkezés stílusjegyeit.

Kovács Károly

Honismereti nap Gödöllőn

A honismereti mozgalmat irányító-szervező tevékenység a Hazafias Népfront VII. kongresszusát megelőző hónapokban új lendületet kapott Pest megyében. Újjáalakult a HNF Pest megyei Bizottsága mellett működő Honismereti Bizottság, és a szervező-irányító munkában a Pest megyei Levéltár mellé felsorakozott a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, valamint a TIT Pest megyei Szervezete is.

A helytörténet-és krónikairásnak régi hagyományai vannak Pest megyében, elsősorban a megyei levéltár jóvoltából. A megyei művelődési központ és könyvtár, valamint a TIT új színt hozott a megyei irányító munkába. Ennek volt meggyőző bizonyítéka az 1981. november 10-én, Gödöllőn, az új művelődési központban megrendezett első Pest megyei honismereti módszertani nap. A találkozón több mint százötvenen vettek részt, levéltárosok, muzeológusok, népművelők, könyvtárosok, pedagógusok és különféle más foglalkozású honismereti aktivisták.

A résztvevőket *dr. Barna Lajos*, a HNF Pest megyei Bizottságának elnöke köszöntötte. *dr. Tóth Albert*, az MSZMP Pest megyei Bizottsága propaganda- és művelődésügyi osztályának osztályvezetője méltatta a honismereti mozgalom eddig elért eredményeit, és kifejtette, hogy milyen fontos küldetést teljesítenek a mozgalom aktivistái a szűkebb pátria múltjának és jelenének megismerésével és megismertetésével. A bevezető után *dr. Lakatos Ernő*, a Pest megyei Levéltár nyugdíjas (1981. dec. 23-tól) igazgatója, a Pest megyei Honismereti Bizottság elnöke – a beérkezett ötvennyolc pályamű alapján – értékelte az elmúlt évi megyei krónikairói – és helytörténeti pályázat eredményeit, majd a pályadíjak és a HNF Pest megyei Bizottsága által alapított „Honismereti Munkáért" kitüntető jelvények és oklevelek átadására került sor.

Ezek után *Polónyi Péter*, a Gödöllői városi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, valamint *Kincses Károly*, a Gödöllői városi-járási Művelődési Központ igazgatóhelyettese az Emlékezések a gödöllői művészetelepre című összeállítás példáján bemutatták, hogy miként lehet a fotó-, film- és hangdokumentumokat fölhasználni a honismereti kutató- és gyűjtőmunkában, valamint a honismereti ismeretterjesztésben. Ez a bemutató egyébként a Pest megyei Honismereti Akadémia első előadása is volt. A HNF megyei Honismereti Bizottsága ugyanis – a TIT Pest megyei Szervezetével és a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtárral karöltve – a megye honismereti aktivistái részére több éves továbbképzést indított. Az akadémián az első két évben – évadban – a résztvevők arról kapnak átfogó tájékoztatást, hogy milyen módszerek elsajátítása szükséges a honismereti tevékenység egy-egy főbb területével való foglalkozáshoz. A harmadik – esetleg már a második – évtől kezdve a képzés szakosítottan folytatódik.

A gödöllői találkozó résztvevői három kiállítás révén is gyarapíthatták ismereteiket. A Pest megye nevezetességei régi ábrázolások tükrében és a Pest megye helyismereti irodalma a felszabadulástól napjainkig című kiállítást a Gödöllői városi Helytörténeti Gyűjteményben lehetett megtekinteni. Honismereti módszertani kiadványokból – 12 megye küldeményéből – a Gödöllői városi-járási Könyvtár rendezett kiállítást. (A gödöllői rendezők figyelmessége révén a Pest megyei helyismereti irodalom gyorsjegyzéke délutánra már a résztvevők kezébe kerülhetett.)

A módszertani nap a Honismeret szerkesztő bizottságának képviselőivel folytatott beszélgetéssel zárult. Az ankéton a szerkesztők elmondták a lap szerkesztésével és terjesztésével kapcsolatos legfrissebb elképzeléseiket. A hozzászólások során elhangzott az a javaslat, hogy a lap a bibliográfiai tájékoztatóba vegye fel a főiskolákon és egyetemeken készült helytörténeti tárgyú szakdolgozatokat, diplomamunkákat is. A résztvevők javasolták továbbá, hogy a szerkesztőség indítson akciót a lap esetleg elfekvő példányainak felkutatására és újbóli szétküldésére.

A Pest megyei Honismereti Bizottság egyik tagja elmondta: terveikben szerepel egy megyei honismereti tájékoztató kiadvány évenkénti megjelentetése, megindítják az irodalmi topográfiai gyűjtőmunkát, kiszélesítik a földrajzinév-gyűjtést, javasolják a könyvtáraknak, hogy erősítsék helyismereti dokumentumgyarapító és -feltáró tevékenységüket, kérik a művelődési otthonoktól, hogy szervezzenek honismereti-helytörténeti előadássorozatokat.

Az első Pest megyei honismereti napot azért rendezték éppen Gödöllőn, mert a megyei tanács művelődésügyi osztálya az új Gödöllői városi-járási Művelődési Központot a honismereti munka bázisintézményének jelölte ki.

Máté György

Madaras (Kalotaszeg)

Kiállítás nyílt Deák Ferenc kehidai kúriájában

Az 1981. évi *múzeumi és műemléki hónap* zalai rendezvényeinek sorából kiemelkedik a Kehidakustányban – nagyszámú érdeklődő jelenlétében – megnyitott *Deák-emlékkiállítás*. A korábban Söjtörön – *Deák Ferenc* szülőházában – bemutatott, elsősorban dokumentumjellegű összeállítás mellett ez a második, lényegében állandónak tekinthető, olyan kiállítás a megyében, amely Zala egykor legnagyobb politikusának állít emléket.

Deák Ferenc a reformkori Magyarország polgári átalakulásáért küzdő mozgalom vezéregyénisége 1803-ban született Söjtörön. Tanulmányai elvégzése után megyei megbízatásokat vállalt. Hatalmas tudása, rendkívüli emlékezőtehetsége, modern jogelvekkel megalapozott eszmevilága hamarosan tekintélyt teremtett számára a megye határain túl is. A reformországgyűléseken többször volt Zala megye követe. Tekintélye, hajlékony politikai taktikája, a mindenben a haza haladását szem előtt tartó tevékenysége már a maga korában sokak példaképévé vált. 1848-ban az első független magyar minisztérium igazságügyminisztere lett, de az országot ért külső támadások miatt lemondott és kehidai birtokára vonult vissza. A szabadságharc leverését követő Bach-rendszer elleni passzív ellenállás megszemélyesítője lett. Elvei fel nem adásával – az 1867. évi kiegyezés egyik kulcsegyéniségeként – segítette elő Ausztria és Magyarország viszonyának rendezését, de a megalakuló minisztériumban nem vállalt szerepet, nem fogadott el sem címet, sem kitüntetést.

A szabadságharc idejétől 1854-ig élt kehidai önkéntes száműzetésében. A község szélén álló kúriájának ma műemlékjellegű épületét 1770 táján építette a zalai középbirtokos *Hertelendy* család a hajdani kehidai vár dombján. 1803 körül került örökségként a *Deák* család birtokába. 1842-től Deák Ferenc birtoka lett a földszintes, magas tetős, sokkéményű kastély. Az L-alakú épület a Zala völgyére tekintő részén – a mai könyvtár és a kiállítás helyén – volt *Deák* két könyvtárszobája, ebédlője és két hálószobája. Az udvar felöli rész vendégszobáiban sokszor megfordult a szomszédos Zalacsányban lakó Csányi László, de sokszor járt itt Vörösmarty Mihály is.

A kiállítás – amely a községi könyvtár kezelésében működik – elsősorban *Deák Ferenc*nek állít emléket, de helyet kapott benne *Csányi László* is.

Zala György szobra (Mazur Ildikó felvétele)

A közeli Zalacsány birtokosa a reformkori zalai ellenzék országosan is elismert vezéregyénisége volt, s az egerszegi megyeháza reformküzdelmei, az országgyűlési követség után a forradalom és szabadságharc egyik, soha meg nem alkuvó harcosává, vezetőjévé vált, a főváros, majd Erdély kormánybiztosa, az újjáalakult kormány egyik minisztere. A szabadságharc bukása után nem menekült el az országból, a mártírság vállalásával is kitartott forradalmi eszméi mellett. 1848. október 10-én, négy nappal az aradi vértanúk után végezték ki Pesten.

Az enteriőr-szerűen berendezett kiállításon eredeti bútorok, képek, festmények mellett a tárlókban és vitrinekben elhelyezett dokumentumok idézik fel *Deák* emlékét. Az egyik oldalat a Magyar Tudományos Akadémián lévő Deák-kép hű másolata uralja. A *Székely Bertalan* készítette eredetiről századunk elején festette *Baló Ede*, a kor jeles mesterműmásolója. Alatta *Csányi László* barokk ebédlőgarnitúrájából látható három szépen helyreállított darab – egy kanapé és két szék. Mellettük a sarokban, egykor *Deák* tulajdonában lévő kétajtós, nagyméretű szekrény áll. Szintén hagyatékából került a kiállításba az az üveges szekrény is, amelyben – a hagyomány szerint – az általa faragott kisebb dísztárgyak, haláláról hírt adó értesítés, valamint a születésének századik évfordulója alkalmából rendezett megyei rendezvények értesítői, meghívói idézik a ház hajdanvolt lakóját. Alsó polcán országgyűlési beszédeit, munkáit, életét és munkásságát összefoglaló könyvek állanak sorban. Ugyanezek – már nem kiállítási darabokként, hanem az olvasás, a tanulás céljait szolgálva – a szomszédos könyvtárban is megtalálhatók.

A sok karú rézcsillár alatt, a szoba közepén elhelyezett tárlóban lévő dokumentumok, levelek és képek csak utalni tudnak a politikus, az államférfi, a családjáért és barátaiért sokat áldozó *Deákra*. A boltíves szoba kis előterében elhelyezett tablókon Kehida, illetve a kastély történetével ismerkedhet meg a látogató, aki a kiállítás megtekintése után körbesétálhat a védett parkban, tiszteleghet *Zala György* szobrászművész Deák szobra előtt.

Dr. Bencze Géza

A gölöncsérség emlékei a hódmezővásárhelyi Kiss Lajos Általános Iskolában

A hódmezővásárhelyi Kiss Lajos Általános Iskola tanulói szép és nemes hagyományt ápolnak. Iskolájuk névadójának nyomdokain haladva ismerkednek a régmúlttal, felidézve sok szokást, hiedelmet, játékot, munkafolyamatot. Az iskola 1967 óta viseli Kiss Lajos, a híres vásárhelyi folklorista, régész és múzeumigazgató nevét. A vásárhelyi szegénysorban született igaz hitű ember a szegények melegszívű krónikása lett. Ezt a szellemet őrzi az iskola mely 1981-ben kettős évfordulót ünnepelt. Névadójuk születésének 100. évfordulója egybeesett az iskola fennállásának 100. évfordulójával.

Az iskola tanulói már 1967 óta gyűjtik a környékükön található néprajzi tárgyakat. Ezek a tárgyak most újra élednek az iskola falai között rendezett állandó kiállításon. Az iskolamúzeum három részből áll: egyrészt a régi, muzeális értékű tárgyakból rendezett kiállítás, másrészt a múlt újjáéledését tükröző állandó bemutató ahol a mai népművészek, fazekasok munkáiból látható. A múzeum harmadik része a tudós életpályáját hivatott bemutatni.

Ezek a gyermekek e tárgyak között élnek, játszanak, tanulnak. A tárgyak szorosan beletartoznak mindennapjaikba. A szünetben bárhova mennek az iskolában, mindig áthaladnak a kiállítás színhelyén, a folyosón. A tanulók közül sokan „gölöncsér" családból származnak. Ez is egyik oka annak, hogy 1967-ben az iskola Kiss Lajos nevét vette fel. A tanulók egyszerű családok gyermekei. Az iskola ünnepi műsorán kiválóan állták meg a helyüket a „libapásztor", a „kiskanász" szerepében. Környezetükből szerzett hiteles ruhákban teljes átéléssel adták-vitték a „kis szógát", a „kehes, hámsíros, pókos, csöbörbe hágós, csiklandós, rúgós" lovakat. Nyolc-tíz éves gyerekek rövidre nyírt hajjal, klottgatyában rohantak a színpadra, önfeledten lovacskáztak, hukkoztak, dóléztak. A műsor koronáját, a lakodalmas jelenetet, Kiss Lajos gyűjtése alapján dolgozták fel az iskola nevelői, s adták elő a tanulók. Ugyanezek a gyerekek kiváló csutkababákat, csutkaszárból hegedűt, ökrösszekeret készítettek.

A hagyományápolás a szó legnemesebb értelmében él ebben az iskolában, őrizve egy kiváló vásárhelyi néprajztudósnak, a „magyar néprajzi tudomány szögény emberének" emlékét.

Hampel Tamásné

Föld alatti bányászati kiállítóhely Pécsett

A Pécs alatti pincerendszer bányászati célú hasznosításának új lehetőségét teremtette meg az a termékeny együttműködés, amely Pécs város tanácsa és a mecseki bányavállalatok – a Bányászati Aknamélyítő Vállalat, a Mecseki Ércbányászati Vállalat és a Mecseki Szénbányák – között kialakult. Már korábban terv született egy, a pécsi belváros egy része alatt húzódó pincesor bányászati bemutatóhellyé történő kialakítására. A kellő feltárás és biztosítás után az 1981. évi bányásznap előtt került átadásra a föld alatti bemutatóhely egy részlete, amely színvonalas kialakításával *Dévényi Sándor* tervei alapján, *Bocz Gyula* szobrászművész erre az alkalomra készült alkotásával előrevetíti a föld alatti kiállítóhely további, hasonlóan érdekes és szemléletes megvalósítását a 350–400 méter hosszúságú pincerendszerben.

A most megnyitott kiállítási részben – újszerűen megoldott tárlókban-gazdag ásvány- és kőzetgyűjteményben gyönyörködhetnek a látogatók. A különböző helyről származó ásványok és kőzetek rendezését és kiválasztását *Major Géza* (Mecseki Szénbányák) és *Koch László* (Mecseki Ércbányászati V.) főgeológusok nagy körültekintéssel és gonddal végezték.

A pécsi bányászati gyűjtemény föld alatti bemutatórészlegét 1981. szeptember 5-én *Komlódi Józsefné*, Pécs város tanácsának elnökhelyettese nyitotta meg. *Tóka Jenő*, a Mecseki Ércbányászati Vállalat vezérigazgatója méltatva az eseményt, az elkotó ember és a bányászat kapcsolatát, a bányászat és a közművelődés lényegi összefüggéseire utalt. A föld alatti kiállítás sokak összefogott munkájával készült el. A bányavállalatok dolgozói, a pécsi bányászati gyűjtemény vezetője, *Ari Bálint* és *Bezérédy Győző* a Janus Pannonius Múzeum osztályvezetőjének és a Pécs város tanácsának segítsége nagyban hozzájárult az új létesítmény megvalósulásához. A föld alatti kiállítórészleg első látnivalóját – a tervek szerint – 1982-ben követi a további részek berendezése.

Krisztián Béla

Néprajzi kutatótábor az Ung-vidéken

Hazai és szlovákiai magyar kutatók tollából a Honismeretben megjelent beszámolók azt jelzik, hogy a honismereti, néprajzi kutatómunka a szlovákiai magyarok körében az utóbbi években fellendült. Ám a híradások azt mutatják, hogy e munka elsősorban Nyugat-Szlovákiában és a palóc vidékeken folyik. A kelet-szlovákiai, Kassa-vidéki, zempléni, bodrogközi, ungi magyarság e hírek között alig szerepel. Ezt – s a korábbi kutatások hiányosságait – tükrözik a Vétessék ki szóló szívem és a Rozmaringkoszorú című nagyszerű kötetek is. Nemcsak a népköltészeti kutatások, hanem a tárgyi néprajzi emlékek felmérése sem kezdődött meg itt, nem beszélve a társadalomnéprajzi, szociográfiai felmérésekről. Csupán a Magyar Néprajzi Atlasz kutatópontjairól, s egy-két szórványos adatgyűjtésről van tudomásunk, magyarországi kutatók munkáiról. Ez annál meglepőbb, mert erről a vidékről, a ma *Nagykaposhoz* tartozó *Kiskaposról* származik jeles folklorista elődünk, *Erdélyi János*, akinek nevét *Nagykaposon* emlékkő és emléktábla őrzi. Kelet-Szlovákia múzeumaiban a magyar nemzetiségű lakosság kutatásával egyetlen muzeológus szakember sem foglalkozik, a magyarul tudó etnográfusok száma is kevés. A sokkal kedvezőbb helyzetben levő Nyugat-Szlovákiától viszont nagyon távol esik ez a vidék.

Ezt a helyzetet mérte fel a CSEMADOK terebesi (Trebišov) járási bizottsága, s már néhány év óta igyekszik fellendíteni a keretei között működő Néprajzi Munkabizottság tevékenységét, minél több helyi önkéntes gyűjtőt bekapcsolni a honismereti mozgalomba. A már beindult helyi mozgalom helyes szakmai orientálásához, módszertani tanácsadáshoz, s a kutatás fellendítéséhez kérték magyarországi szakemberek segítségét.

Az Ung-vidék községei többségében a terebesi járáshoz tartoznak. Ezek: *Szirénfalva, Nagyszelmenc, Dobóruszka, Budaháza, Vajkóc, Mátyóc, Veszkóc, Mocsár, Nyárád, Kelecsény, Cicser, Bét, Iske, Vaján, Kerész, Mokcsa, Mogyorós*, és *Nagykapos*. Csupán néhány északi település: *Ungpálóc, Bajánháza, Tegenye, Magasrév* tartozik a nagymihályi (Michalovce) járáshoz. E községek is részben magyar lakosságúak. Arra nyilvánvalóan semmi lehetőség nem volt, hogy ezt a sok községet a munka során egyforma alapossággal kutassuk, sőt egyáltalán végigjárjuk. Az egyhetesre tervezett gyűjtés kutatópontjaiként két községet vá-

asztottunk ki: *Szirénfalvát* (Ptrukša) és *Csicsert* (Čičarovce). *Szirénfalva* a Latorcához közel fekszik, lakossága református és görögkatolikus, kis lélekszámú, tipikus halászfalu. A majdnem kétszer akkora *Csicser* életét már inkább a földművelés és az állattartás határozta meg. A „Csicseri borsót" viszont nem smerik. A református, római és görög katolikus felekezet nagyjából egyenlő arányban van a községben, mindegyiknek anyaegyháza van, szemben a *Szirénfalvával*, akik a *nagyszelmenci* (Veľké Slemence)paróciához tartoznak. A rendelkezésre álló időbe ennek a két községnek alapos felmérése fért bele. A jövőben még egy valamikori kisnemesi községet (pl. *Mogyorós, Mokcsa, Vajkóc, Veskóc*) kell megvizsgálni, s akkor minden jellegzetes falutípus képviselve van.

A gyűjtőmunkára 1981. szeptember 4. és szeptember 13. között került sor. Szálláshelyünk *Szirénfalván* volt, innen jártunk át *Csicserbe*.

Célkitűzésünk az volt, hogy lehetőség szerint mindkét község életéről átfogó képet kapjunk. Az így előre kijelölt témák viszont csak a legfontosabb kérdéskörökre vonatkozhattak. A vidék életét nagymértékben meghatározó Latorca szerepét, az ártéri gazdálkodás emlékeit *Bellon Tibor* (Karcag) kutatta. Nem tért ki viszont a halászatra részletesen, mert azt *Varga László* (Nagykapos) már részben feldolgozta. A paraszti földművelést *Kotics József* (Debrecen) gyűjtötte, a mindkét községre jellemző nagyarányú állattartással pedig *Magyari Márta* (Debrecen) foglalkozott. Figyelme elsősorban a paraszti állattartásra irányult, mert legeltető, pásztorkodó állattartással szintén *Varga László* foglalkozik. Az egész Ung-vidéken az 1940–50-es évekig élt a kender- és lentermelés, s erre alapozva a szövés-fonás. E témákat *Zomborka Márta* (Debrecen) gyűjtötte. *Novák László* (Nagykőrös) a két község településével, népi építészetével, foglalkozott, de vizsgálta a temetői sírjeleket, fejfákat, s a temetkezés egész hagyománykörét. A táplálkozást *Bódi Erzsébet* gyűjtötte. *Szirénfalvának* és *Csicsernek* a környező községekkel, közeli és távoli településekkel és tájegységekkel fenntartott házassági kapcsolatait, s az egyéb migrációs formákat (vásár, munkaerő-vándorlás, búcsú stb.) *Nagy Molnár Miklós* (Debrecen) vizsgálta. Ennek alapján is kiderült, hogy a Nagykaposi járás viszonylag erősen elkülönült az egykori Zemplén vármegyéhez tartozó Bodrogköztől, kapcsolatainak szálai a mai Kárpátalja községeihez, *Ungvárhoz* fűzték. Aratási munkákra hegyvidéki *ruszin képeseket* fogadott. *Ungvárral*, valamint a reformátusok *Sárospatakkal* fenntartott kapcsolatai a vidéket sok vonatkozásban viszonylag hamar polgárosulttá tették. *Tóth Judit* (Kiskunfélegyháza) a két község társadalmát elemezte. Vizsgálta még a református vallásos néphagyományt, a református népi kultuszformákat. Erről általában is nagyon keveset tudunk. Meglepő volt viszont, hogy pl. *Csicserben* a reformátusok és a római katolikusok – a kevés vegyes házasság ellenére – mily nagy egyetértésben élnek, egymás szertartásait is látogatják. A katolikus vallás hatása pedig mindkét helyen viszonylag erős a református gyülekezetre. *Molnár Ágnes* (Debrecen) az emberi élet fordulóihoz (keresztelő-születés, esküvő-lakodalom, halál-temetkezés) fűződő szakásokat, hiedelmeket gyűjtötte. Több kiváltóan verselő, lakodalmi rigmusait maga író vőféllyel találkozott Szirénfalván (pl. *Demes Lajos, Jakab János*). *Barna Gábor* (Debrecen) a jeles napok, ünnepek hagyományait, valamint a római katolikus vallásos népéletet vizsgálta. Sikerült fényképezőgéppel is megörökíteni pl. a ma már nagyon ritka *ostyasütést*, s lejegyezni a karácsonyi *ostyahordás* szokását, a betlemezés és a névnapköszöntés addig ismeretlen helyi változatait. *Bartha Elek* (Debrecen) a görög katolikus vallásos hagyományok kutatása során megállapította, hogy e jellegzetes szokásrétegből hiányoznak a ruszin eredetű elemek. Közel áll viszont e hagyomány a római katolikusság gyakorlatához, kevés archaikus elemet tartalmaz. A szokáskör egésze az Ung-vidéki görög katolikus lakosság magyar eredetére mutat. E kutatáshoz kapcsolódva gyűjti a vidék gyermekfolklórját, gyermekjátékait *Géczi Lajos* (Nagykapos), bekapcsolva a munkába a helyi tanulókat is.

A napi gyűjtések után este megbeszéltük munkánk tapasztalatait, s ekkor találkoztunk vendéglátóinkkal, helybeli szakemberekkel, érdeklődőkkel. *Ripcsu Rudolf*, a CSEMADOK járási bizottságának titkára beszámolt a szervezet sokirányú működéséről, amelynek csak egy része a néprajzi gyűjtőmunka szervezése és irányítása. *Géczi Lajos* gimnáziumi tanár Erdélyi Jánosról beszélt, kiemelve neves elődünk életének helyi vonatkozásait. *Galgóczi Tibor*, a vendéglátó termelőszövetkezet elnöke a vidék népművészetének, pásztorművészetének legjobb ismerője és egyúttal művelője is. Szarufaragásaival több jelentős szlovákiai kiállításon vett már részt. Nemcsak faragja, hanem gyűjti is a pásztorművészet emlékeit. E témakörről tartott nekünk is előadást. (Lásd még: Honismeret, 1981. 6. sz. 42–44. old.)

Kutatótáborunk végén mindannyian rövid beszámolót tartottunk a nagykaposi *Erdélyi János klub*ban gyűjtésünk eredményeiről, s megkoszorúztuk *Erdélyi János*nak a református templom falán levő emléktábláját.

Vendéglátóink – a CSEMADOK mellett – a *csicseri* és *szirénfalvi* Nemzeti Bizottság és a községekben működő termelőszövetkezetek voltak. A gyűjtőtábor fő szervezője *Varga László*, a Néprajzi Munkabizottság vezetője volt, de rajta kívül is külön köszönettel tartozunk *Pásztor István*nak és *Balogh Sándor*nak, a Nemzeti Bizottságok vezetőinek (tanácselnökök), *Galgóczi Tibor*nak, a Nagykaposi Egyesített Földműves Szövetkezet elnökének, *Illés Benjámin*nak és feleségének, házigazdánknak, *Jakab Andor*nak, a CSEMADOK szirénfalvi községi bizottsága elnökének és pénztárosának, *Jakab János*nak, aki házába fogadott bennünket, a csicseri CSEMADOK-elnöknek *Bajusz János*nak és családjának. Nemcsak megható figyelmességgel láttak vendégül bennünket, hanem munkánkat nagy helyismeretük alapján nagymértékben elősegítették.

Barna Gábor

A főváros helytörténeti könyvtára

A Budapest históriájára vonatkozó nyomtatott dokumentumokat őrző intézmények közül a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye* a legrégibb s egyben a leggazdagabb állományú. Valóságos kincsesbánya a honismereti búvárnak, de a múlt iránti egyszerű érdeklődőnek is.

A főváros könyvtárában 1914 óta folyik rendszeres helytörténeti gyűjtő- és kutatómunka. Ez időtől halmozódott fel megannyi könyv, folyóirat, évkönyv, újság, plakát, fénykép és más könyvtári dokumentum, amelyek e kétezer éves múltú város életének szinte valamennyi vonatkozásával foglalkoznak. A Budapest-gyűjtemény állománya az eltelt majd hetven esztendő folyamán szépen gyarapodott és ma már joggal mondhatni: hazánk legnagyobb helytörténeti könyvtárává lett, amelynek országos jelentőségű feladatai is vannak a helyi funkciókon felül.

Munkáját négy témakör köré csoportosíthatjuk. Legfontosabb feladata *tudományos jellegű:* teljességre törekedve gyűjti és föltárja a honismereti-helytörténeti kutatómunka forrásaiul szolgáló nyomtatott dokumentumokat. Természetszerűen *közművelődési* munkát is végez, hiszen tájékoztató- és propaganda tevékenységével, bibliográfiák összeállításával hathatósan támogatja a honismereti ismeretterjesztő mozgalmat, segíti az iskolák oktató-nevelő munkáját a hazafias nevelés előmozdítására. De ellát a Budapest-gyűjtemény *gyakorlati* feladatokat is, amikor a különféle irányítási szerveket a rendelkezésre álló dokumentumokkal segíti munkájukban. Végül – a legrégibb ilyen jellegű gyűjtemény tapasztalatainak jogán – *módszertani* tevékenységre is vállalkozik a kerületi, városi, megyei könyvtárakban működő vagy éppen szerveződő helytörténeti gyűjtemények támogatásával, elsősorban munkamódszereik kialakításában.

A gyűjtemény említett gazdagságát mutatja néhány adat! *Könyvállománya* mintegy 62 ezer kötetre rúg: összefoglaló monográfiák, résztanulmányok, ősnyomtatványok, magyar és idegen nyelvű forrásmunkák, kéziratok . . . – fölsorolni is hosszadalmas – találhatók itt. A könyvanyag egyedien értékes részét alkotják a kalendáriumok és naptárak (kb. 3600 kötet) és szinte teljesnek mondható a fővárosi iskolák értesítőinek sorozatai. Föltétlenül említésre érdemesek a különböző címtárak, intézményi alapszabályok statisztikák, költségvetések, kimutatások. De meg kell említenünk – a teljesség igénye nélkül – a fővárosi kötődésű személyek életrajzáról, a kiállítási katalógusokról, albumokról, díszkiadásokról, emlékkönyvekről, almanachokról, fakszimilékről stb. Nagyon fontosak a fővárosi vonatkozású *folyóiratok, hírlapok*, egyéb periodikák és alkalmi kiadványok. Csak üzemi lapokból 500 féle található a gyűjteményben.

A többi nyomtatott dokumentum sorában jelentős helyet foglalnak el a szöveges és rajzos *plakátok*, ebből mintegy 60 ezer példányt őriz a könyvtár. S aminek fontossága van: rendkívül gazdag az 1918–1919-es magyar polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság falragaszainak kollekciója. Egyes korszakokra nézve forrás értékűnek bizonyulnak az *aprónyomtatványok*. Puszta számszerűségében is hatalmas anyagot tud a kutatók rendelkezésére bocsátani a Budapest-gyűjtemény, mennyiségük 300 ezer. Gyakran keresik és eredményesen használják a kéziratos és nyomtatott térképeket, melyek száma ma már meghaladja a 700-at. És nem feledkezhetünk meg a 70 ezres nagyságrendű *fényképgyűjteményről* sem, mely számos fotótörténeti ritkaságot és kuriózumszámba menő felvételt tárol.

Ilyen tekintélyes anyag azonban mit sem érne és gyakorlatilag hozzáférhetetlen volna, ha nem lenne alaposan föltárva. A gyűjtemény munkatársai azonban több mint fél évszázada körültekintő munkával könnyen kezelhetővé tették e terjedelmes állományt. Erre épülnek azután az olvasók tájékoztatását és eligazodását szolgáló eszközök: katalógusok, mutatók és más segédletek.

A Budapest-gyűjtemény föltáró munkája eltér a szokványos és általánosan alkalmazott könyvtári gyakorlattól. A betűrendes és szakkatalóguson túl ugyanis számos egyéb eszköz tájékoztatja az érdeklődőket, és egészen részletes analitikus fölbontásban „helyezik" eléjük a kívánt információkat. Ezek sorában talán első helyen kell említeni a földrajzi katalógust, amely a főváros területét kisebb topográfiai egységekre tagolva tartalmazza egy-egy terület, városrész, lakónegyed szakirodalmát. A régtől ismert és használt hétkötetes Budapest Története Bibliográfiának mintegy időbeli folytatása a kartotékokon álló ún. repertórium, amely 1950-től „naprakészen" tárja fel – a bibliográfia tematikai rendjét követve – a fővárosra vonatkozó temérdek irodalmat. Rendelkezésére áll az olvasóknak egy forrás szerinti katalógus, ahol a lapok, folyóiratok nevének betűrendjében – s azon belül időrendben – találhatók az ott megjelent tanulmányok, cikkek.

A Budapesthez valamilyen módon kötődő személyek életrajzára vonatkozó anyagot a folyamatosan gyarapodó életrajzi katalógus tartja nyilván. Meg kell emlékezni a Budapest a szépirodalomban elnevezésű

artotékrendszerről, melynek az a feladata, hogy eligazítson a fővárosi ihletésű és tematikájú szépirodalmi lkotások rengetegében. A szöveges formájú dokumentumokon kívül a nyomtatásban napvilágot látott óvárosi vonatkozású képanyagot is könnyen hozzáférhetővé teszi a Budapest-gyűjtemény a kutatók, rdeklődők számára. Tematikus rendben összeállított — és hamarosan könyv alakban is megjelenő — :éplelőhely bibliográfiája percek alatt megközelíthetővé teszi a kötetekben, folyóiratokban megjelent egkülönbözőtt témájú ábrázolásokat a Schedel Világkrónika (1493) első Buda-metszetétől napjainkig. Az letrajzi katalógushoz hasonló céllal, arcképkatalógus mutatja meg a Budapesthez kapcsolódó személyiségek nyomtatásban megjelent portréinak lelőhelyeit. Mindezek mellett, mintegy kiegészítésül, igazítják el i könyvtárost és az olvasót: a kisnyomtatványok betűrendes és szakmutatója, a fényképes plakátkatalógus, a plakátok szakmutatója, a fotógyűjtemény használatát egyszerűsítő mutató.

A föltáró munka eredményeként születtek meg továbbá a Budapest-gyűjtemény fontos és egyben ajátos kiadványai, amelyek különösebb utánaböngészés nélkül tálalják a kért források lelőhelyeit. Ilyenek iz egyedülálló jelentőségű Budapest Története Bibliográfián kívül a tematikus bibliográfiai sorozat: a Budapesti Füzetek vagy a főváros huszonkét kerületére vonatkozó irodalmat félévenként közzétevő Kerületi Figyelő kötetei. Az erősen budapesti kötődésű írók, költők (*Arany János, Jókai Mór, Ady Endre, Krúdy Gyula*) munkásságából az Írók Budapestje című sorozat szöveggyűjteményei közölnek szemelvényeket, gazdag illusztrációs anyaggal kiegészítve. Ízléses kiállítású hasonmás kiadványok teszik közkincsé a jól használható, de egyébként nehezen hozzáférhető forrásokat, dokumentumokat.

Látható, hogy a Budapest gyűjtemény sokoldalú tájékoztatóeszközei, információt szolgáltató segédletei még a kezdő kutatót is átsegítik a nehézségeken. S ennek igen nagy szerepe van abban, hogy a tanulóifjúság is könnyedén és eredményesen dolgozhat helytörténeti munkákon e könyvtárban. Joggal állapította meg a Budapest című folyóiratban a gyűjtemény méltatója: „Utcák, terek, foglalkozási ágak, évszámok, szolgáltatások, nevek, történelmi események, inspirálhatják a kíváncsiságot: a mindenre kiterjedő analitikus feldolgozásmód, az utalások, mutatók kiterjedt rendszere kapaszkodókat ad a kutatóknak, olvasóknak". (*Krajczár Imre:* Az ismeretlen kincsesbánya. Budapest, 1967. 3. sz. 23. old.).

Végül is, kik használják ezt a „kincsesbányát"? Elsősorban természetesen a helytörténet kutatói és a szűkebb pártriájuk után mélyebben érdeklődők. Azután sok hivatásos szakíró talál itt anyagot tudományos és népszerűsítő művéhez. Újságcikkek, tévéműsorok, gyakran használt kézikönyvek (pl. Budapest Lexikon, Budapest Enciklopédia stb.) készültek a Budapest-gyűjtemény állományából. De támaszkodik rá az egyetemi könyvtártudományi oktatás éppen úgy mint a pedagógus-továbbképzés vagy az igényes általános és középiskolai történelemtanítás. Gyakran íródnak a gyűjteményben szakdolgozatok, diplomamunkák, tudományos diákköri pályaművek. És örvendetesen megszaporodott a „csak úgy olvasgatók" száma is.

A föthalmozódott anyag, az analitikus föltáró munka, a tájékoztatás kiterjedt apparátusa mégis talán egyetlen cél érdekében van: a szülőföld, a szűkebb haza alaposabb ismeretének, s ezen keresztül az igényes és tudatos hazaszeretetnek szolgálatáért.

Mezey László Miklós

A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár szerepe a honismereti mozgalomban

A III. Országos Honismereti Konferencián *Székely György* akadémikus megállapította: „a siker egyik záloga az volt, hogy mindig akadtak olyan közgyűjtemények, amelyek meghatározták egy-egy honismereti akció célját, feladatát, kidolgozták a módszereket stb." A Szabolcs-Szatmár megyei levéltárnak a honismereti mozgalomban betöltött szerepét elemezve úgy tűnik, hogy a tapasztalatok és a módszerek átadásra, megbeszélésre érdemesek.

A levéltár a legutóbbi időkig zárt tudományos intézet volt, amely őrizte és feltárta a történelem írott forrásait, valamint kiszolgálta az államigazgatást. Az 1969/27. tvr. a levéltárakat közművelődési feladatok ellátására is kötelezte, de ennek formáit nem jelölte meg. A „nyitott levéltár" megvalósítása nagy segítséget kapott az akkor fellendülő honismereti mozgalomtól.

A levéltár gyűjtőmunkája nehéz és széles körű ténykedést igényel. Gyakran előfordul, hogy több száz éves levelek, községi közigazgatási vagy más hivatalok mostanáig lappangó anyagai, esetleg nagy értékű családi iratok kerülnek elő. Amennyiben a lakosság is ismerné ennek erkölcsi jelentőségét és bejelentené ezeket, máris óriási segítséget kapnánk.

Jóllehet a törvény előírja a nemzeti vagyonnak számító iratok bejelentését, de ez a lakosság előtt nem közismert. E téren a honismereti mozgalom sokat segíthet. Példaként említjük meg, hogy egy Kossuth-levelet a bejelentés után, a levéltár restauráltatott, és védett iratnak minősítve visszaadta a honismereti szakkörnek, iskolamúzeumban való őrzésre.

Intézményünk jellegénél fogva inkább irányításra, módszertani vezetésre hivatott. Előírt feladata a helytörténetírás művelése, támogatása, amelyet saját publikációi (tanulmánya-, forráskötetek, olvasókönyvek), társintézményekkel szervezett konferenciák révén teljesít. Megyénkben most kialakuló szokás, hogy egy-egy nagy múltú település életéből, múltjából konferenciát, a megjelenő kötetről ankétot tartunk, amelyen a levéltár hol mint házigazda, hol pedig mint társszervező vesz részt.

A helytörténetírást a levéltár tudományos munkatársai egymás között korszakonként felosztották és emellett igyekeztünk egy levéltári műhelyt is kialakítani. A fiatal kutatóknak témajegyzéket készítettünk, amely azoknak a levéltárban található forrásoknak figyelembevételével készült, amelyeket feldolgozásra javasolunk. Elsősorban a Bessenyei György Tanárképző Főiskola történelem, magyar és földrajz szakos hallgatói fogadták ezt örömmel, és készítettek néhány nagyon jól sikerült szakdolgozatot. Ajánlásunk ugyanis azt is jelentette, hogy a munka során figyeltük, szükség esetén szaktanárával együtt segítettük a nálunk dolgozót. Diákköri konferenciára került több dolgozat, közülük igen szép visszhangja volt a boszorkányperekkel, az 1848-as forradalom helyi eseményeivel foglalkozóknak, valamint annak a népességkutatásra vállalkozó két pályázatnak, amelyik egy kuriális település XVIII. századi lakosságát és a XVIII–XIX. századi zsidóbevándorlást vizsgálta.

A pályázók másik nagy táborát a középiskolások adják, akik a diáknapokra (Sárospatak) és a minden évben kiírt országos tanulmányi versenyekre készülnek. Az utóbbi csábereje abban rejlik, hogy az első tíz közé jutó tanulónak nem kell felvételiznie. A nagy érdeklődés azonban még messze áll a sikertől, amit nehezít a kiírt témáknak a tananyagtól, a forrásoktól való távolsága is. Az elmúlt időszakban egy Thököly-forrás elemzése volt a téma. Az olvasókönyvben csak egy forrás található, amelyet nem mertek választani, az eredeti pátenst, missilist pedig nem tudták olvasni. Levéltárunk ezért vállalta egy kis füzet kiadását, melyben néhány átírt, a latin szöveget magyarul is megadó levelet közöltünk. Az eredmény három pályadíjas dolgozat lett. Jobb forrásmegjelölésnek bizonyult az urbárium, amelynek feldolgozása egy hozzánk járó kislánynak 5. helyezést és felvételi nélküli továbbtanulást jelentett. A középiskolai pályázók jelentős része azonban olyan dolgozatot szeretne készíteni, amelyik érdeklődéséhez közel áll. Így készült el egy-egy tanulmány Nyíregyháza malmairól, vásárairól, ezek a múzeumi pályázati rendszerben értek el sikert, és jutottak el a Néprajzi Múzeum pályázatára.

Ezeknek a munkáknak különös jelentőségét abban látjuk, hogy tájékozottságot, szakmai felkészülést nyújtanak, erősítik a múlt tiszteletét, valamint a hazaszeretetet. Hasonló célból immár öt éve működnek az általános iskolások és a középiskolások részére beindított levéltári szakköreink.

A honismereti mozgalmat szerény lehetőségeinknek megfelelő helytörténeti kiállítással is segítjük. A *régi Nyíregyháza*, a Rákóczi Szabolcs és Szatmár vármegyékben című vagy a régi térképekről készült kiállítást a szocialistabrigád-vetélkedők anyagába is bevették a szerzők. Legnagyobb tábora az „Igaz ez a szép" szocialistabrigád-vetélkedőnek van, ezenkívül a közművelődési intézmények egy-egy évforduló kapcsán évről évre rendeznek várostörténeti vetélkedőket is, amelyeken a kérdések kidolgozásával, zsűrizéssel veszünk részt, és a levéltári szakkör is képviselteti magát. A diákok és a fiatal szakmunkások honismereti nevelését év közben rendkívüli levéltári órákkal, nyáron pedig a honismereti táborokban tanácsadással segítjük.

Az elmondottakból kiderül, hogy a levéltár több más intézménnyel, szervezettel együttműködik. A Hazafias Népfront megyei honismereti bizottságának elnöke a levéltár igazgatója, *dr. Gyarmathy Zsigmond*, mindketten részt veszünk a TIT történelmi szakosztályának munkájában is. A Megyei Művelődési Központ honismereti szakbizottságában a levéltárat képviselem. Jó munkakapcsolatban vagyunk a megyei pártarchívumnal, a két nyíregyházi főiskolával, a Debreceni Akadémiai Bizottság néhány szakcsoportjával. Együttműködésünk főleg a földrajzi nevek gyűjtésében, a dokumentumkötetek készítésében jelentős. Személyhez kötött nálunk a téeszkrónika-írás szakmai segítése, dr. Gyarmathy Zsigmond mind írásaival, mind pedig közvetlenül, személyesen is támogatja ezt a jelentős tevékenységet. Nemcsak a krónika történeti részének összeállításához szükséges levéltári forrásokért, hanem a folyamatos napi munkához szükséges tanácsokért is hozzá fordulnak.

A helyi rádióban hétvégeken sorra kerülő néhány perces évforduló-naptárt szerkesztem, ebben szeretném ennek a tájnak azon embereit bemutatni, akik munkájukkal hozzájárultak nemzeti kultúránk és hírünk növeléséhez. Természetesen nemcsak a hősökről szól a műsorom, hanem azokról is, akik szűkebb pátriánkban való tényked ésükkel a haladást szolgálták.

Végezetül a továbblépés lehetőségeit kutatva, két elképzeléshez keressük a megvalósítást segítő partnereket. A levéltárba sok olyan képzett, egészséggel, szellemi kapacitással rendelkező nyugdíjas jár, akikből lehetne egy olyan munkaközösséget szervezni, amelyik hasznos feltáró munkát végezhetne.

Gondolunk pl. egy *lelőhely-katalógus összeállítására*, amelyik a falvak történetéhez a feudális anyagból az államépítészeti, a térképgyűjteményekből, az iskolai, az alispáni, tanácsi irategyüttesből gyűjtene jelzeket. Kellő irányítással alapja lehetne ez egy új megyei monográfia elkészítésének.

A másik elképzeléssel a fiatal tanárokat, értelmiségieket kívánnám bevonni a mozgalom felelősségteljes munkájába. Napjainkra nemcsak a bürokrácia burjánzása, hanem vele együtt a fontos források, dokumentumok hiánya is jellemzők. Döntések születtek telefonon, szóban, elpusztultak a szocializmus kezdeti korának írásos emlékei, tönkrementek a gyenge minőségű másolópapíros jelentések stb. Így született meg az az igény, hogy egy visszaemlékezést gyűjtő csoportot kellene szervezni, ami nem teljesen új gondolat, mert a pártarchívumok aktívái már végeztek hasonlót, csak most szélesítenénk a területet. Vannak olyan visszaemlékezések, amelyek a történész értékelése nélkül közreadhatók, de van társadalmunkban egy jelentős réteg, amely a „hőskor-t" végigdolgozta, néha tanulta is, de a fejlődés törvényszerűsége új embereket kívánt. Ezek a „félreállított" emberek hordozhatnak egyéni sérelmeket, de tisztázhatnak sok dokumentumvesztett eseményt is. Lehetnek ezek az emberek régi tanácsi dolgozók, tsz-szervezők, párttitkárok, tanárok stb. A gyűjtők csak igazán felkészült emberekből kerülhetnének ki, hiszen meg kell nyerniük a visszaemlékezőt. Az így gyűjtött anyagot a levéltárban vagy a pártarchívumban elhelyezve kutatási korlátozás alá vonnánk, megőriznénk őket a korunkat megérteni, feltárni kívánó történelemnek.

Láczay Magdolna

A Kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár Helyismereti Részlegének munkájáról

1977 nyarán a Kaposvári Megyei Könyvtár szakrészleges átalakításával jelentősen korszerűsítettük az olvasószolgálatot.

A célunk az volt, hogy a különböző témák iránt érdeklődő olvasók és kutatók egy helyen találják meg a könyveket és a témához kapcsolódó szakfolyóiratokat. Megkétszereztük a könyvtári tájékoztatást nyújtó szolgáltatási pontokat, és változatosabbá tettük az egy-egy szakterületért felelős könyvtárosok munkáját.

Az olvasók eddigi és várható érdeklődésének megfelelően a következő szakrészlegeket alakítottuk ki: I. Általános részleg. (Az átalakítás első lépcsőfoka, a könyvtárral ismerkedés első színtere.) II. Helyismereti szakrészleg. (Tulajdonképpen a Somogy megyére vonatkozó gyűjtemény kutatóterme.) III. Társadalomtudományi. IV. Természettudományi, műszaki, mezőgazdasági, V. Művészeti, nyelvészeti és irodalomtudományi szakrészleg. (Ennek tartozéka: a zenei részleg). A szakrészleges tájékoztatás előnye, hogy az olvasó az egyes szakterületek tájékoztató könyvtárosaival eredményesebb kapcsolatot építhet ki. A könyvtári tájékoztatás ugyanis akkor megfelelő, ha pontos, gyors és a címzetthez szólóan differenciált.

Napjainkban megfigyelhető, hogy nemcsak a könyvtárakban, hanem a múzeumokban és a levéltárakban is állandóan nő a kutatók, olvasók érdeklődése a honismeret dokumentumai iránt. A Kaposvári Megyei Könyvtárban a honismereti, helyismereti, helytörténeti témák iránt érdeklődő olvasók a már említett II. szakrészlegben, vagyis a Somogyi-kutatóteremben kapják meg kérdéseikre a választ. Ebben a kutatószobában, amely a volt olvasóterem helyén létesült, bőséges helytörténeti anyag áll mindenki rendelkezésére. Jelentőségét akkor érzékelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a somogyi gyűjtemény könyvanyaga és egyéb dokumentumai csak az átalakítás után kerülhettek szabadpolcra. Erre 1977 júliusáig sem helyünk, sem lehetőségünk nem volt.

A Kaposvári Megyei Könyvtár megalakulása (1952) óta gyűjti a helyismereti anyagot is. A kutatóterem polcain a kifejezetten somogyi vonatkozású könyvanyagon kívül (ezek kötetszáma meghaladja a 3500-at) enciklopédiák, lexikonok, nagyszótárak is sorakoznak. Az átalakítás előtt a könyvtár legkülönbözőbb helyein tárolt helyismereti kézikönyvek egységes kutatótermi elhelyezése – a somogyi gyűjteménnyel együtt – nélkülözhetetlen segítség a helytörténeti témák iránt érdeklődőknek. A gyűjteményben kimagasló értéket képviselő korábbi kiadványok is vannak: a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat, a *Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, Gönczi Ferenc és Fekete István* régebben kiadott művei – hogy csak néhányat említsünk.

A kutatóterem profiljához jelentős mértékben járul hozzá a megyei sajtó- és mikrofilmanyag. A Somogyi Néplap – a megye napilapja – 1952-től áll bekötve az olvasók rendelkezésére. A *Somogyi*

Néplapon kívül 28 különböző fajta bekötött megyei sajtótermékkel is rendelkezünk, ezenkívül folyamatosan beszerezzük a vállalati, intézményi, üzemi sajtótermékeket is. A több mint 520 évfolyamot tartalmazó mikrofilm-állományunkat három leolvasókészüléken használhatják kutatóink.

A megye életének számtalan területéről tudósító aprónyomtatványokat és fényképanyagot – darabszámuk meghaladja a húszezret – 10 különálló kategóriába osztva, nagyméretű dobozokban tároljuk. Ez a tematikus elrendezés jelentősen könnyíti használatát.

A kutatók tájékozódását a *helyismereti részlegben* betűrendes, szak- és nyomdai katalógus szolgálja. Kezdettől fogva feladatunknak tekintjük mind a friss, mind a régebbi helytörténeti forrásanyag rendszeres feltárását. A Megyei Könyvtár tehát nemcsak a szabadpolc gazdag választékát kínálja, hanem a névre szóló irodalomjegyzékek készítése mellett számos önálló kiadványt is megjelentet a konkrét és a várható olvasói kérdések megválaszolására.

Országosan jelentős kezdeményezés volt – más megyei könyvtárak véleménye szerint is – az 1978-tól negyedévenként rendszeresen megjelenő *Somogy a sajtó tükrében* című sajtófigyelőnk, amely kettős feladatot lát el. Egyrészt a forrás értékű somogyi vonatkozású cikkanyagok címleírását gyűjti össze a helyi, és az országos sajtótermékekből (a Megyei Könyvtárba ötszáznál több periodika jár), másrészt úgy rendezi anyagát, hogy benne a csak tájékozódni kívánó érdeklődő és a kutató szakember egyaránt megtalálja az őt érdeklő cikket.

A *Somogyi Honismereti Híradó* (A Megyei Honismereti Bizottság tájékoztatója) szintén a Palmiro Togliatti Megyei Könyvtárban készül. Az évente két alkalommal megjelenő Híradó szerkesztésében és összeállításában a művelődési intézmények dolgozói aktívan kiveszik részüket. A kiadvány célja: Somogy minden jelentős honismereti eseményéről és eredményéről tájékoztatni az érdeklődőket, széles körű publikálási lehetőséget biztosítva a Híradó rovataiban. (A helytörténetírás szolgálatában – Néprajzi dolgozatok – Tájvédelem, környezetvédelem, műemlékeink – Figyelő – Hírek, események – Szakköreink életéből.)

A könyvtárakat gyakran látogatók előtt is sokszor ismeretlen az az aprólékos gyűjtőmunka, melynek eredményeképpen több száz oldalas kiadványok is létrejönnek. A közelmúltban sokszorosítórészlegünk két ilyen nagy terjedelmű helyismereti munkát is előállított. A *Rippl-Rónai-biográfia és bibliográfia* (1978) nagy festőnk életéről és munkásságáról szóló valamennyi forrásértékű anyagot igyekszik felölelni, akár önállóan, akár cikkanyagként jelent meg. Ez a kiadvány nélkülözhetetlen iránytű lehet minden Rippl-Rónai-kutató számára. Évek óta dédelgetett tervünk valósult meg a *Könyvek Somogyról* című (1979) másik nagy kiadványunkkal, amely a Somogy megyei levéltár, a Rippl-Rónai Múzeum és a Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményeinek könyvanyagát regisztrálja, forrásokat és feldolgozásokat egyaránt. A mintegy 2850 tételt felsoroló kötetkatalógus nemcsak a tájékozódást és a témakeresést gyorsítja meg, hanem a társintézmények együttműködésének szép eredménye.

Helyismereti részlegünk hosszabb időt igénybe vevő feladatokon is dolgozik. A *Somogyi alkotók* címet viselő, immár több száz darabból álló kartotékrendszerünk a megyében élő, ill. a megyéből elszármazott, élő, híres somogyi személyiségek adatait regisztrálja az alkalmazott tudományok, az irodalom, a történelem, a művészetek stb. területéről. A másik, szintén nagyszámú kartotékrendszerünkben az elhunyt somogyi híresség adatait rögzítjük, az előbbihez hasonló széles körben. Ezek a gyűjtemények – a jellegüknél fogva – nem kerülnek kiadásra, de minden érdeklődő számára könnyen hozzáférhetőek. Megjelentetésre készül viszont a „Somogyvármegyé"-nek, az MKP hivatalos lapjának sajtórepertóriuma, amely az 1945–1948 közötti évek anyagát foglalja magába.

Ennek a pár adatnak a felvillantásával is érzékeltettük, hogy a szakrészlegesítés milyen új lehetőségekkel szolgálja könyvtárunkban a helyismereti munkát. „A honismeret hazaszeretetünk környezetvédelme." Ennek tudatában kell a könyvtáraknak is még nagyobb erőt kifejteni a honismereti munka fellendítésére.

Dr. Sipos Csaba

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Az üzemtörténetírás és a műszaki múzeológia – A Tiszazúg történeti-néprajzi kutatása – A Sarló-emléktárgyak gyűjtése Debrecenben – Kiss Géza emlékezete – A balatoni úthálózat kiépítésének története – Berzsenyi Lénárd, az olmützi várbörtön rajzolója – Mikecs László emlékezete – A magyarországi történelmi emlékhelyek nyilvántartása – Egy falusi bábaasszony visszaemlékezéseiből – Kőrösi Csoma ünnepség Tokióban – Társadalmi összefogás műemlékeink megóvásáért

Haza és haladás

Pozsgay Imre művelődési miniszter a 450 éves pápai és sárospataki kollégiumokról

Jelentős évfordulókhoz érkezett 1981-ben a magyar művelődés története, a pápai és a sárospataki kollégium 450. évfordulójára emlékezett az ország. Előbb, szeptember elején, Sárospatak volt ünnepség, tudományos ülés színhelye, a jeles alkalomból patinás kelet-magyarországi városunkban mondotta el *Pozsgay Imre* művelődési miniszter hagyományos tanévnyitó beszédét, majd alig egy hónapra rá Pápán emlékezett nemzeti önazonosságunk meghatározó intézményeire, a régi alapítású iskolákra.

„Élő, eleven szervezetek, amelyek génjeikben hordozzák öt évszázad történelmének lenyomatát, mai hazánk históriájának csaknem felét. Értéküket ritkaságuk is növeli, ami azonban nem teheti kétségessé kiváltságukat. Hiszen kiválóságuknak és persze némi szerencsének is köszönhetik, hogy ezekben az embert és művét egyaránt megritkító évszázadokban felül tudtak maradni".

Az ünnepségeknek, az emlékező beszédeknek korántsem csupán az volt a céljuk, hogy a múltnak emléket állítsanak, hiszen „mi, akik itt vagyunk – de szerte a hazában, akik fogékonyak a magyar kultúra története iránt –, jól tudjuk, hogy mit jelentenek a közös emlékezet számára a régi iskolavárosok nevei: Debrecen, Mezőtúr, Sárospatak, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Nagyszombat, Pécs, Pápa! Kellenek-e ezeknél büszkébben hangzó beszédesebb nevek? Ha a győzelmes háborúk és szabadságharcok emlékére nem rendezhetünk is a maihoz hasonló ünnepségeket, nem győzelmi ünnep-e ezen a Földön 450 éves iskolát ünnepelni? – tette fel a kérdést és válaszolta azt meg Pápán a miniszter. A mi igazi győzelmeink a kultúrában születtek, s a jövő valódi esélyei is a kultúrában vannak. Pápa – és Sárospatak – nagyszerű példája azt mutatja, hogy aki megérti szükségét és iskolát épít, az a nyertes oldalon van. Feledhetjük-e éppen ezen a napon a nagyságos fejedelem gyulafehérvári iskolamesterének, *Apáczai Csere Jánosnak* szavait!? Ő mondta: »... az iskolára olyan nagy szükség van és olyan sokféle a haszon, mely az iskolából származik, hogy vaknak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja.« Az ezer esztendő alatt először élünk olyan hazában, amelyben a legjobb régi iskolák példája nyomán a leghaladóbb társadalom hivatalos rendje is azt akarja, amit az egész nép érdeke kíván: jó és igaz tartalmú iskolát minden magyar állampolgárnak" – mondotta Pozsgay Imre.

Az évfordulók alkalmából számos tudományos munka, értekezés, könyv jelent meg Pápáról, Patakról. Egyik tanulmányában *dr. Bodolay Géza* irodalomtörténész idézi *prof. Láczai Szabó József*, a história neves pápai, majd pataki tanárja 1972-ben megjelent gimnaziális tankönyvének alábbi sorait: „Az új nevelés fő célja, hogy minnél több értelmes, jószívű munkás és hasznos hazafiak formáltassanak", a módszere pedig „barátságos" legyen, a tanulók a tanítókban „édes atyát", és „tanácsadó barátot" lássanak, ne pedig „minden lépten mérgelődő és botozó hajdújokat".

Vajon, szükséges-e ezen, s ilyen sorok olvastán feltenni a kérdést: mit mond a ma emberének Pápa és Sárospatak jubileuma? Könnyen lehetne nemmel válaszolni, ám érdemes elgondolkodni a művelődési miniszter tanévnyitó beszédén: „Szerencsésebb múltú nemzeteknél nem ritka az olyan alkalom, amelynek itt,

Sárospatakon és Pápán részesei lehetünk. Nekünk magyaroknak azonban csak elvétve akadnak évszázadok hagyományait őrző intézményeink. Ahol ilyenek maradtak, ott – okkal – nagy figyelem kíséri jelentős évfordulóikat. A figyelem ilyenkor azoknak, a több évszázadon át működő közvállalkozásoknak szól, amelyek arról tanúskodnak, hogy gondolat és alkotóerő dolgában mi sem voltunk hátrább másoknál, kitartással és állóképességgel pedig fenn tudtunk maradni a megrontó erőkkel szemben is."

És most gondoljunk vissza az Oskolai tanító könyvére, Láczai professzor művére, idézze fel emlékezetünk a neves pápai professzorok, *Kocsi Csergő Bálint, Marton István, Tarczy Lajos, Bocsor István* szavakban, tettekben és tanítványaikban „megfogalmazott" üzeneteit, vagy a pápai tanítványok: *Petőfi Sándor, Jókai Mór, Nagy László*, a Patakon tanító *Comenius*, vagy a volt pataki diákok: *Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Tompa Mihály* életművét. Pozsgay Imre így fogalmazott a mának pataki beszédében: „Jó iskolát teremteni a hazának, a szocialista Magyarországnak, ez közös érdekünk és közös felelősségünk. Társadalmi, gazdasági gondjainkon úrrá lenni, népünk további felemelkedését előmozdítani csak jó iskola segítségével lehet . . . A művelt, jóravaló embereket nevelő szocialista iskoláról szóló jövendöléshez hadd hívjam segítségül Kölcsey Ferencet, ő mondta: »Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillanatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlöltségünk elnémításával: azonban minden áldozat kicsiny ahhoz képest, miket a hazánknak kívánni joga van . . . Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak összessége«. . ."

A pápai – és a sárospataki – kollégium születésének 450. évfordulóját a magyarság történelmében ritkán előforduló szerencsés korszakban ünnepeljük – hangsúlyozta Pozsgay Imre. „A hazáért és a társadalmi haladásért vívott küzdelemben élenjáró két iskola történetének csaknem minden szakaszában szabadabb szellemben, haladóbb gondolkodásra nevelt, mint a legtöbb korabeli magyarországi intézmény. Arra, a sokak számára oly nehezen eldönthető kérdésre, hogy haza vagy haladás – mindig az adott kor legjobb színvonalán, a legjobbak példája nyomán úgy válaszolt: haza *és* haladás. Az utóbbi negyedszázadban – újkori történelmünkben példátlan – a szocialista nemzeti egység nevében egymásra talált haza és haladás, a nép és a társadalom forradalmi hajtóerőinek kapcsolata, együttműködése virágzást, gazdagságot, nemzeti felemelkedést hozott. Az iparkodás, s nyomában a termelőerők és az emberek életének gazdagodása meghozta a kultúra és politika demokratizálásának valódi lehetőségét. Éppen erről, a magasabb társadalmi szintről váltak láthatóbbá azok a bajok is, amelyek fájdalmunkra elektelenítik az ország testét. Kit ne bántana a gyarapodó gazdaság mellett még létező szegénység? Ki ne keseregne a dologtalanság és a kudarcba fulladt, meg nem gondolt vállalkozások látványán, miközben a nép nagy többsége gyarapító, szorgos munkával akar javítani az ország helyzetén? Zavartalan lehet-e az örömünk a lendületesen fejlődő közművelődés felett, ha azt is látnunk kell, hogy százezerszámra vannak olyanok, akikben mélyen – talán már felébreszthetetlenül – szunnyad a művelődés igénye. Nem érzünk-e néha magunk is vereséget és tehetetlenséget, amikor azt tapasztaljuk, hogy meggyőződéssel vallott és hirdetett szocialista, humanista eszményeinkkel szemben még mindig túlzottan sokaknak lelkében az ideáltalanság, a nemzeti sorskérdések iránti közömbösség, a durvaság és lelki szegénység uralkodik? Miért ne keseregnénk azon, hogy hazánk népesedési magatartásában, a születések számának csökkenésében is megjelennek azok a civilizációs nyavalyák, amelyek Európa nem kevés országát gyötrik? Sikerekben gazdag, jól megalapozott és lerombolhatatlan vívmányokra építkező társadalmunk megadhatja a választ ezekre a kérdésekre".

A kérdést tehát: – mit mondanak a ma emberének a nevezetes évfordulók? – fel lehet, fel kell tenni. Mert az évfordulók, gondolatok sokat, nagyon sokat mondanak, választ adhatnak naponta felmerülő mai kérdéseinkre. Pápai beszédében a miniszter minderre nagyon pontosan rávilágított. „Azt hiszem, hogy ezen a nevezetes évfordulón a pápai kollégium hagyománya kívánta úgy, hogy látókörünket ne szűkítsük le csupán e nagy múltú intézmény történetére. A pápai kollégium nagy jelentősége éppen abban van, hogy – Szécsényi szavaival – az egyes intézmény szoros határai közt is szabatosan kitűzött célokkal az egész ország javát tudta, tudja szolgálni. De ami valaha csak kivételes adománya volt néhány erős karakterű iskolának: haza *és* haladás egyidejű vállalása, az mára egy egész ország lehetőségévé vált. Megérhettük, hogy a haza nevében vállalható a szocializmus. A szocializmus nevében vállalható a haza. Így kapcsolódunk be felnőttként és megbecsülten az emberiség családjába."

Deregán Gábor

Gondolatok a magyar népfrontmozgalom kibontakozásának 40. évfordulóján

A Hazafias Népfront és a Magyar Partizán Szövetség kezdeményezése alapján országszerte megindult a magyar ellenállási mozgalom történetének széles körű feldolgozása. A Hadtörténelmi Intézetben készül a magyar ellenállás lexikona. Mivel az „ellenállás" témaköre leszűkítetten is értelmezhető, célszerű kiszélesíteni a kutatási témát a magyar *népfrontmozgalom* történetére, a magyar ellenállás társadalmi hátterének vizsgálatára.

Magyarország esetében az ellenállási mozgalom fokozottan nemcsak *nemzeti-függetlenségi*, hanem *társadalmi-osztályharcos* jellegű is volt. A kibontakozó *népi demokratikus forradalom* társadalmi bázisa a *munkás-paraszt szövetség* kialakuló, egyre erősödő politikai ereje volt. Az antifasiszta harc összefonódott az antiimperialista, antifeudális harccal. Ez volt a széleskörűen értelmezett „ellenállás", nemcsak a hitleri fasizmussal és megszállással, hanem a feudálkapitalista Horthy-rendszerrel szemben is.

Balogh Edgár emlékiratai – Hétpróba" – „Szolgálatban" –, Kállai Gyula és Fehér Lajos emlékiratai – Életem törvénye" – „Így történt" – nagyon érdekesen és tanulságosan világítják meg a magyar népfront-mozgalom előtörténetét, kibontakozásának folyamatát. A Hazafias Népfront kiadásában 1977-ben megjelent publikáció: „A Magyar Népfront története – Dokumentumok" szilárd tudományos alapot biztosított a kérdés sokoldalú vizsgálatához. Feltárják ezek a dokumentumok a Népfrontért, az ország demokratikus átalakításáért kibontakozott küzdelem történetét. Megismerteti a kötet a Márciusi Front, a demokratikus összefogás első kísérletének jelentőségét, a háború elhárításáért, az ország függetlenségéért vívott harc történetét.

Történettudományunk, emlékirat-irodalmunk – az említettek mellett Dobi István, Erdei Ferenc, Darvas József, Dancs József, Mód Aladár, Sipos Gyula, Szabó Pál, Veres Péter idevonatkozó írásai – jó alapot teremtettek a magyar népfrontmozgalom kibontakozásának széles körű tanulmányozása számára.

A honismereti szakkörök kutatási lehetőségeinek szempontjából érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az ország szinte minden falujában voltak Szabad Szó- és Kis Újság-előfizetők, voltak szervezetei a Paraszt Szövetségnek vagy a Kisgazda Pártnak, helyenként a FÉKOSZ-nak is. Érdemes és szükséges volna a felszabadulás, a fasizmus feletti győzelem 40. évfordulójára készülve mindenütt felkutatni, magnóra venni mindazoknak emlékeit, akik tevékeny résztvevői voltak a magyar népfrontpolitika kimunkálásának, olvasói és terjesztői sajtójának.

Igen jelentős volt a második világháború éveiben a „szellemi népfront" szélesedő mozgalma is. Gondolok itt a Magyar Nemzet, a Független Magyarország, a Válasz, a Kelet Népe, a Nyugat, a Magyar Csillag, sőt a Magyar Élet, Magyar Út, Tiszántúl előfizetőire és olvasóira. Gondolok az antifasiszta emigrációba távozott Bartók Béla zászlója alatt felsorakozó, Kodály Zoltán vezette kórusmozgalomra is, a fenyegető hitleri „Drang nach Osten" ellenében az „Éneklő Magyarország" – a „nemzet egybeénekeltetése". Jelentős bázisai voltak a szellemi népfrontnak a haladó jellegű, egyre inkább népi demokratikus történű irodalmi körök és társaságok – az Ady Társaság Debrecenben, A Szegedi Fiatalok, A Soproni Márciusi Fiatalok, az Auróra Kör Békéscsabán.

1939 és 1944 között Móricz Zsigmond, Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Németh László, Somogyi Imre, Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter és a szellemi népfront sok más képviselője az ország szinte minden városában és sok falvában is (Tiszaladány!) tartott irodalmi estet, felolvasást, előadást a hitlerizmussal, a nyilasmozgalommal, a Volksbund-szervezkedéssel szemben való „ellenállás" jegyében. Ha ezekre a témákra is kiterjesztjük a vizsgálatot, akkor hazánk minden helységének honismereti szakkörre találhat „kutatnivalót". Csak egy példa: a balatonszárszói konferencián 1943-ban részt vett 600 fő az ország 450 helységét képviselte.

1941. október 6.

1941 őszén Európa szinte valamennyi városában ott állomásoztak a német fasizmus pánc élos hadosztályai, titkosrendőrei, gazdasági emberei, propagandistái. A hitleri hadsereg bevonult Ausztriába és Csehszlovákiába, lerohanta és megszállta Lengyelországot, Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot, Jugoszláviát, Görögországot. Gazdasági, katonai, politikai ellenőrzést gyakorolt a „szövetséges" csatlós országokban is, Olaszországban, Romániában, Bulgáriában, Finnországban és Magyarországon. A Szovjetunió ellen indított meglepetésszerű háború első hónapjaiban megszállták Ukrajnát és Belorussziát, a Balti Köztársaságokat. Egész Európa ipara a német fasiszta hadsereg számára termelt.

A demokrácia és a szocializmus, a népek nemzeti függetlenségének ügye elveszettnek tűnt a hitleri „új Európa" világában. A kommunista és szociáldemokrata, nemzeti irányzatú és demokratikus pártok szinte mindenütt betiltva, a fasiszta hadsereg és politikai befolyás mindenütt előrenyomulóban.

Ilyen történelmi szituációban lépett a magyar népfrontmozgalom a történelem színpadára, rendezte meg első nyilvános demonstrációit a független, szabad, demokratikus, népi Magyarországért, a nemzeti és társadalmi felszabadulásért.

A népfrontmozgalom zászlóbontásának előkészítésében, szervezésében kezdeményező szerepet játszottak azok a kommunisták, akik 1941 őszén kidolgozták a párt új stratégiáját, szervezték a Központi Bizottság, a Budapesti Területi Bizottság munkáját, Schönherz Zoltán, Rózsa Ferenc, Kádár János, Földes Ferenc.

Központjai, bölcsői voltak a magyar népfrontmozgalomnak a Népszava, a Kis Újság, a Szabad Szó szerkesztőségi irodái. Kommunista újságírók (Fehér Lajos, Kállai Gyula, Losonczy Géza, Markos György, Mód Aladár) együtt dolgoztak ezekben a szerkesztőségekben a Kisgazda Párt vezetőivel (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dobi István, Dessewffy Gyula, Kovács Béla, Nagy Ferenc) a Nemzeti Parasztpárt vezetőivel (Darvas József, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Pál, Veres Péter) és a Szociáldemokrata Párt vezetőivel (Szakasits Árpád, Mónus Illés, Révész Mihály, Takács József).

„Ezek a kapcsolatok voltak a függetlenségi platformon álló Magyar Front alapjai" (Kádár János).

A kibontakozó magyar népfrontmozgalom Dimitrov tanácsai és hazai tradíciók alapján is erőteljesen támaszkodott 1848–49 tradícióira. Nem véletlen, hogy az első programjellegű dokumentuma Erdei Ferenc: „Kossuth Lajos azt üzente . . ." c. műve volt.

1941. október 6-a, a Battyhány-emlékmécses megkoszorúzása így logikusan vált a magyar függetlenségért, szabadságért és demokráciáért vívott harc zászlóbontásává. A Népszava így tudósít erről: „Ifjúmunkások álltak kerékpárjukra támaszkodva, diáksapkás egyetemi hallgatók, villamosalkalmazottak, micisapkás, gyűrött ruhás gyári munkások kezeslábasban" . . . „Ahogy ott álltak némán és szótlanul, megilletődött szemükben a magyar szabadságharc mártírjainak emléke tükröződött. Ezek a fiatalok érezték, hogy meg kell ünnepelniük azt a napot, amikor a magyar szabadságharc vezetői életüket adták a népért és a jövendőért". A demonstráció előkészítésében jelentős szerepe volt az Országos Ifjúsági Bizottságnak, Orbán Lászlónak és Ságvári Endrének.

1941. november 1.

„Minket Fehér Lajos keresett fel október utolsó napjaiban.

– November 1-én felvonulunk Kossuth és Táncsics sírjához. Jönnek az ifjúmunkások is, a haladó értelmiség képviselői, a népi írók, jönnie kell az egyetemi ifjúság legjobbjainak is." – írja visszaemlékezésében Sipos Gyula, a Bolyai Kollégium – későbbi nevén Györffy István Kollégium – bekapcsolásáról a demonstráció előkészületeibe.

„November hó 1-én 3 óra 45 perckor a szociáldemokrata ifjúmunkások – nők és férfiak vegyesen – gyülekezni kezdtek a Kossuth Mauzóleum előtt. Legtöbbjük vörös szekfűt viselt. Elhelyezkedésük után csoportosan érkeztek a helyszínre diák kinézésű fiatalemberek, akik az ifjúmunkások tömege mellett helyezkedtek el" – olvashatjuk a „figyelő detektív" jelentésében.

„Szép hosszú ősz volt 1941-ben. Még sütött a nap, amikor a Kerepesi temető bejáratánál gyülekezni kezdtünk. Egyre nőtt a tömeg. Jöttek egyenként és csoportosan az ifjúmunkások. Arcok tűntek fel, amelyeket láttunk már valahol, a vasasoknál vagy a MÉMOSZ-ban egy vitaesten, vagy vasárnapi kiránduláson a budai hegyekben. Írók, újságírók. Parasztemberek, akikkel már találkoztunk a Szabad Szó szerkesztőségében vagy népi írók társaságában. És jöttek egyetemista barátaink közül is a Közgazdasági Egyetemről, a mérnökkarról, bölcészek, jogászok, orvosok, mezőgazdászok."

Zsúfolásig megtelt a Kossuth Mauzóleum előtti tér. Csendes, ünnepélyes zsibongással várakozott a mintegy ötezer főnyi tömeg.

„4 órakor egy kisebb csoport zöld fenyőágakból és piros szekfűkből összeállított koszorút hoz a helyszínre, amely ‚A magyar ifjúmunkásság' feliratú vörös szalaggal volt ellátva." (Detektívjelentés).

„A Kossuth Mauzóleum körül ezernyi ember szorong, levett kalappal, némán. Most egy koszorút hoznak: egyik oldalon egy fiatal munkás, a másikon egy egyetemi hallgató fogja. Nyomukban a magyar szellemi élet képviselői haladnak: írók, művészek, majd széles sorokban munkások, diákok, paraszt származású egyetemi hallgatók" (Darvas József: Mindszentek napja – Kis Újság – 1941. november 4.)

„És megindultunk a koszorúval. Mentünk égőszemű fiatalok sorfala közt a Mauzóleum felé. Ketten vitték a koszorút: egy ifjúmunkás, akinek a nevét sem tudom, akit akkor láttam először és egy parasztfiúból lett egyetemi hallgató: Tőkés Ottó.

Elcsöndesült a zsibongás, a kórus sem énekelt már, úgy álltunk a Mauzóleum lépcsőjén, s körül a téren, a sírok közti utakon, mintha az ország, a világ előtt állnánk és mintha egész népünk ügyéért szólna, kiáltana a mi tömör hallgatásunk.

Kállai Gyula és az egyik falukutató író (Kovács Imre) buzdított: szóljál az egybegyűltekhez. Hacsak néhány szót is, hacsak annyit is, hogy szabadságharcunk, nemzeti függetlenségünk hősének sírjára hoztuk ezt a koszorút." (Sipos Gyula: Akkor voltunk fiatalok.)

„A Bolyai Kollégium küldöttségének néhány tagja felment a koszorúval a Mauzóleum lépcsőjén, és Sipos Gyula egyetemi hallgató ezeket mondotta a tömeg fölött:

– Letesszük a magyar paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság koszorúját a magyar függetlenség és szabadság nagy harcosának, Kossuth Lajosnak a sírjára". – (Szabó Zoltán: Csendes tisztelgés Kossuth Lajos és Táncsics Mihály sírjánál – Magyar Nemzet – 1941. nov. 4.)

„Ennek elhangzása után többen kiáltották:

– Éljen a független Magyarország!" – (Detektívjelentés).

„A Kossuth Mauzóleumnál Sipos Gyula beszélt. Hatásosan, nagy mozgósítóerővel. Rövid körszakállt viselt, s fiatalos szenvedélyességével úgy hatott, mintha 1848 egyik jelenete elevenedett volna meg előttünk". – (Kállai Gyula: Életem törvénye).

„Elhelyezik a koszorút, majd a kórus ajkán felzeng a Berzsenyi–Kodály dal: „Forr a világ bús tengere ó magyar", s a befejező sor mintha fogadalom lenne: „Szabad nép! Szabad nép!" (Darvas József)

A Kis Újság egykori tudósítója szerint szalagot tűztek a koszorúra:

– a csepeli ifjúmunkások,
– a parasztszármazású egyetemi hallgatók,
– a népi írók csoportja,
– a Szabad Szó szerkesztősége a következő felirattal: „A magyar parasztság nevében".

„Az összetömörült sokaság szülte, küldte koszorúját, szalagjait – és rejtette cselekvő embereit. Milyen magabiztos nyugalommal s mégis milyen megilletődéssel vált ki egy-egy fiatal a zsongó embersűrűségből, rátűzte szervezetének szalagját a közös koszorúra, s aztán újra a tömeg megkülönböztethetetlen részévé változott. Hozták szalagjaikat a különböző ifjúsági egyesületek, csoportok. A paraszt főiskolások közössége piros-fehér-zöld szalagja mellé Gyenes Antal tűzte fel a Bolyai Kollégium vörös szalagját.

Sütött az őszi nap, lobogtak a koszorúk szalagjai. Körül némán, fegyelmezetten álltunk, s olyan csend volt, hogy szinte hallottuk egymás szíve dobbanását." – (Sipos Gyula)

„Kossuth sírjától az ötezer főnyi közönség Táncsics sírjához zarándokolt. Ott Kéthly Anna, országgyűlési képviselő mondott rövid beszédet.

A rövid ünnepi beszéd után a Bolyai Kollégium ifjúsága elénekelte a Kossuth-nótát, majd az ünneplő közönség kétperces néma tisztelgéssel adózott Táncsics emlékének.

Kossuth és Táncsics sírjának megkoszorúzása biztató cselekedet a haladó magyarság egységének megteremtése terén. Azt bizonyítja, hogy a magyar ifjúság és a magyar szellem kész az egység megteremtésére." – (Szabad Szó 1941. november 9.)

„A tömeg szétoszlása után figyelő detektívjeink a koszorúk szalagjait a temetőőrök közbejöttével eltávolították és beszerezték" – közölte a belügyminiszterrel a politikai rendőrség vezetője 1941. november 4-i jelentésében.

A következő napokban a jobboldali sajtó éles támadást indított a demonstráció résztvevői ellen. A koszorúzásokon részt vetteket számba véve, a fasiszta sajtó felfigyelt arra, hogy: „Ott állt Szakasits Árpád mellett Illyés Gyula, aki Magyar Csillag címmel nem rég indított utódot a Nyugatnak" – Radnóti Miklós, Darvas József és a „falukutató forradalmárok", akik „olyan hévvel és a marxisták heves helyeslésétől kísérve szállnak síkra a munkásság és a parasztság egységfrontjáért". – Dessewffy Gyula grófi, a Kis Újság főszerkesztője és Ortutay Gyula, a Magyar Rádió egyik osztályvezetője, Horváth Béla, a katolikus költő, a legitimista Barankovits István és a marxista Földes Ferenc – s „hát természetesen a Népszava kipróbált osztályharcos-forradalmár szerkesztőségének tagjai", köztük Kállai Gyula és Losonczy Géza.

„Ezt a frontot nagyon jól ismerjük, ilyen szép egyetértésben, ennyire reprezentáns módon azonban sohasem láttuk még együtt képviselőit, mint az idei halottak napján. Kivonultak tüntetően, s találkoztak a jó öreg Táncsics Mihály sírjánál kipróbált marxisták és radikális parasztok." – (Új Parasztság, 1941. november 6.)

Milotay István „Októberi mécsesek" c. vezércikkében harcba indult az „új népi politika" zászlaja alatt felsorakozott „közös szellemi és politikai front" ellen, akik „a magyar függetlenség és a népi gondolat nevében" felsorakoztak a Kerepesi úti temetőben. „Halottak estéjén megjelentek *Kossuth Lajos, Táncsics Mihály és Teleki Pál grófi sírjánál*, hogy emléküknek egy új népi politika nevében kegyeleti mécsest

gyűjtsanak" – „nem értjük a mécsgyújtók különös egységfrontját, hogy lehet Teleki Pált Táncsics Mihállyal együtt hősi közösségben tisztelni?!" – „Az októberi mécsesgyújtók közül a falukutató forradalmárokról tudjuk, kinek a győzelmére gondoltak, mikor Táncsics sírjánál megjelentek, s benne egy közös politikai, forradalmi törekvés ősét és hősét Kossuth Lajos és Teleki Pál mellé emelték."

Milotay István jó politikai érzékkel vette észre, hogy amikor Dessewffy Gyula, Kovács Imre és Tüdős Klára társaságában az első népi kollégium tagjai Teleki Pál sírjához is elzarándokoltak – ez a tény valami újat jelentett a magyar népfrontmozgalomban. „A parasztságot képviselő egyetemi hallgatók, akik *Kossuth, Táncsics és Teleki Pál* sírjánál megjelentek – a nemzeti függetlenség, az állami önállóság, a magyar szabadság mellett tettek hűségfogadalmat. Boldogok vagyunk, hogy munkásokkal és parasztszármazású főiskolásokkal közösen hódolhattunk tiszta, nagy és nemzeti eszmék hőseinek sírjánál." (Dessewffy Gyula – Kis Újság 1941. nov. 11.)

„Volt abban valami tragikus jelkép, hogy az a mozgalom, amely meg akarta menteni a magyarságot a pusztulástól, temetőben bontott zászlót. E néma tüntetéssel, a nagy halottak emlékét ébresztve, fel akartuk ébreszteni a magyar nép történelmi tudatát, hogy nyíljék ki végre a szeme, lássa, mire tanít a múlt – és mivel fenyeget a jövő" (Darvas József: Város az ingoványon. – Szikra 1945.)

A nemzeti függetlenség és háborúellenesség, a fasisztaellenesség jelszavaival tüntető ezrek, a kivételes háborús törvények börtönében élő ország szívében azt jelezték, hogy van itt olyan erő, amely tudja és akarja, meri képviselni a nemzet igazi érdekeit. Az egyre szélesebb rétegekre támaszkodó népfrontmozgalom volt ez. Teleki Pál sírjának megkoszorúzása jelezte azt a felismerést is, hogy a német fasizmus elleni nemzeti függetlenségi harcot a háborúból való kiugrásért csak *a legszélesebb nemzeti egység* alapján lehet eredményesen megvívni.

1942. március 15.

A koszorúzások után tovább szélesedett a háború ellen, a békéért, a nemzeti függetlenségért, demokratikus átalakulásért küzdő antifasiszta népfrontmozgalom Magyarországon. A Népszava karácsonyi számában Bajcsy-Zsilinszky Endre, Balogh Edgár, Darvas József, Kállai Gyula, Markos György, Mód Aladár, Móricz Zsigmond, Szakasits Árpád írásai mellett közlésre került Szekfű Gyula cikke is, Teleki Pál sírjának megkoszorúzása szellemében.

1942. február 1-én jelent meg az illegális Szabad Nép első száma, amely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tradícióit az október 6-i és november 1-i koszorúzások szellemében igyekezett az antifasiszta nemzeti szabadsággal szolgálatába állítani.

„Közeleg március 15-e, a szabadságharc zászlóbontó ünnepe. Hétről-hétre itassuk át mindjobban a szabadságharc lelkesedésével a dolgozók szívét." – A második szám párhuzamot von 1848 és 1942 között.

1848 – „A nemzet szabadságharcban egyesül, szembeszáll a külföldi reakciós erőkkel és magyarországi barátaikkal."

1942 – „Egész Európában csatasorban állnak szabadságukért az elnyomott nemzetek. A Hitler-rendszer az összeomlás lejtőjére jutott. Magyarországon is kezd kibontakozni a nemzeti szabadságharc. Célja: a béke, szakítás Hitlerrel, Magyarország felszabadítása a német fasizmus elnyomása és a feudális maradványok alól."

1942. március 1-én jelent meg a Magyar Nemzetben és a Népszavában a népfrontmozgalom új vezető szervének, a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak a felhívása:

„Álljanak sorainkba mindazok, akik tisztán őrzik magukban a történelmi hagyományt, és hiszik, hogy 1849 nagyszerű örökségének ápolása és elmélyítése fontos nemzeti feladat".

A felhívás aláírói közt szerepeltek a magyar antifasiszta népfrontmozgalom, a demokratikus pártok vezetői, haladó értelmiségünk legjobbjai, köztük: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovits István, Bernáth Aurél, Darvas József, Illyés Gyula, Kállai Gyula, Kovács Imre, Mihályfi Ernő, Nagy Ferenc, Nagy István, Pátzay Pál, Somogyi Miklós, Szakasits Árpád, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Varga Béla, Veres Péter.

Március elején „Petőfi útján" címmel jelent meg az Emlékbizottság első kiadványa. A címadó tanulmányt Szekfű Gyula írta, a programadót Kállai Gyula: „A felemelkedés útján" címmel.

„Mint 1848-ban, a magyar néptömegek, az ipari munkássággal az élükön ma is felismerték, hogy a magyarság létkérdése a mai Európában a függetlenség és a szabadság kérdése. Az önálló, minden kérdésben határozóképességgel rendelkező Magyarország viszont csak úgy valósítható meg, ha a széles néptömegek megkapják mindazokat a gazdasági és politikai jogokat, amelyekre számuknál, nemzetgazdasági, társadalmi és kulturális jelentőségüknél fogva történelmi jussuk van . . . A munkásság a múlt példáin okulva nem akar több történelmi katasztrófát. Ki akarja vívni jogait, hogy biztosíthassa a nemzet életét."

Ilyen eszmei előkészítés után került sor 1942. március 15-én a Petőfi-szobor előtti tüntetésre. Erről „A magyar népfront története" c. dokumentumkötet közli a Szabad Szó és az illegális Szabad Nép riportját. Itt hadd ismertessük az események lefolyását Sombor-Schweinitzer Józsefnek, a politikai rendőrség akkori vezetőjének titkos jelentése alapján (BM–VII res. – 1942/8/10357).

„ – Délután 3 óra után pár perccel Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetése alatt a Petőfi szobrot 5 koszorúval megkoszorúzták a Magyar Történelmi Emlékbizottság nevében. Az öt egyforma koszorú nemzetiszínű szalagján a következő feliratok voltak: „A magyar munkásság" – „A magyar parasztság" – „A magyar értelmiség" – „Az erdélyi munkásság" – „A Szabad Szó szerkesztősége". Valamennyi koszorú másik szalagján a „Petőfinek" felírás volt.

Bajcsy-Zsilinszky Endréék távozása után eddig még ismeretlen egyének raktak le kisebb koszorúkat, amelyekre vörös szalagok voltak erősítve. Ezek a szalagok a következő feliratokkal voltak ellátva: „Budapest külteleki munkássága – Petőfi és Táncsics szellemében a szabadságért" – „A függetlenség, szabadság harcosainak – a gyapjúmosó munkások" – „A Terézváros dolgozói – a szabadságért".

Ezeket a szalagokat a koszorúkról rövidesen eltávolítottuk, és a főkapitányság politikai osztályára behoztuk . . .

Majd a tömegben kiabálások hallatszottak: „Gyerünk a Kossuth-szoborhoz!" – Azonnal intézkedés történt, hogy megfelelő számú karhatalom menjen a helyszínre, miután attól kellett tartani, hogy az ünneplés meg nem engedhető politikai tüntetéssé fajul.

Közben a tömeg elindult. – „Éljen a független Magyarország!" – „Éljen a munkásság!" – „Éljen a parasztság!" – jelszavakat kiabáltak és a Kossuth-nótát kezdték énekelni. Egyesek részéről ilyen kiáltások is elhangzottak: „Békét! – Kenyeret!", egy vallomás szerint ez is: „Le a háborúval!" –

90 főt a vezénylőtiszt előállíttatott a politikai osztályra. A tömeg szétoszlatása után négy képet találtak a rendőrök a helyszínen. A képek kb. 50 x 40 cm nagyságban Kossuth, Petőfi és Táncsics arcképeit ábrázolták, és zászlószerűen fapálcikákra voltak erősítve".

Szovjet történészek újabb műveikben az 1942. március 15-i budapesti antifasiszta tüntetést európai jelentőségű eseményként értékelik. Rámutatnak arra, hogy a „Békét! – Kenyeret!" jelszóval felvonult mintegy tízezer budapesti dolgozó bátran szembeszállva a fasiszta terrorral, hitet tett a magyar nép békevágya mellett, hangot adott a magyar munkásság és parasztság valóságos érdekeinek, követeléseinek.

40 évvel ezelőtt tehát megindult a harc a demokratikus és antifasiszta erők tömörítéséért, a béke és a nemzeti függetlenség ügyéért. Ezt a célt szolgálta a balatonszárszói konferencia, a Parasztszövetség földmunkás-szakosztályának vésztői kongresszusa. 1943-ban, 1944 elején kezdett kibontakozni a népfrontmozgalom szövetsége a Teleki Pál szellemében Hitlerrel szembeforduló erőkkel is. Ennek megnyilvánulása volt a Kiss János által vezetett tárgyalás az újvidéki vérengzés felelősei ellen.

A honismereti szakkörök szerepe a magyar népfrontmozgalom történetének feldolgozásában

1941. október 6., november 1., 1942. március 15. budapesti tüntetései országos visszhangot váltottak ki. A balatonszárszói konferencia után a résztvevők országszerte elterjesztették Erdei Ferenc előadásának, Veres Péter zárszavának gondolatmenetét. A Népszava és a Szabad Szó, a Magyar Nemzet és a Kis Újság az ország minden városába és falvába eljutottak, terjesztették a független, szabad, demokratikus Magyarország jelszavát.

Érdemes lenne a honismereti szakköröknek a társadalom minden osztályából és rétegéből származó riportalanyok visszaemlékezésének gyűjtésében tanulmányozni a népfrontmozgalom szélesedését a második világháború éveiben. Elemezni azt a hangulati változást, ami az ország lakossága többségének tudatában végbement a sztalingrádi csata és a „doni katasztrófa" után. Hogyan szélesedett a demokratikus újságok olvasottsága, az antifasiszta rádióadók (London, Moszkva, Kossuth Rádió, Petőfi Rádió) hallgatósága 1943–1944 folyamán.

A Békepárt antifasiszta röpcéduláit 1943-ban szinte minden faluba elküldték. Érdemes lenne kutatni, milyen volt a tömeghatásuk?

A visszaemlékezőket meg kellene kérdezni, hogy élte át családjuk, üzemük, falujuk a jelentős történelmi eseményeket: a második világháború kitörése, a Jurcsek-rendszer bevezetése (beszolgáltatás), a második hadsereg pusztulása a Donnál, 1944. március 19: Magyarország német megszállása, az olasz kiugrás hatása, 1944. október 15: Horthy kiugrási kísérlete, a nyilas uralom hónapjai, a debreceni kormány megalakulása, a nemzeti bizottságok létrejötte.

A felszabadulás közelgő 40. évfordulója alkalmából érdemes lenne a honismereti szakköröknek megvizsgálni, hogy „honnan jöttek" az ország minden városában és községében 1944/45-ben megalakult Nemzeti Bizottságok vezetői, a demokratikus pártok első tagjai. Milyen előtörténete volt tehát városainkban és falvainkban a Hazafias Népfrontnak a második világháború éveiben.

A „nemzeti ellenállás" speciális formája volt Magyarországon a parancsmegtagadás, a be nem vonulás, a „dekkolás", a bújkálás, az üldözöttek segítése és bújtatása, a fel nem jelentés, a német–nyilas kiürítési parancsok megtagadása. Ilyen jellegű emlékei minden 50 éven felüli magyar állampolgárnak vannak. E

halványuló emlékek összegyűjtése, leírása, magnetofonszalagra vétele tanácsolható feladata minden honismereti szakkörnek az „ellenállás", a magyar népfrontmozgalom története témájának kutatása során.

A tanulmányban említett 30–40 vezetője a magyar népfrontmozgalomnak 1944. március 19-e után kénytelen volt rejtőzni, bújkálni a Gestapo, majd a nyilas uralom elől. Mivel korábban többségük megfordult előadóként az ország szinte minden városában, sok száz falujában – több mint egymillióra tehető azoknak a magyar állampolgároknak a száma, akik dacolva a fasiszta államhatalom, a megszálló német hadsereg, a Gestapo terrorhatalmával, nem éltek – nemegyszer saját életüket és személyes szabadságukat is kockáztatva – a feljelentési kötelezettség parancsával. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Radnóti Miklós kivételével valamennyien életben maradtak, a hazai illegális Kommunista Párt vezetőivel (Rajk László, Kádár János, Horváth Márton, Orbán László, Donáth Ferenc, Szirmai István, Kállai Gyula, Apró Antal, Somogyi Miklós és mások) együtt. Ez is bizonyítéka a magyar nép többségének a megszálló német fasizmussal, az azt kiszolgáló nyilasokkal szembeni ellenállásnak. Vegyük ehhez még hozzá, hogy minden üzemben volt nem is egy ismert szociáldemokrata, kommunista, szakszervezeti vezető, úgyszintén minden faluban voltak ismert kisgazdapárti, parasztpárti, parasztszövetségi vezetők, akiket nem jelentettek fel, akik átvészelték a német megszállás és a nyilasterror hónapjait.

A Rákosi-klikk „gyanús"-nak minősítette mindazokat, akik túlélték a fasiszta terror éveit és „fasisztának" minősítette a magyar népet. Ma már tudjuk – a nagy többség függetlenséget és demokráciát akart és követte és rejtette azokat, akik ezt a harcot vezették.

Győrffy Sándor

Fejér megyei díszítés

Életforma-változások egy alföldi mezővárosban

Karcag a 18–19. században a Nagykunság területi, közigazgatási központja volt. Parasztságunk rétegződése a történelmi körülmények miatt az országos átlagnál arányosabb képet mutatott még a XX. század elején is. Tipikus mezőgazdasági település volt, amelyben a kis- és középbirtok túlsúlya volt a jellemző. 1926-ban a birtokos parasztságra az alábbi rétegeződés volt a jellemző: 10–20 kh 568, 21–50 kh 506, 51–100 kh 153, 101–200 kh 72, 201–500 kh 31, 501–1000 kh 5 birtokos. 1000 holdon felüli birtok nem volt a 67 ezer holdas karcagi határban. A századfordulón a lakosság több mint 90%-a mezőgazdaságból élt.

A karcagiak a második világháborúig a kis- középparasztságra jellemző életformát folytattak, e réteg életmódja határozta meg a város jellegét. Termelési és fogyasztási közösségeik a kétgenerációs kiscsaládok voltak, amelyhez a harmadik nemzedék (a nagyszülőké) szervesen kapcsolódott. A törzscsalád ugyanis a legkisebb fiú esetében három nemzedék együttgazdálkodását, egy fedél alatt élését jelentette. A családokban a századfordulótól négyre, majd kettőre csökkent a gyermeklétszám. A parasztcsaládok jellemzői voltak még: a föld és állattulajdon, a családi ház és a hozzátartozó tanya. Az ingóságok közül a mezőgazdasági felszerelések és a lakóház berendezési tárgyai képviselték a nagyobb értéket. A paraszti szemlélet megkívánta a munkaerő családon belüli újrateremtődését. A gyermek fokozatos munkába nevelésével (játék, munkafolyamatok tanítása) lehetővé tette a kisparaszti gazdaság erőigényének munkapótlását akkorra, mire a család legidősebb tagjainak képessége csökkent. A kiscsaládok (szülőkből és gyermekekből álló közösség) életében volt azonban egy olyan szakasz, amikor a termelés jóval nagyobb volt, mint a fogyasztás. Ez akkor következett be, amikor a gyermekek már teljes értékű munkát végeztek, de még nem kötöttek házasságot. A legények 18 éves korukra tanulták meg a legnehezebbnek tartott munkafolyamatot, a kaszálást, a lányok a kenyérsütést. E kortól kezdve munkájuk alapján a családok teljes értékű tagjainak számítottak. A családi közösségből való kiválásuk néhány év múlva következett be, s a házasodási kor – évszázadokhoz képest – későbbre tolódásával a család életében ez a tevékeny termelési szakasz megnőtt. Ez az *anyagi javak felhalmozásának* időszaka, amely megteremtette annak lehetőségét, hogy az elemi családból kiváló fiatal házasságot kötve, olyan kis közösséget hozzon létre, amely már kezdetkor bizonyos anyagi javak birtokában van. (A fiú tanyát, szerszámot, állatot, a leány bútort, hozományt kapott.)

Az egyén szempontjából a családon kívül jelentősek voltak még a vérségi és a helyi csoportok is. Mivel Karcagra a hadas településrend volt a jellemző, így a helyi egységek magukba foglalták a rokon családokat is. A rokonok ugyanis ugyanazon a városrészen, több közülük ugyanazon utcában lakott. Az öröklés és az adásvétel rendje következtében gyakran a ház és a földszomszéd is ugyanaz volt. A lokális alapon szervezett közösségek (az olvasókörök) egyúttal társadalmi rétegek szerinti csoportosulások is voltak (az Úrikaszinó az értelmiségé, a Polgári kör a nagygazdáké, az ipartestület az iparosoké, de a vasutasoknak, munkásoknak, a katolikusoknak is volt külön körük). Külön városrészen laktak a római katolikusok, akiknek többsége földnélküli volt.

E keretek erősen meghatározták az egyének életmódját. A parasztcsaládba született gyermekek felnőtt korukban is parasztok lettek. Élettevékenységük munkaközpontú volt. A mezőgazdasági munkák alapvetően meghatározták időgazdálkodásukat. A nyári mezőgazdasági munkák idején nem voltak bálok, nem

jártak olvasókörökbe, sőt a gyereket kivették az iskolából, kiköltöztek a tanyára, stb. Télen viszont sokkal több idő maradt a pihenésre, szórakozásra (bálok, névnapok, disznótorok, lakodalmak, ünnepek, templombajárás).

A termelőszövetkezetek alakításától, az 1950-es évek elejétől alapvető változások kezdődtek. A kisparaszti gazdaságok megszűnésével megindult a család mint termelési egység felbomlása. Az egyéni földtulajdonból szövetkezeti tulajdon lett. A paraszti munkába nevelést az 1960-as évek elejéig a család, ha leszűkített keretek között is, de elvégezte. Egy 1974. évi felmérés szerint még az akkor 15–34 évesek generációjának fele is a családban tanult meg kapálni, ásni, mosni, főzni, állatot etetni. Sőt, 10–15 százalékukkal még olyan munkafolyamatokat is megtanították, amelyek az önellátó képesség megőrzésére valók (kaszálás, tapasztás, lekvárfőzés, libatépés, hímzés), de nem biztos, hogy az ismeretet hasznosították is.

Az iparosítás az 1970-es évek után hozott a város termelési szerkezetében lényeges változást. A nagyüzemi mezőgazdasági termelés ekkorra már jelentős munkaerőt szabadított fel a városban. Ez az egyik legfőbb oka annak, hogy míg 1960-ban 26 ezer, 10 év múlva pedig csak 24 ezer volt a lakosság száma. Az elvándorlást az 1970-es években sikerült megszüntetni. Az ipari üzemek telepítésével megteremtődött a városban a lehetőség arra, hogy a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő a település határán belül találjon munkát. Időközben a mezőgazdasági munka elvesztette presztizsét. Már a volt parasztok sem akarták gyermeküket mezőgazdasági dolgozónak nevelni. 1974-ben 400 megkérdezettnek mindössze 2,3%-a képzelte el gyermeke jövőjét parasztként, de az is tsz-tagként. E szemléletben csak a legutóbbi években tapasztaltunk némi változást a nagyfokú gépesítés, a háztáji gazdaságok jövedelmezősége következtében.

Az 1970-es évektől egyre többen vannak a különböző szektorban dolgozó ún. „munkás-paraszt családok" (a család idősebb tagjai a tsz-ben, a fiatalabbak az iparban dolgoznak). Ma már a városban nincsen olyan család, amelynek minden tagja a mezőgazdaságban dolgozna. Karcagon most alakulnak az elsőgenerációs munkáscsaládok. Ezekre oda kell figyelnünk, segítenünk kell őket, hiszen szakítottak a hagyományos családi renddel, paraszti erkölccsel, életszemlélettel. Nincsen, vagy igen kevés a mindennapi élet valamennyi jelenségére választ adó modell. A családtagok egymáshoz való viszonya is változóban van. Bár a munkaképes korú nők 35,7%-a még 1970-ben is háztartásbeli volt, de számuk egyre csökken. A felnövő fiatalok viszont már igénylik, hogy munkahelyen dolgozzanak. Így az ifjú családok női és férfi tagja egyaránt részt vesz az anyagi javak előteremtésében. A háztartásban azonban rendszerint nem egyenlő a megterhelés. A hagyományos paraszti munkarend szerinti férfi munkák többsége kikerült a családi keretek közül (szántás, vetés stb.), ugyanakkor a női munkák megmaradtak (mosás, főzés, állatetetés, gyereknevelés stb.). A nők munkába állításával feladataik megkétszereződtek. A családtagok közötti új, egyenlő munkamegosztás csak lassan alakul ki. Ez is az egyik oka a harmonikus családi élet megbomlásának. 1970-ben 502 elvált élt a városban. Az útkeresésre, a kiegyensúlyozott családi közösség megteremtésére való igényt mutatja, hogy az 1975-ben házasságot kötők 15%-a elvált volt. A munkába nevelést egyre inkább felváltja a munkára nevelés, s ehhez mind több feladatot hárítanak az iskolára.

Szabadidő-növekedéssel csak a férfiak esetében számolhatunk. E szabad időt azonban gyakran kiegészítő keresetet nyújtó munkákkal töltik el. Az utóbbi néhány évben megfigyelhető, hogy a település családjainak döntő többsége elérte az értékfelhalmozás azon szintjét, hogy új ház építésébe kezdhetett. Az 1960-as években még csak a tartós fogyasztási cikkek beszerzésére és a lakás renoválására, átalakítására költöttek elsősorban. Mivel az építkezés napjainkban főleg magánerőből történik, így nagy tere van a rokoni, baráti segítségnek. E munkaszervezeti forma sok szabadidőt vesz el elsősorban a fiataloktól. Az északi és a dunántúli megyék iparosodottabb falvaikban tapasztaltaktól eltérően a karcagi (de mondhatnánk a többi nagykun települést is) fiatalokat nagyobb erőfeszítésre kényszeríti az a körülmény is, hogy míg az előbbi helyeken gyakori lakodalomhoz a kész ház, a tartós fogyasztási cikkek, a takarékbetétkönyv ajándékba kapása, területünkön – megfigyeléseink szerint – a családokban nem történt akkora értékfelhalmozódás. Karcagon az 1970-es években a keresztszülő – akitől a legnagyobb értékű ajándékot várták – általában ezer forintnak megfelelő értékű ajándékkal segítette a fiatalokat. A fiatal generáció igénye ugyanakkor itt is nőtt, így többlet munkával tudják elérni a kitűzött körülmény, komfort megvalósítását. Városunkban az ideális háztípus a kertes családi ház. A fiatal házasok igénye az önálló háztartás megteremtése. Mivel házasságkötésükkor szüleiktől sem házat, sem tanyát nem kapnak, de albérleti lehetőségek is alig vannak a városban, így sok a lakásigénylő. Nem ritka, hogy 4–6 évig várnak lakásra. Megfigyelhető azonban az az irányzat, miszerint a tanácsi, szövetkezeti lakásból a családok néhány év múlva kiköltöznek családi házba.

A nagyüzemi gazdálkodásban elért magasabb technikai színvonal kiegyensúlyozottabbá tette, közelítette egymáshoz a gazdasági év különböző szakaszainak kötött időtevékenységét. Így a termelőszövetkezetben dolgozók téli és nyári szabadideje is közelít egymáshoz.

A kulturális életben is alapvető változások figyelhetők meg. A nyolc osztály kötelezővé tételével a gyerekekre 14 éves korukig állandó az iskola hatása. A továbbtanulás lehetőségének és a más társadalmi rétegbe kerülés lehetőségének megadásával nőtt a tudás megbecsültsége. A már említett mintavétel szerint a megkérdezettek 18,3%-a akar gyermekéből értelmiségit nevelni. Nőtt az ipari foglalkozások és a szakmunkások tekintélye.

A családokban a tartós fogyasztási cikkekre való igény között szinte mindenütt az első helyeken szere-el a rádió, a televízió. Ez egyúttal jelzi, hogy az újság mellett elsősorban e tömegkommunikációs eszkö-ök elégítik ki a karcagiak igényét. Az olvasókörök és más lokális alapon szerveződött közösségek meg-üntetésével úgy tűnik az 1950-es években megszakadtak a művelődés, szórakozás hagyományos kereteit olgáló közösségek. A közművelődési intézmények mindmáig lassan és nehezen találják azokat a formá-at, amellyel megnyerik programjaiknak az embereket.

A szakemberek többsége a munkahelyi művelődés, szórakoztatás tartalmasabbá tételében látja a ki-tat. Az utóbbi években egyre erősebbé váló brigádmozgalom – úgy tűnik – olyan állandó közösségekké ervezi az embereket, amelyre építeni lehet.

Úgy látjuk, napjainkra érte el ez a város azt a szintet, amikor a társadalmi-gazdasági változások hatására családok életmódjára is egyre inkább az új, magasabb minőség lesz a jellemző. Ebben az új minőségben már benne van a szemlélet és a tudat változása is. Az új életformát élő lakosság igényeit a tipikus tradicio-ális parasztváros nem mindenkor tudja még kielégíteni. E helyzetből adódóan sok gonddal küszködünk, melyek fokozatos megoldásához további intenzív segítség szükséges.

Örsi Julianna

A RENDSZERESEN MŰKÖDŐ TÁNCHÁZAK MŰSORÁBÓL

FANYŰVŐ EGYÜTTES Fáklya Klub. Bp., VI., Csengeri 68. *Minden vasárnap*: aprók tánca 18–19 óra, felnőtt 19–22 óra.

JÁNOSI-EGYÜTTES A Műszaki Egyetem R Klubja. Bp., XI., Műegyetem rkp. 9. *Minden szombaton*: 19–22 óra.

KALAMAJKA EGYÜTTES Belvárosi Ifjúsági Művelődési Központ. Bp., V., Molnár 9. *Minden szombaton*: aprók tánca 17.30–18.30, felnőtt 18.30–22 óra

MUZSIKÁS EGYÜTTES Fővárosi Művelődési Ház. Bp., XI., Fehérvári 47. *Minden kedden*: aprók tánca 18–19 óra, felnőtt 19–22 óra.

SEBŐ-EGYÜTTES Kassák Klub. Bp., XIV., Uzsoki 57. *Minden csütörtökön* aprók tánca 18–19 óra, felnőtt 19–22 óra.

TEKERGŐ EGYÜTTES Józsefvárosi Művelődési Ház. Bp., VIII., Somogyi Béla 11. *Minden csütörtökön*: aprók tánca 18–19 óra, felnőtt 19–21 óra.

BUZUKI EGYÜTTES A Danuvia Gorkij Művelődési Háza. Bp., XIV., Angol 13. *Minden vasárnap*: 17–21 óra. (görög táncház)

TÖKÖLI TAMBURÁS EGYÜTTES Fővárosi Művelődési Ház. Bp., XI., Fehérvári u. 47. *Minden hónap első vasárnapja:* 18–22 óra (szerb táncház)

TÖKÖLI TAMBURÁS EGYÜTTES I. Kerületi Tanács Művelődési Ház. Bp., I., Bem rkp. 6. *Minden hónap 2., 3. és 4. szombatja:* 17–22 óra (szerb táncház).

VUJICSICS EGYÜTTES Szentendrei Művelődési Ház. *Minden hónap első vasárnap*: 19–22 óra (szerb táncház).

ZSARÁTNOK EGYÜTTES Józsefvárosi Művelődési Ház. Bp., VIII., Somogyi Béla u. 11. *Minden második szerda*: 18–22 óra (bolgár táncház).

BESZÉLGETÉS

Gönyei Antal, a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója:

A magyar kultúra nemzetközi pozícióiról

Kétemeletes, romantikus külsejű műemléképület Budapest várnegyedében, a Fő utca 32. szám alatt. Kapucinus kolostornak építette Nepauer Máté az 1775–78-as években. Súlyosan megsérült az 1848–49-es szabadságharcban, majd a második világháború idején a főváros felszabadításáért folytatott harcokban is. Volt raktár és kaszárnya. Ma nemzetközi kulturális kapcsolataink egyik jelentős intézményének, a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnak a központja. Gönyei Antal vezérigazgató 54 éves. Főiskolai tanár. Egy évtizedet dolgozott az ifjúsági mozgalomban, majd a Kulturális Minisztériumban. A kulturális értékek cseréjének nemzetközileg elismert szaktekintélye. Három éve áll a vállalat élén. A magyar kultúra nemzetközi pozícióiról az alábbiakban válaszolt Ágoston László, folyóiratunk szerkesztő bizottsága elnökének kérdéseire:

● *Kérem Gönyei elvtársat, bevezetőül szóljon néhány szót a vállalat munkájáról, a magyar kultúra külföldi terjesztésének hagyományairól, az elődökről.*

Vállalatunk harminc éve alakult. A felszabadulás előtt kulturális jellegű külkereskedelmi vállalat nem működött Magyarországon. A könyv-külkereskedelemmel minden nagyobb könyvkereskedő maga foglalkozott.

Magyarországra az első könyvkereskedők német fejedelemségekből vagy osztrák területről vándoroltak be. Jórészt azok is németek, vagy német származásúak voltak, akik itt születtek (Heckenast, Emich). Minden valamirevaló könyvárus-segéd éveket töltött Ausztriában vagy Németországban, hogy igazi szakemberré váljék. Ezzel kapcsolatosan érdekes megállapítást olvashatunk Varga Sándor, A Magyar Könyvkereskedők egyletének alapítása című kitűnő könyvében. „. . . a magyarországi könyvkereskedők – a pestiek is – Lipcsét, mint a német (sőt, több szempontból az európai) könyvkereskedelem patinás központját saját központjuknak tekintik . . . 1848-ban már 37 könyvárusnak van bizományosa Lipcsében." A város e sajátos szerepe mindmáig fennmaradt az európai könyvkereskedelemben.

A tradíciók ellenére a kulturális értékek cseréje csak a felszabadulás óta foglal el méltó helyet nemzetközi kapcsolatainkban. A nemzeti kultúra értékeinek nemzetközi terjesztése, és a világkultúra remekeinek hazai megismertetése művelődéspolitikánk kiemelt feladata. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a kulturális cikkek kereskedelme mindig függvénye a nemzetközi politikai helyzetnek és a világgazdasági viszonyoknak. A keresetcsökkenés, az infláció, a gazdasági pangás során jelentkező fogyasztói rangsorolás gyakran a kulturális termékek iránti keresletet mérsékli. Sajátos nehézséget jelent, hogy nemzeti kultúránk egy kis népi kultúrája, nyelvünket viszonylag kevesen beszélik a világban.

Az irodalmi alkotásoknál jóval gyorsabb az előrehaladás a magyar zenekultúra alkotásainak exportjában.

● *A kapcsolatok sokrétűsége, az üzletkötések mennyisége alapján nagy külkereskedelmi intézménynek tekinthetjük a vállalatot. Lenne szíves röviden bemutatni az 1,5 milliárd forintos évi forgalom kialakulását?*

Legfőbb árunk a könyv (idegen és magyar nyelvű), a hanglemez, a kotta, a hangszalag, a folyóirat, a demonstrációs taneszköz és a nyomdai bérmunka. Magyar nyelvű könyveket 72 országba exportálunk, évente 1,9 millió példányban, megközelítően 100 millió forint értékben. E forgalom 85–87 százalékát a szocialista országokkal bonyolítjuk le. Legfőbb partnerünk a Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, továbbá az Amerikai Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság és Kanada. Az utóbbi országokban érzékelhető, reális gondként jelentkezik a magyarul tudók elöregedése.

Könyvkivitelünk többségét a művészeti és tudományos könyvek alkotják. A magyar és az idegen nyelvű könyvek fő vásárlója a hazánk iránt érdeklődő európai értelmiség és a külföldön élő magyar nyelvű lakosság. Ausztráliában, Svájcban, Franciaországban és az USA-ban is több olyan könyvkereskedés működik, ahol főként magyar nyelvű műveket árusítanak...

A világpiac várható viselkedése – fordulatai, ítéletei – az információs bankok korábban is kiszámíthatatlan. Még inkább érvényes ez a könyvpiacra. Hazánkban az igen drága könyvek kategóriájába tartozik könyvkiadásunk remekműve, a Majmúni Codex. Ennek ellenére egy amerikai kiadó 3 ezer példányt vett meg az angol nyelvű kiadásból, ebből 150 példányt számozott bőrkötésben. Figyelembe véve a könyv igencsak magas árát, az üzlet igen szép sikert jelentett számukra. Harminchat kötetben hoztuk forgalomba a nemzetközi élettani kongresszus teljes anyagát. Egy sorozat ára sokszáz dollárba került. A nemzetközi kereslet ennek ellenére nagy volt. Az idén felkeresett bennünket egy nyugati könyvkereskedő, aki rövid tárgyalás során megvette Csontváry, Színyei-Merse, Mednyánszky albumait. Van azonban ellenkező példa is. Itthon minden várakozást felülmúló sikere volt a Vizsolyi Bibliának, külföldi vásárlóink közében viszont csak 300 példány kelt el.

A hazai kulturális élet igényeinek megfelelően a világ 34 országából importálunk könyvet, 4,3 millió példányban. A legjelentősebb külföldi könyvszállítónk a Szovjetunió, Csehszlovákia és az NDK valamint Anglia, az USA és az NSZK. Zeneműveket a világnak 37 országába exportálunk, évről évre növekvő mennyiségben. A legnagyobb vevőnk a Szovjetunió, az USA, Kanada és Japán. A világ 35 államában 1,3 millió magyar hanglemez talál gazdára évente. Értéke meghaladja a 70 millió forintot. Hanglemezt 65 millió forint értékben, 17 országból importálunk évente. Több mint 400 féle folyóiratot értékesítünk külföldön, amelynek 80 százaléka magyar nyelvű. Tudományos szórakoztató, konyhaművészeti kiadványainkat a világ 44 országában vásárolják, megközelítően 66 millió forint értékben. Idegen nyelvű folyóiratot 50 országba exportálunk, 26 millió forint értékben. Évente negyedmilliárd forintért, 40 országból vásárolunk folyóiratot.

● *Imponáló tények, amelyek közgondolkodásunkban, tájékoztatásunkban, összeméréseinkben és önvizsgálatainkban egyaránt nagyobb figyelmet érdemelnek. Vannak-e a magyar kulturális termékek nemzetközi kereskedelmének sajátosságai?*

Minden ország adott sajátosságok közepette terjeszti kultúráját. Mi is. A Magyar Népköztársaságban évente 150-200 idegen nyelvű könyvet és 600-800 rövidebb idegen nyelvű kiadványt adnak ki. Ez a nagyságrend a világ kis országainak sorában egyedülálló. A folyóirat- és könyvimportban, valamint a nemzetközi hanglemez- és kottakereskedelemben egyaránt szép helyet foglalunk el a kis országok sorában.

● *Mi ma a legkelendőbb magyar kulturális áru?*

A könyvpiacon a közgazdasági művek és a memoárok, valamint a biológiai és az orvostudományi munkák. Világszerte nagy tekintély övezi a Kossuth, az Alföldi, továbbá az exportra dolgozó többi nyomda termékeit. Növekszik a magyar hanglemezek, elsősorban a komolyzenei felvételek forgalma is.

● *A kulturális termékek nemzetközi kereskedelmében jelentkezik-e az egész világon észlelhető nosztalgia?*

Igen. És ha jól végezzük munkánkat, segítségével további barátokat, szimpatizánsokat szerezhetünk valóságunknak. Említettem a memoárirodalom példátlan népszerűségét. Ezt mondhatom el a történelmi munkákra, a Honismeret című folyóiratra, a helytörténeti, valamint a népművészeti kiadványokra is.

Életünk, munkánk, igazunk nemzetközi népszerűsítésére, megismertetésére azonban az irodalomban és a zenében is csak az igényes és a színvonalas mű lehet alkalmas. Az ilyen termékekkel a nehéz világgazdasági körülmények között is eredményesen lehet kereskedni.

● *Köszönöm a beszélgetést.*

TÁRLAT

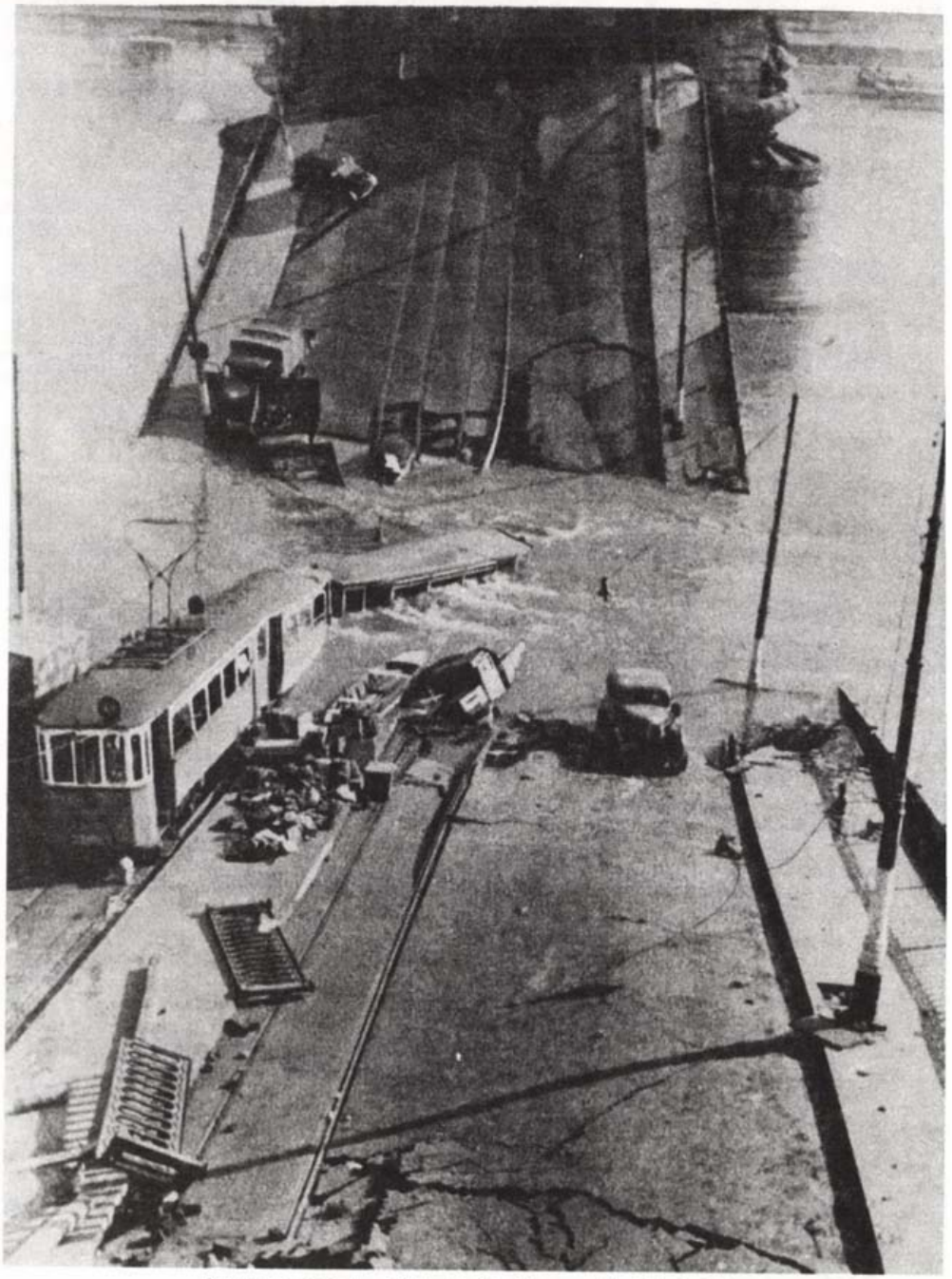

1944. november 4.: a fasiszták felrobbantották a Margit-hidat

Nemcsak a szabadságot – az első falat kenyeret is a szovjet katonák adták 1945-ben

Kimagasló közönségsiker kíséri a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Magyar Távirati Iroda A TÖRTÉNELEM FUTÓSZALAGÁN című politika-történeti fotókiállítását. A szocialista történelmünk kiemelkedő állomásait megörökítő, több mint 160 képből álló tárlatot tízezrek tekintették meg Győrben, Sopronban, Körmenden, Zalaegerszegen. A kiállítás – amely folytatja útját a Tiszántúl megyéiben is – képeit az MTI fotoriporterei készítették. A történelem levegőjét árasztó emlékeztető kiállítás néhány fotóját mutatja be összeállításunk.

A könyv ünnepe 1945 júliusában – a még romos Budapesten

1946. aug. 1. – a stabil pénz, a forint kibocsátása

Kenéz Istvánék belépnek a ceglédi Táncsics Mihály Tsz-be

Tanul az ország

Horváth Ede a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár mai vezérigazgatója 1949-ben, a munkapadnál

„Erősítsd a pártot, védd a munkáshatalmat!" – a szónoki emelvényen Marosán György

PAKS, 1976...

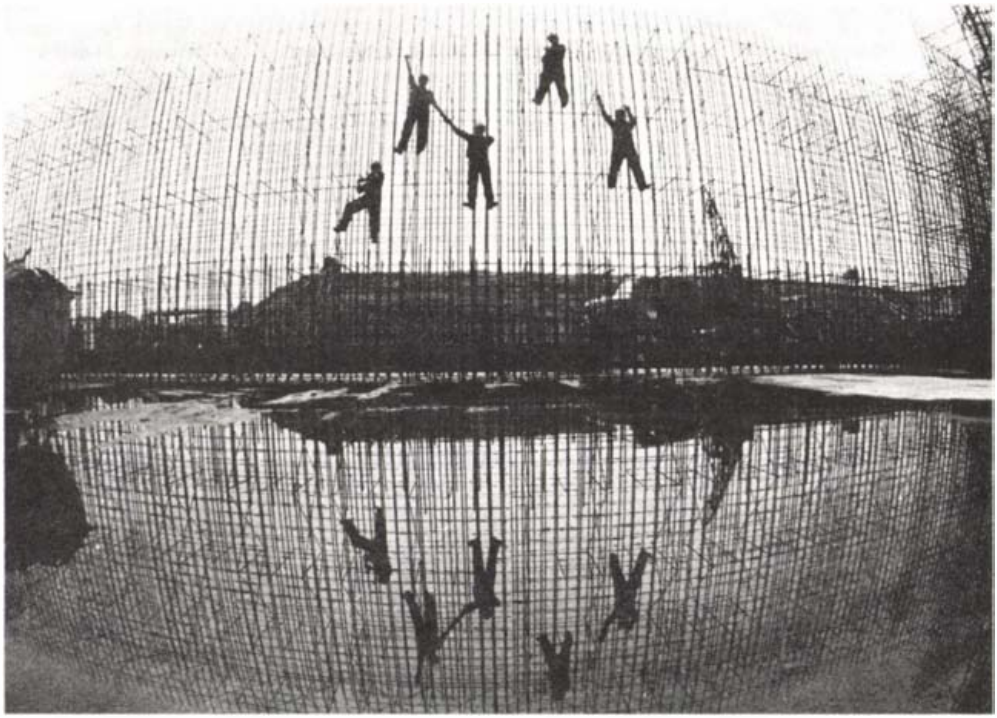

Egy elfelejtett hegyaljai helytörténész:

Fuker Frigyes Jakab
(1749–1805)

Fuker Frigyes Jakab (1749-1805) családja a Szepességről, feltehetően Gnézdáról (Kniesen, Gnazd) származott, de ő már Kassán született. Apja *Fuker Éliás* híres, nagytudású borkereskedő, aki ötven éven keresztül rendszeres feljegyzéseket vezetett a hegyaljai időjárásról és termésről. Így az ifjú Fuker gyerekkorától kezdve megismerte Tokaj-Hegyalja szőlőművelését, borászatát, belelátott és beletanult a borkereskedésbe. Először a kassai gimnázium diákja, majd tanulmányait két éven át a Pataki Kollégiumban folytatta, végül pedig a nagyszombati egyetemen orvostudományokból szerzett oklevelet. Gyakorló orvosként először Kassán találkozunk vele és 1775-ben magyarnak és kassainak írta magát (hungarus, cassoviensis). Később Tállyára költözött, ahol tovább folytatta irodalmi tevékenységét és rendszeresen foglalkozott szőlőtermeléssel és borászattal is. Haláláról csak annyit sikerült megállapítanom, hogy egy téli utazás közben Tállya közelében megfagyott.

Széleskörű irodalmi munkássága három fő irányban teljesedett ki: az orvostudomány, a helytörténet, amelyhez Tokaj-Hegyalja a szőlőművelésnek részletes ismertetései is csatlakozott és a nemzetiségek helyzete.

Kiváló gyakorló orvos lehetett és ezen az úton a Kossuth-családhoz is eljuthatott. A kapcsolatot még csak erősíthette, hogy egyaránt az evangélikus vallás követői voltak. Fuker latin és német nyelven több orvosi cikket, könyvet jelentetett meg. Már 1773-ban napvilágot látott disszertációja, melyben az orvostudomány történetével és alapvető kérdéseivel foglalkozott. 1800-ban a betegségekről és azok gyógymódjáról Kassán megjelenő német nyelvű folyóirata sajnálatos módon az első szám után megszakadt.

Azt hiszem, hogy a fentinél sokkal jelentősebb helytörténeti munkássága, melynek alapelvét – helyesen érezve a távoli jövőt – a következőkben fogalmazza meg: „Biztos vagyok abban, hogy eljön egy olyan kor, amikor az emberek belátják, hogy saját országuk megismerése és tanulmányozása több haszonnal jár, mint *Bougainville* vagy *Cook* földkörüli útja, vagy M. kelet-indiai utazása, ami nekünk azt fedezte fel, hogy az ürünek Otaheitben jó húsa van, és a marokkói császár fekete szakállat visel".

A Tokaj-Hegyaljáról szóló német nyelvű munkájában (A Tokaji-hegység leírása. Bécs 1790) elsősorban a szőlészettel, borászattal és a borkereskedéssel foglalkozik, felhasználva apja félévszázados tapasztalatait és saját széleskörű ismereteit, így elsősorban a XVIII. század második feléről nyújt olvasmánynak is élvezetes áttekintést. Egy egész sor olyan megfigyelést tesz, ami korábban senkinek sem tűnt fel. Ezért érdemes ezek közül néhányat megemlíteni.

A *homlitás*ról, mely Tokaj-Hegyalján a szőlőszaporítás egyik legrégebben feljegyzett módja, elmondja, hogy német megfelelője nem ismeretes és a művelet megnevezésére a németek a magyar szót: *homliten* vették át. Különös részletességgel írja le a szőlőpásztorok feladatát, tizenkét hétig tartó munkájukat, eszközeiket (parittya, ostor, kereplő, puska), kunyhójukat, ruházatukat és fizetésüket. Ez ebből a korszakból a hegyaljai szőlőpásztorok legjobb és legteljesebb leírása. Az aszu és a máslás készítését olyan pontosan és részletesen ismerteti, ami egymagában is igazolja borászati ismereteit. Nem említi azonban a szamorodnit, ami ismételten alátámasztani látszik megállapításomat, hogy e borfajta neve csak a XIX.

században honosodott meg a magyar nyelvben. A borfajtákat a következő sorrendben ismerteti: *esszencia* vagyis az aszuszemekből sajtolás nélkül, önmagától kicsorgó sűrű, édes lé, az *aszu* vagy a tényleges tokaji bor, *máslás* ennek törkölyére felöntött bor, és *ordinári*, másnéven közönséges bor.

Különösen tanulságos könyvének a borkereskedéssel foglalkozó fejezete. Fejtegetései során arra a megállapításra jut, hogy bár Angliába, Hollandiába, Oroszországba is szállítanak tokaji bort, de ez mennyiségben eltörpül a lengyel, a porosz, a morva kivitel mellett.

Ez a könyve életében két, halála után egy kiadást ért meg, de sajnos az ígéretét, hogy egy második kötetet is ír hozzá, már nem tudta teljesíteni. Nagy lokálpatriótaként azt tartotta, hogy Tokaj-Hegyalja a világ minden más részénél szebb és érdekesebb.

Foglalkoztatta a nemzetiségek általános helyzete, de különösen anyanyelvük használata, sajátos műveltségük fejlesztése. Ezzel kapcsolatban egy latin nyelvű röpirattal fordult a nemzethez. Ebben azt javallja, hogy minden nemzetiség saját anyanyelvén tanulhasson. Azt kívánja, hogy az elemi iskolában a nemzetiségek nyelvén kívül tanítsák a magyart is, a középiskolában viszont arra kell törekedni, hogy a tudomány alapjait saját anyanyelvükön is elsajátítsák. A legkívánatosabbnak mégis azt tartotta volna, ha minden tanuló minél több nyelvet megtanulna, mert a művelt ember csak így tudja bármely területen hivatását igazán betölteni. Ez a felfogása összhangban állt a Sárospataki Kollégium nyelvtanítási törekvéseivel és talán ottani tanulmányainak emléke tükröződik benne.

Fuker nemcsak jóbarátságban állt a Kossuth-családdal, hanem *Kossuth Lajos* keresztapja is volt. Hogy erről eddig nem tudtunk, annak az az oka, hogy a tállyai anyakönyvek megsemmisültek.

A régi világban nemcsak a parasztság, hanem a nemesség körében is rendívüli fontosságot tulajdonítottak a koma, a keresztapa kiválasztásának. Ez segítette a gyereket élete útján, sőt ha a szülők elhaltak, akkor rendszerint magára vállalta keresztgyermeke felnevelését. Ezért a keresztszülőket, de különösen a keresztapát, nagy gonddal igyekeztek kiválasztani. Bizonyára így tették ezt Kossuth Lajos szülei is.

Kossuth Lajos születésének pontos időpontját sokáig vitatták, mert a tállyai (Zemplén m.) evangélikus egyház anyakönyvei 1810-ben tűzvész áldozatául estek. Újabb bejegyzésekre csak mintegy harminc év múlva került sor, amikor Kossuthot az „Országgyűlési Tudósítások" miatt perbe fogták és a főszolgabírótól a bíróság keresztlevelének megküldését kérte. Ekkor a tállyai evangélikus lelkész az alábbi sorokat írta az új anyakönyv elejére:

„1837. eszt. Április hó végén felszólíttatva lévén járásbeli Főszolgabíránk tek. *Dráveczky Alajos* által, hogy tek. *Kossuth Lajos* úrnak keresztlevelét adnám ki, miután a megégett anyakönyvből szokásos kivonatot nem adhattam, tudakozódván a hívek közt, megtudtam, hogy a fent nevezett úr, tek. *Udvardi Kossuth László* úrnak *Nemes Wéber Karolina asszonynak fijok Lajos 1802-től 1804-ig tavaszi időben született* és n. t. *Alesperes Mályr Mátyás úrtól, Monok helységben*, hol édesatyja a gróf Andrássy familia Fiscalisa volt, megkereszteltetett légyen, *keresztatya néhai Orvos Doctor Fuker Jakab*, keresztanya *Nemes Váradi Szakmáry Judith* valának, – úgymint a ki énnekem ezeket előszóval testvérétől Nemes váradi *Szakmáry Anna asszonytól*, néhai n. t. *Mályr Mátyás özvegyétől* támogatva és erősítve hitelesen elbeszélé".

Kossuth Lajos saját maga sem tudta egész pontosan születésének időpontját, amint az a tállyai lelkészhez 1874-ben írt leveléből kitetszik, melynek betűhű másolata az anyakönyvben ugyancsak megtalálható, ebben többek között ezeket írja: „Én pedig emlékezőtehetségem fiókjában nem igen tartottam érdekesnek hasznosabb dolgoktól helyet lopni a csekély magamra vonatkozó életrajzi adatok számára, hát biz én lassan-lassan születésem napját és hónapját elfelejtettem emlékemben tartani . . . Úgy rémlik előttem, hogy szeptember 16-ika és 19-ike között. De nem merném rá szavamat adni."

Ma már egységesen elfogadott, hogy Kossuth Lajos születési dátuma: 1802. szeptember 19.

A Kossuth-irodalomban, amennyire meg tudtam állapítani, – nem esik szó a keresztszüleiről. Így a legújabb és Kossuth ifjúságát nagyszerűen bemutató könyv (*Barta István:* A fiatal Kossuth Bp. 1966) sem említi őket. Ez azzal is magyarázható, hogy életének további alakulásában nem sok szerepet játszottak. A keresztanya: *nemes váradi Szakmáry Judith*, a keresztelő lelkész sógornője, aki bizonyára a család jó ismerősei közé tartozott, éppen úgy, mint a keresztapa, a tállyai orvos *Fuker Frigyes Jakab*. Róla talán azért sem szól a régebbi irodalom, mert Kossuth későbbi pályafutását egy német származású keresztapával nehezen tartották összeegyeztethetőnek. De a keresztszülőket nem a gyermekek választják és különben is Fuker Frigyes Jakab olyan tudós és nevezetes ember ebben az időben, akire bizonyára Kossuth is büszke lett volna.

Ennyit sikerült megtudnom Fuker Frigyes Jakabról, az orvostudományok doktoráról, a helyismereti kutatás úttörőjéről, a haladó gondolkozású emberről, akit ezután Kossuth Lajos keresztapjaként is tartsunk számon.

Balassa Iván

Hagyományőrzés a bőrfeldolgozó iparágakban

Mind a tudományos, mind az amatőr honismereti kutatók előtt kevéssé vagy egyáltalán nem ismert az a munka, amely a nevezett iparágakban a szakmai hagyományok, tárgyi emlékek, dokumentumok felkutatása és megőrzése érdekében folyik. Vannak iparágak, ahol e területen már nagyon szép eredményekkel dicsekedhetnek. Közülük csak kettőt említek példának: a régi Ganz öntődét és annak utolsó munkanapjáról készített ragyogó filmet, vagy a pápai textiles kékfestőmúzeumot. A bőr- és bőrfeldolgozó iparokban az ilyen jellegű munka lassan, tétovázva indult meg, többször nekikezdtek, de a körülmények vagy tönkretették az eredményeket vagy megakadályozták azok elérését.

1. Szükség van-e egyáltalán egy ipar hagyományainak megőrzésére? A gyakorlati élet már sokszorosan bebizonyította, hogy igen. Az *első kezdeményezés* 1931-re datálódik. Ekkor alapították meg a bőripari Múzeumi Egyesületet, a különböző cégek anyagi támogatásával. A lelkes tagok rövid idő alatt nagy mennyiségű anyagot gyűjtöttek össze, de az elhelyezés már akkor is gondot okozott. Többszöri ide-oda költöztetés után azonban csak találtak helyiséget az állomány kiállítására és tárolására. Ekkor azonban közbeszólt a háború és újra költözni kellett. Budán, egy pincében helyezték el az értékes anyagot. Ez a ház azonban az ostrom során telitalálatot kapott és az utolsó darabig minden megsemmisült.

A második nekirugaszkodásra 1955-ben került sor, amikor a Könnyűipari Minisztérium felhívással fordult a vállalatokhoz, hogy a régi gépeiket ne semmisítsék meg, mentsék meg emlékként a jövő számára. Valljuk be őszintén: nem nagyon törték magukat a vállalatok.

2. 1959 decemberi elnökségi ülésén a MTESZ keretén belül működő Bőripari Tudományos Egyesület (BTE) létrehozta „Múzeumi Bizottságát". A bizottság 5 tagból állt és a BTE évi 60 000 Ft-tal támogatta a munkát. A bizottsági tagok – idősebb szakemberek – komolyan vették feladatukat és szakmán belüli nagy tekintélyük, valamint az anyagi lehetőségek felhasználásával menteni kezdték a menthetőt. Helyhiány miatt azonban csak a termékekre, kisebb szerszámokra, könyvekre és dokumentumokra terjedhetett ki a gyűjtőkör. Akkoriban a BTE – mint a többi MTESZ-egyesület is – a Szabadság téren, a fejlődő Magyar Televizióval társbéletben „lakott". Érthető tehát, hogy csak néhány, a folyosón és egy nagyobb szobában elhelyezett vitrinben volt látható az anyag egy része. A többi pedig ládákban, szekrényekben maradt. Aztán elérkezett az idő, amikor a televízió kinőtte a társbérletet és a MTESZ-egyesületnek el kellett hagynia a házat. A BTE új helyiségében nem volt lehetőség a vitrinek elhelyezésére. Valamit tenni kellett a gyűjteménnyel, annál is inkább, mert annak őre, leglelkesebb munkatársa – *Várnai Imre* – időközben elhunyt.

A BTE elnöksége úgy határozott, hogy az anyagot a szombathelyi Sabaria Cipőgyárnak adja át további megőrzésre és gyarapításra. A gyár 1968-ban elszállította az anyagot Budapestről Szombathelyre. Itt ládákba csomagolva őrizték 1972-ig, amikor – a gyári rekonstrukció során – sikerült egy olyan vitrinsort

Agyagkorsók csizmadia jelvényekkel

Erzsébet királyné cipője

Aranyszínű flitterekkel kirakott sokác cipő

kialakítani, ahol az állandó kiállítást be lehetett rendezni. Ennek a megoldásnak két gyenge pontja van: egyrészt a vitrinsor távolról sem elegendő a teljes állomány bemutatására, másrészt a gyár területén van, így a nagyközönség számára nem hozzáférhető.

3. A *gyűjtemény* mindenekelőtt cipőkből áll. Ezek között van néhány figyelmet érdemlő darab. Ilyenek: valódi régi holland facipő, kínai nők elnyomorított lábára készült selyemcipő, középkori csőröscipő, perzsa gyöngyházberakásos fa tipegő, Erzsébet királyné cipője, Jászai Mari báli cipője, kézzel hímzett szegedi papucsok, galvanizált cipő stb. A cipők zöme a századfordulón készült.

A termékek mellett megtalálhatók régi szerszámok is, sőt 1977-ben – ugyancsak a BTE anyagi támogatásával – egy régi cipészműhelyt is sikerült megszerezni.

A tárgyi emlékek között üvegcsizmák szerepelnek, rácsiszolt csizmadia és cipész jelképekkel, különféle korsók, céhpecsétek, céhláda, régi lábmérő készülékek stb. A korsók között a legértékesebb egy fehér, Felvidékről származó ónmázas fajansz, színes díszítéssel, csizmadiajelvény zöld levélkoszorúban. A korsó nyakán felirat: *Gyuro Tutak 1793.*

Külön említést érdemel a gyűjtemény könyvállománya és dokumentumtára. A könyvek között van egy olyan, ami hazánkban egyedi példány, sőt a külföldi bibliográfiákban sem szerepel. Ez pedig Balduinus 1711-ben kiadott műve, amely a cipő történetét tárgyalja. De caliga veterum . . . címmel. A könyv latin nyelvű, ábrákkal bőven ellátott. Érdekessége, hogy a könyv írója és kiadója is suszter volt korábban. Emiatt a kiadó, amennyiben nem ért egyet az író véleményével vagy annak fejtegetését hiányosnak találja, egyszerűen megszakítja Balduinus szövegét, húz egy vonalat és alatta kifejti saját egyéni véleményét a témáról. A könyvek között nemcsak régi szakkönyvek, múlt századbeli divatlapok vannak, hanem bőrkötéses könyvek is. Ezek között legértékesebb Cicero leveleinek 1601-ből való kiadása.

A dokumentumtárban is vannak ritkaságok. Így pl. 1414-ből egy pergamenre írt adásvételi szerződés és 1433-ból egy végrendelet, mindkettő a „hites hely" jelével ellátva. Ezek tartalmának semmi köze nincs a bőrös szakmákhoz, inkább anyaguk – a pergament – miatt kerültek ide. Nagyon szép darab az a mesterlevél, amit 1799-ben Zilah mezőváros csizmadia céhe állított ki *Kolosvári Györgynek.* Díszes betűkkel megírt, színes naiv rajzokkal díszített, pecsétettel ellátott, gyönyörű oklevél. Az újabb kort idézi az újpesti *Wolfner* bőrgyáros bárói kinevezése *Ferenc József* aláírásával és hatalmas pecsétjével.

4. 1976-ban a Könnyűipari Minisztérium elrendelte egy hagyományvédelmi tématanács létrehozását a bőr- és bőrfeldolgozó iparokban. A tématanács létrehozásával és vezetésével a Bőr-, Műbőr- és Cipőipari Kutató Intézetet bízta meg és az anyagiakról is gondoskodott. A tématanácsban a nagy bőr- és cipőgyárak, a minisztérium, a szakszervezet és a szövetkezetek képviselői foglalnak helyet. Az országot tájegységekre osztották, minden tájegység munkájának irányítására vezetőt jelöltek ki. Meghatározták a központi gyűjtőhelyeket: a bőriparé Simontornya, a cipőiparé Szombathely, a szőrmeiparé Budapest, a kesztyűiparé Pécs és a gépek gyűjtéséért és tárolásáért a martfűi Tisza Cipőgyár a felelős. Minden vállalatnál, szövetkezetnél „emlékszobákat" rendeztek be, ahol az illető cég emlékeit vagy legújabb termékeinek mintáit gyűjtik. Elkészült a hazánkban található bőr-, cipő-, szőrme- és kesztyűipari szakkönyvek és az iparágakkal, azok történetével, a divattal stb. foglalkozó könyvek bibliográfiája, jelenleg nyomdában van.

A bibliográfiában 18 szempont szerint kereshetők vissza a művek. Folyamatosan dolgozzák fel a kihalt vagy kihalófélben lévő gyártástechnológiákat, azokat reprodukálják és filmen rögzítik. Szombathely a gyárak, szövetkezetek történeteinek, krónikájának gyűjtőhelye. Megindult az iparágak hazai múltjának feltárását célzó kutatómunka, amely egyelőre a források és adatok gyűjtésében nyilvánul meg, majd később ezek alapján készül el az egyes iparágak hazai fejlődéstörténete. Felmérték az ország múzeumaiban tárolt iparági anyagokat. *Tervbe vették egy központi múzeum létesítését,* amely a nagyközönség rendelkezésére állna. Ezt megelőzően pedig Kőszegen, a vár északi tornyában lesz lehetőség egy állandó, nyilvános szakmai múzeum létesítésére, ugyanis Kőszeg város tanácsa nagylelkűen felkínálta ezt a lehetőséget.

A munkabizottság éves terv alapján dolgozik, a tervezett munkák teljesítését a minisztérium számonkéri. Időközben 1979-ben létrehozták a *Könnyűipari Hagyományvédelmi Bizottságot,* amely az iparágak ilyen jellegű tevékenységét hangolja össze.

Beülleszkedik-e egy iparág hagyományvédelme az általános honismereti munkába? Egészen biztosan: igen. Maradjunk csak a bőrösök tevékenységénél. Ahhoz, hogy pl. egy tájegységben a cipőkészítés múltját feltárják, alaposan meg kell ismerkedni annak természeti adottságaival – részben ettől függ a felhasznált anyag –, mindenkori társadalmi berendezkedésével, lakosságával, annak szociális helyzetével, gondolkozásmódjával, szokásaival. Avagy pl. a cipődivat története a népviseleti szokások ismertetése nélkül ugyancsak hiányos lenne. Számtalan olyan cipőtípus van, amely eredetileg bizonyos népek, néprétegek viselete volt pl. az indiánok mokasszinja, az opánka a balkáni hegyi pásztorok lábbelije volt, a kalifornia a tetőfedőké és így tovább. Egy öltözködési darabhoz mindig – vidékenként különböző – népszokások,

babonák fűződnek. A tájegység népviseletének leírása óhatatlanul együtt jár a ruhadarabok készítési módjának leírásával. És ez már az ipari hagyományok témakörébe is beletartozik.

Tehát szoros kapcsolat van az ipari hagyományvédelem és a honismereti munka között, a kettő elválaszthatatlan egységet alkot, ezért hasznos, ha a honismereti kutatók közelebbről megismerkednek a különböző iparágak hagyományvédelmi tevékenységével is.

Karsai János

Üzemtörténeti Gyűjtemény a szegedi Pick Gyárban

Szeged ipartörténetében jelentős és jellemző a szalámigyártás. A nagyvilág eme szegedi különlegességet Pick szalámi néven ismerte meg. Az egyéb, már fejlődő iparágakkal szemben a húsfeldolgozás a múlt század elején eléggé lemaradt. Magyarázatul szolgálhat – sok más mellett – az is, hogy a magyar, köztük a szegedi nép megszokta a saját ételízesítő hagyományát, amit a hentes kisipar is átvett. Ugyanakkor sehogyan sem tudták megoldani a tartósítást. A sózás meg a napon való szárítás már elavult. A tartósítás mellé kívántatott az eredeti íznek egész éven át való megtartása is. Ez azonban nem sikerült. A kolbász hamar elfogyott, ami mégis megmaradt, az húsvétra úgy megkeményedett, hogy kutyát lehetett vele verni. A sertés vastagbelét nem használták fel kolbász-, azaz szalámikészítésre. Más jószág belére meg talán nem is gondoltak.

Olaszországban már a XVIII. század elején készítettek szalámit, főként télidőn. Az onnan hozzánk utazó gesztenyesütők hozták el ide a receptet. Itthon a kukorica XVIII. századi meghonosítása is segítette a disznótartás föllendülését. Ez pedig hatással volt a múlt század végén kibontakozó szalámigyártásra is. Magyarországon 1850-ben *Piazzoni*, egy év múlva *Faddini* gesztenyesütők indították meg, a Szeged-rókusi disznóhizlalók is próbálkoztak vele, de mind belebuktak.

Szegeden először *Rolandó Péter* olasz cinköntő készített szalámit, még az 1840-es években. 1852-ben *Torossy József*, 1862-ben *Kiss Márton*, majd ugyanaz évben *Lippai Nagy István*, *Vas János* és *Márki Pál* sertéskereskedők állítottak elő több mázsás tételt. *Stojkovics* Felső Tisza-parti szalámiüzeme 1875–1879 között termelt. A kereslet mutatja, hogy 1900-ra Szegeden már öt szalámigyár van, össztermelésük évi 380 tonna.

Pick Márk cseh származású kereskedő 1869-ben terményüzletet alapított Szegeden. A hetvenes évek elejétől paprikaőrléssel és szalámikészítéssel is foglalkozott. 1885-86-tól már kizárólag szalámit gyárt. Felső Tisza-parti – jelenlegi – helyére 1900-ban költöztette üzemét. Itt már európai viszonylatban is igen modern gépekkel dolgozott. Pick Márk fia, *Jenő* pedig még modernebb nagyobb teljesítményű masinákat hozatott német és osztrák gyárakból. Az 1920-as évek végére a Pick gyár tőkeerőssége, termékének hírneve és a jelentős technikai előrelépés lehetővé tette, hogy fokozatosan egyeduralomra tegyen szert a szegedi szalámiiparban. Pick kezdetben olasz munkásokkal dolgoztatott. Csak az első világháború után foglalkoztat helyi, főként építőipari szakembereket, akikkel nyáron elsősorban a gyárat építteti, télen meg szalámit készíttetett.

A felszabadulás és az államosítás után még hosszú évekig megmaradt a Pick-féle technikai állapot. Jómagam legelőször 9-10 éves koromban voltam a gyárban. Apámmal egy kocsiderék szalámihúsnak való sertéshúst vittünk. Apám hentes volt Tápén, tőle is, mástól is vett hasított disznót a cég. Már javában öreg segéd voltam, amikor irogatni kezdtem a Húsos Híradóban. Egyszer arra gondoltam, össze kellene gyűjteni a termelésből kiszoruló eszközanyagot, de nem támogatott senki. Csak 1976-ban kerülhettem sort arra, hogy a „Mérő" szocialista brigádot buzdítsam a gyűjtésre. *Molnár Mihályné* és brigádja alig egy esztendő alatt csaknem száz tárgyat gyűjtött össze. 1979-ben a Móra Ferenc Múzeum tulajdonába jutott egy eredeti, Pick-féle, kézzel hajtható szalámitöltő gép, meg egy fokhagymazúzó gép. Ezeket az értékes darabokat a szalámigyár tmk szocialista brigádja szakszerűen megjavította, majd a már alakuló kiállításban helyeztük el.

A szalámi üzemtörténeti gyűjteménynek a gyár Maros utcai telepén adott helyet a vállalat, egy közel 100 négyzetméteres helyiségben. 1980-ban ismét jelentős darabokkal gazdagodott a gyűjtemény. Az Állami Húsipari Tröszt több, hajdan Szegedről elvitt régi munkaeszközt és gépet adott vissza. Bemutatásukhoz újabb termet ad majd a vállalat vezetősége, akik az eddigi munkát is igen nagyra értékelik. A bemutatott darabok között kétségkívül a már említett két gép képviseli a legnagyobb értéket. Hozzávaló kötöző-

sztalt az asztalos brigád rekonstruált. Ezen vannak a kötő szerszámai: stuffer, spulnira tekert spárga, a bélfogó-csipesz, és egy háromrekeszes doboz, amelyben a kötő személyi – papír és pléh – számai, alamint a soros pasztaszám vannak. Rekonstrukcióként látható a bélszabó asztal, az áztató dézsa viszont redeti. Előkerült a palóchordó kocsi az ásóval, a húsforgató villa és a járomszög. Becses darab a ringókés s a Kutterből megmaradt félholdkés is. A kerekeken guruló boncasztalon csontozó és kivágó kések, vamint a „tapogató láda" látható, az asztal alatt csontos kosár. Hat vitrinben írott és fényképdokumentumok sorakoznak. Ugyanott több apró eszköz – szalámikeféék, balta stb. – látható. A kiállítást egykorú ényképek gazdagítják, majd a sokféle csomagoló ládából láthatunk export és belföldi szállításra elő-észítetteket.

A felsorolt szocialista brigádok mellett a múlt évben bekapcsolódott a gyűjtőmunkába a „Bélelőkészítő" gárda is. A tárgyak, régi eszközanyag mellett újabban régi fényképeket és egyéb iratokat is gyűjtenek. A vállalat vezetősége támogatja ezt a munkát, a gyűjteshez anyagi és erkölcsi feltételeket teremtenek. A kiállítás tehát Üzemtörténeti Gyűjtemény, amelynek szakszerű leltárba vétele megkezdődött. Mikor erről hírt szereztek a dolgozók, többen is felajánlották segítségüket. Ily módon napjainkra gyűjtőközösséggé vált a gyár kollektívája. Ma körülbelül 300 darabból áll a gyűjtemény – tárgyak, fényképek és írott emlékek egybevéve – amely ízléses kiállítás keretében ad visszatekintést az elmúlt 110 esztendő szegedi zalámigyártására.

ifj. Lele József

Farsangi tojásszedés Bényben

Egy farsangi népszokás újjáéledése

Bény (Bíňa) magyar lakosságú község Szlovákiában, a Garam völgyében. Kulturális csoportja jelentős szerepet játszik a falu életében. Célja a régi hagyományok, dalok, szokások felélesztése, megőrzése. Műsoraikkal szép sikereket érnek el évről évre a CSEMADOK rendezvényein.

A csoport tagjai egy téli estén, próba után, arról beszélgettek, hogy jó volna a néhány évvel ezelőtt még élő szokást, a farsangi tojásszedést felélesztení. El is határozták és megkezdték a hozzá fűződő dalok tanulását. Az énekpróbákon egyre több fiatal kapcsolódott be, s kérték, hogy ők is részt vehessenek a tojásszedésben. A régi hagyományok így hozzák össze újra a falu fiatalságát.

Farsang szombatján reggel nyolckor a művelődési ház előtt gyülekezett a csoport. A legények régi szép népviseletükben, árvalányhajas kalappal, hatan pedig farsangi maskarába öltözve: menyasszonynak, vőlegénynek, cigányoknak, ketten pedig pásztornak, szűrben. A szövetkezet fogata is megérkezett. A lányok kidíszítették, felszalagozták a kocsit és a lovakat. A kocsi két oldalára táblát akasztottak: Farsang 1981. Felrakták a szükséges eszközöket: nyársakat, (amikre a kapott kolbászt, szalonnát, oldalast szúrják), szalaggal díszített kézikosarakat a tojások számára és demizsonokat a bornak. Előkerült a legénybíró-pálca csokorral, szalaggal díszítve, ezt az első legény vette kezébe. Felültek a kocsira és az első legény magasra tartotta a pálcát, ezzel jelezte az indulást. Megszólalt a zene és felcsendült az ének: „A nagybényi kettes torony jaj de messzire ellátszik . . ."

Nótaszóval mentek le az Alvégre, *itt kezdték régen is a tojásszedést.* A legények leszálltak a kocsiról, csak a kocsis és a két pásztor maradt fent. Ők rakták kosarakba a kapott ajándékokat, töltötték demizsonokba a bort. Sorra járták a lányos házakat. Beköszöntek illendően, majd az első legény elmondta a farsangi köszöntőt:

Ez évben is elérkezett a víg farsang ideje
Legény csoport eljött ide, hogy lányukat tisztelje.
Egészségben, vigalommal tartsuk meg e szép szokást
Megköszönjük a szalonnát, tojást, bort és a kolbászt.

Táncra perdültek ezután, megtáncoltatták a lányokat, asszonyokat. A maskarások mókásan táncoltak egymással, de a körülállók közül is elvittek bárkit. Igazi farsangi hangulatot varázsoltak. A lányok és az anyák tojással, kolbásszal, szalonnával kedveskedtek a legényeknek, de nem maradt el a házigazda sem, aki büszkén töltögette a saját termésű borát, együtt ivott a legényekkel és még juttatott is a közös demizsonba. A végén megköszönték az ajándékot és így búcsúztak el:

Hogy részük lehessen még éjfélig a táncban,
Mulatság lesz estére a kultúrházban.
Mindenkit várunk és szívesen fogadunk,
Hogy a farsangtól közösen, vígsággal búcsúzzunk!

Farsangi tojásszedés Bényben

Így járták végig a falut, nem hagytak ki egyetlen lányos házat sem. Valósággal ünnepelt a falu népe. Több helyen népviseletbe öltözött lányok, asszonyok várták őket a kapuban, vitték kosárban a tojást, tányéron a szalonnát, sonkát, kolbászt, vagy éppen a frissen sült *pampuskát*. Azok a családok, ahol nem volt lány, vagy már férjhezment, azok is kivitték ajándékukat a kocsihoz. Délután négy óráig is eltartott a tojásszedés. A végén a megrakott nyársakat, kosarakat a művelődési házba vitték, ahol a vendéglősné pompás vacsorát sütött nekik belőle. Ezután kezdődött a bál, amelyen a legények minden lányt jól megtáncoltattak. Éjfélig tartott a mulatság. Akkor a legénybíró pálcájával csendet intett és mondókával vetett véget a farsangi mulatságnak . . . . . .

Itt a vége a farsangnak, vége van a mulatságnak.
Menjetek hát szépen haza, vígság után nyugovóra.

Hazafelé menet egy idős bácsi borosüveggel a kezében könnyes szemmel mondta: „Én tudom igazán, mit jelent ez, visszalátni saját magamat. Én is ott mentem valamikor közöttük."

Csókás Ferenc

A nyergestetői emlékmű

Csikkozmástól Kászonvidék felé haladva a fenyvesekkel szegélyezett keskeny szerpentinen, körülbelül félút után érünk fel a Nyerges-tetőre, ahol egy igen szép, műemlékként nyilvántartott emlékoszlop hirdeti az 1948/49-es szabadságharcban részt vett székely nemzetőrök utolsó hősi erőfeszítését a Habsburg önkényuralmi és a segítségül hívott cári csapatok ellen vívott egyenlőtlen küzdelemben. Az emlékmű külön érdekessége – amint a rávésett szövegből is kitűnik –, hogy nem a helybeli lokálpatrioták kegyes emlékezése emelte az utókor számára, hanem Bukarestben már a múlt század végén is nagy számban élő székelyek kezdeményezésére és adományaiból született meg.

Az emlékmű homlokzati oldalán a következő felirat olvasható:

Nyugosznak ők
a hős fiak
Dúló csaták után
Nyugosznak ők
sírjok fölött
zöldel bokor
virány

A szöveg alatt koszorúba foglalva a csata időpontja: *1849. augusztus 1-én.*

Az oszlop két oldalán további feliratok

E honvéd	oh magyar hazádnak
emlékszobrot	Kebled szebb
közös adakozásból	érzelmeit.
állították	Romlott szív és
Bukarestben lakó	romlott elme
Székely honfiak	Kit hazája
és honleányok	hű szerelme
1897. augusztus 8.	szép tettekre
Szenteld	nem hevít.

Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, brassói tanfelügyelő öregkori naplójából tudjuk: az emlékmű felállítását *Ábrahám István*, Bukarestben élő kocsigyártó mester kezdeményezte, aki abban az időben elnöke volt az ugyancsak Koós Ferenc által 1857-ben alapított Bukaresti Magyar Társaságnak. Az emlékmű rajzával együtt a rávésendő szöveget is Ábrahám javasolta, ez utóbbit azonban Koós megváltoztatta. „Az emlékoszlop feliratát megcseréltem alkalmasabb költeményekkel" – írja naplójában 1897. májusában –, „mert az Ábrahám által szerkesztett feliratok igen pongyolák voltak." A Koós által felvésetett szöveg *Bajza József* verséből való.

Az impozáns, hat méter magas emlékmű ünnepélyes avatására *1897. augusztus 8-án*, vasárnap került sor. A környékbeli és a Bukarestből érkezett székelyek Csíkkozmáson gyülekeztek, majd kora reggel indultak a helyszínre. „Az út már annyira el volt foglalva szekereken és gyalog utazókkal, hogy csak nagy bajjal birtunk közöttük átvergődni. Az ünnepély délelőtt 10 órakor a program szerint kezdődött. Rám 11 órakor került sor, s kerek egy óráig beszéltem, többször megéljeneztek . . ." – örökíti meg az eseményt Koós Ferenc és megemlíti még, hogy szavalat is elhangzott, egy fiatal székely pap szavalta el *Bálint György*, székely papköltő erre az alkalomra írt versét.

Az *1897. augusztus 9-én megjelent* Székely Nemzet, Honvédemlék a Nyerges-tetőn című cikkében részletesen beszámol az ünnepi eseményről: – „Gyönyörű szép idő kedvezett annak a hazafias ünnepélynek, mely tegnap délelőtt lefolyt a csíkvármegyei Nyergestetőn . . . Az emlék felavatásán Csík, Háromszék és Brassó megyéből számos 1848-49-i honvéd is részt vett, s ezek között ott volt Tuzson János nyugalmazott alezredes is, aki a dicső emlékű szabadságharc alatt mint akkori őrnagy, személyesen vezette a székelyek utolsó ellenállását, melynek színhelye a Nyerges-tető volt, s amelynek emlékére jelölte meg most a kegyelet ezt a helyet emlékkővel."

A szerencsétlenül végződött csata vezére Tuzson János a 86-os székely zászlóalj őrnagya volt, aki Bem tábornok parancsára 1849. július 20-án az Ojtozi szorosnál átnyomult Moldvába. Egészen a csángómagyarok lakta Onyestig haladt előre, maga előtt űzve a Bákó felé visszavonuló cári csapatokat. Eredeti célja: a moldvai magyarok, románok megnyerése a szabadságharc ügyének. Küldetésének azonban nem tehetett eleget, mert bár Moldvában azidőben a politikai hatalmat a szabadságharccal rokonszenvező török birodalom gyakorolta, a cári Oroszországnak is voltak szerződésben biztosított katonai jogai a területen. Emiatt a török diplomácia, tartva az orosz-török konfliktus elmérgesedésétől, nem tette lehetővé Tuzson célkitűzéseinek megvalósítását. Az őrnagy 8 gyalogszázadból és 40 lovasból álló különítményével 4 nap után kénytelen volt visszavonulni. Ismét átvonulva az Ojtozi szoroson Bereck előtt állva megtudta: Háromszék megyét már elfoglalta az ellenség, így Csíkba tervezett visszavonulási útját elvágták. A táj ismeretének előnyét kihasználva, július 30-án éjszaka Szárazpataknál leereszkedett a Kászonvölgybe. Kitörését a túlerőben levő ellenség hamarosan észrevette, s üldözésébe kezdett. Tuzson seregével a Nyerges-tetőn foglalt harci állást és július 31-én megütközött az osztrák-orosz egyesült sereggel: augusztus elsején 11 óráig tartotta magát. Ekkor értesült, hogy az ellenség Csíklázárfalva felől bekerítette. Embereinek teljes megsemmisítését elkerülve, maradék bomló csapatával Mitács irányában, az erdőn keresztül visszavonult. A szabadságharc kimenetelét megpecsételő segesvári csata már az előző napon szomorú véget ért. Bem ugyan még vállalkozott Szeben visszafoglalására, de a világosi fegyverletételig már alig két hét volt hátra.

A turista, ha elhalad az emlékmű mellett, pihenjen meg néhány percig a tetőre felérve, s emlékezzék a múltra. Az emlékmű feliratát olvasva gondoljon vissza Tuzsér János székelyeinek hősi küzdelmére: az utolsó székelyföldi csatára. Az ott kiontott vérre, a szabadságharc másfél éves hősies küzdelmére.

H. Demeter Dénes

A nyergestetői emlékmű

A Cegléd-homokpusztai agrárproletár földbérlőszövetkezet 1901–1945

A Cegléd-homokpusztai bérlőszövetkezet szerves része volt a munkásmozgalomnak. Korai létrejöttével a századfordulón, és szocialista-szocialisztikus jellegével kitűnik az összes hazai haszonbérletekből. Alapítói szervezett agrárproletárok voltak, akiket osztályharcos szellemben nevelt első elnökük, *Urbán Pál*. Valamennyien tagjai voltak a SZDP-nek, de nemcsak tagdíjat fizettek, hanem olvastak, művelődtek, ülöseztek és részt vettek a párt minden megnyilatkozásában. Felvonultak a május elsejei munkásünnepen és március 15-én megkoszorúzták egy-egy közhonvéd sírját a temetőben.

A város népe „Szocialista tanyának" nevezte a homokpusztai majort, amelyik 1901-ben kezdte meg működését 12–12 éves bérletekben. Az alapító tagok közül nyolcan ott érték meg a felszabadulást 1945-ben. A bérlet a vallásalapítványi birtokokhoz tartozott, kiterjedése 454 kataszrális hold volt és egy–egy bérleti szakaszban 20–40 volt a tagság létszáma. Semmiféle támogatást nem élveztek, a maguk erejére voltak utalva, a semmiből teremtettek nyugodt munkáséletet maguknak, sőt anyagi erejük megerősödésével cséplőgépet, darálóg, szecskavágót és vetőgépet vásároltak közös használatra.

A XIX. századi parasztság két osztályra tagozódott. Más volt a jobbágy, más a zsellér. A *jobbágynak* már a feudalizmusban volt termelőeszköze, ennélfogva haszna a piacra vitt jószágból, gabonából, borból és ezekből származó nem is jelentéktelen tőkéje. Itt az 1848-as polgári forradalomig 855 jobbágycsalád kezén 25 755 hold szántóföld volt. De nem egységesen rendelkeztek vele, 183 nagygazda volt köztük 17 019 holdon, a 672 fertályos csupán 8 735 holdon. A jobbágytelkek itt voltak a legnagyobbak az országban, 93 holdasok, közlegelővel, melynek felosztásakor negyven holdat kaptak még. Volt jobbágy, aki másfél telket bírt, mint Csizmadia Mihály nagyvennyolcas bíró. 1848-ban Ceglédnek 16 639 lakosa volt, ebből jobbágycsalád 2999, házas és házatlan zsellér 2134.[1] Lélekszámban mintegy 9000 jobbágy és 7500 zsellér. Ez utóbbiak közt volt 500 iparos 1500 családtaggal.

Akinek nem jutott föld, az *zsellér* volt, kapás, szakványos, kertész (tanyás), földműves-napszámos béres, cseléd, aratő, nyomtató, falrakó, kővágó, téglavető, gulyás, csikós és juhász. A földosztáskor semmi a közlegelő felosztásakor pedig a házas zsellérek két hold juttatásban részesültek. Velük nem szaporodott a gazdák száma, legfeljebb a törpebirtokosoké, akik továbbra is munkát vállalni kényszerültek. Számuk a forradalom után jelentősen csökkent, mert új pályák nyíltak számukra, sokan kiszakadtak a földek és az állatok körüli foglalkozásból. A vállalkozóbbak elhelyezkedtek a kézművesműhelyekben, a vasútnál, postánál, az ipari és kereskedelmi vállalatoknál, építkezéseknél, rendőrségnél, pénzügyőrségnél,-

1 Kimutatás„ „azon Úrbéri tartozásokról, mellyek Egyházalapítványi Czeglédi Uradalomhoz tartozó Czegléd Mvárosának ismétlése szerint járulnak." Cegléd városi Levéltár, Uradalmi iratok, 1845.

portástól a házmesterig. De még mindig sokan maradtak a mezőgazdaságban dolgozók, a századfordulón a 30 000 lakosból 4000, az össznépesség 13 százaléka.[2] A földműves napszámosok élete volt köztük a legmostohább. Cegléden a jövedelmük az országos átlag alatt maradt. *Urbán Pál* szerint 80–100 forintot kerestek az 1890-es években.[3] Ez pedig éhezést, nyomort jelentett. Százával feketéllettek vasárnaponként a templom előtti „emberpiacon". Így hívta a nép a Szentháromság-szobor aljában összegyűlt tömegeket, amint munkaerejét kínálgatta. „Urbán Pál majd' mindig megjelent közöttük, a szegényparasztok úgy ragadtak Pali bácsira, mint a bogánes. Elmondták, hogy melyik gazda kit hívott.

– Ahhó' ne menj, mert az munkásnyúzó.

A másikat biztatta, hogy ne engedjen a bériből. Mindenkit ismert, de őt is ismerte mindenki."[4]

Sorsuk megváltoztatásáért többen küzdöttek, vállalva börtönt és megaláztatást, mint a maguk közül való *Urbán Pál, Várkonyi István, Kozma Sándor és Szalkai István.* Mind a négyen béresek voltak, kubikosok, napszámosok. Osztályuk életét maguk szenvedték, nem kívülről figyelték. Közülük ketten váltak ki országosan elismert földmunkásvezetőként. Várkonyi magasabbra emelkedett, de tragikusan végezte, Urbán megnyerte a csatákat. Várkonyi emlékezetére szobrokat és emléktáblákat emel az utókor, Urbán Pál emlékét felszívta az idő. Ez az írás az ő ébresztése és az általa létrehozott negyven agrárproletár földbérlő szövetkezetének ismertetése.

Urbán Pál Cegléden született 1855. július 13-án. Ifjúságában volt napszámos, részaratő, később távirdaépítő munkás. Az országban többfelé dolgozó tapasztalt társai adták kezébe a Népszavát. A munkások újságjából és az idősebbek tanításából ismert osztályára, és a szocialista tanokra. A tanításokat nemcsak elfogadta, hanem hamarosan maga is hirdette. Százfelé figyelt, örök tevékenykedő volt és hallatlan munkabírású. Ő hozta létre Cegléden a Földmunkás Egyletet, a Mátyás király Olvasó Egyletet és hazánkban a legelső agrárproletár földbérlő szövetkezetet. Urbán szervezte meg az építőmunkások, a famunkások, a csizmadiák, a cipészek, a molnárok, az ácsok, a malommunkások, a vasutasok, a szabók és mindenekelőtt a földmunkások szakszervezeteit. Aratási szerződéseket fogalmazott és sztrájkokat irányított. Vezette a földbérlő szövetkezetet és hitelt szerzett a Kisfaludy utcai Munkásotthon megvételére. Intézte a helyi szociáldemokrata párt ügyeit, beleszólt a város gazdálkodásába mint tanácstag, a szocialista tanya virilista jogán.

Cegléden a vallásalapítványnak 5000 hold majorsági földje volt öt egymástól távol eső tagban, ezekhez tartozott Homokpuszta 454 oldalas majorja. Minden majort bérlők árendáltak. 1901-ben járták le a szerződések, az uradalom meghirdette a bérleteket. A pályázati határidőre Urbán és nyolcvan társa lepecsételt borítékban a legtöbbet ígérte, ezzel megnyerték 12 évre Homokpusztát. Áprilisban kapták meg a vallásminisztertől, mint a legfőbb birtokigazgatónak jóváhagyását, addigra a nyolcvan jelentkező száma leolvadt negyvenre. A negyven zsellér közt volt szőlőkapás, egylovas fuvaros, szakványos, részes aratő, cséplő és földműves-napszámos. Valamennyien vagyontalanok, néhányuknak egy kis háza, egyholdas szőlője ha volt. A kauciót, vagy ahogy ők mondták bánatpénzt egy terménykereskedő hitelezte nekik, ugyancsak az első negyedévi árendát.[5] 1901. október elején szállták meg Homokpusztát.

„Öt holdtól tizenötig volt felosztva a bérlet, de nem egy tagban. Apám földjei is három helyre voltak elszórva. Urbán Pál és a vezetőség osztotta kinek-kinek a részét igazságosan, mert volt benne hitványabb-jobb föld."[6]

Homokpusztán, mint az uradalom más majorjain is, volt bérlőlakás, cselédlakás, istálló és dohánypajta. Ötholdas, észak-déli irányban nyúló téglalap alakú volt a major udvara. A tagok még az ősszel kiköltöztek a pusztára. „Muszáj is volt, mert apám eladta a házát, a városon már nem volt lakásunk. Tavasszal már szűknek bizonyultak az egyszobás cselédlakások, zsúfoltak voltak szállásnak, élelemnek, vetőmagnak, szerszámnak. Urbán Pál kérelmet nyújtott be a két dohánypajta lakásokká való átalakítására. Az engedélyt megadták, a tizenkét lakásos cselédházat elhagytuk és beköltöztünk a családonként elkülönített szoba-konyha-kamrás épületbe."

„A tagság maga választotta a vezetőséget, ez volt a hetesbizottság. Kezdetben a vezetőség üléseit, akkor a közgyűlést a kastély ebédlőjében tartották, később, amikor iskola lett belőle, a nagyistállóban. Rendszeres gyűlés nem volt, csak ha a szükség kívánta, mint mikor megvásárolták a cséplőgépet, a darálót, vetőgépet és a nagy szecskavágót. A megalakuláskor bélyegzőt csináltattak, azzal pecsételték le kérvényei-

2 Petróczi Sándor: Cegléd település- és népességtörténete. Ceglédi Füzetek 11. sz. 1961. 110 és 116. old. Továbbá „kimutatás az Úrbéri tartozásokról . . . 1848. április 15" Cegléd vlt. Urad. ir. 1848. cs. B

3 Budapest Fő- és székvárosi rendőrség 1897. évi működése, Bpest, 1898/298. 1.

4 Adatközlő Osgyáni Pál (1887), ifjúkorában napszámos és részes aratő, később a pesti építkezéseken segédmunkás, majd állványozópallér, Cegléd, Görbe utca 5. Felvétel: 1968. december 22.

5 Szücs Istvánné, Sági Teréz (1896) apja volt homokpusztai földbérlő, ő maga egész ifjúságát Homokpusztán élte. Lakása: Cegléd, Rákóczi út 56/a. Adatfelvétel: 1968-ban és 79-ben.

6 Sági Teréz közlése

ket, számláikat, hivatalos leveleiket. Ketten használták, az elnök és a pénztáros. (A bélyegző többszöri lenyomatát egy 1926-os kéziratos kataszterkönyv őrzi. H. L.)

Urbán Pálnak öt hold bérlete volt, azt a közösség művelte, szántotta, vetette, kapálta. Urbán volt a szövetkezeti elnök és pártelnök egy személyben, intézte a szövetkezet és a párt dolgait. De egyéni ügyeket is vállalt, elintézte a városon vagy Pesten. Egyetlen ember volt, aki nem vett részt a kétkezi munkában. Szeretett a fa alatt üldögélni csendben, egymagában, olyankor gondolta ki terveit."[7]

Az 1901–1902-es tanévben a szövetkezeti gyerekek a légvonalban három kilométerre álló Bán dülői tanyasi iskolába jártak, addig a szántásokon bukdácsoltak. A városi tanácstól Urbánék kértek tanítónőt és iskolai felszerelést, az épületet maguk ajánlották fel. Kérelmüket *Gubody* pogármester teljesítette. A kinti élet második őszén már megindult a tanítás a homokpusztai községi iskolában, a kastélyban. Az első bérleti szakaszban harminc szövetkezeti családtól járt gyerek ebbe az iskolába. „A régi típusú hosszú padokban annyi gyerek préselődött össze, amennyi csak szorosan befért, de még így sem jutott hely mindegyiknek. Azok gyalogszéket hoztak maguknak otthonról, s ahol helyet találtak odatették, úgy tanultak. Íráskor helyet cseréltek. Rajtuk kívül ebbe az iskolába jártak a szörösi, abonyi és ceglédi tanyasi növendékek. Az iskola teljesen osztatlan volt, egyetlen tanító keze alatt hat osztály, létszámuk hatvan–hetven–nyolcvan között változott."[8]

Lova, faekéje eleinte csak minden második bérlőnek volt. Akinek nem volt, a másikkal szántatta meg a földjét, az egylovasok összefogtak. Később már mindenki vett magának lovat, kocsit. Ökre senkinek sem volt, tehene is csak keveseknek. Aztán az is lett. Üszőket vettek a vásáron, felnevelték. Néhány év múlva gulyást kellett fogadniok, hetven-nyolcvan tehenet, borjút őrzött. Reggel, este fejtek, a fölös tejet beszállították a ceglédi piacra, később a csarnokba. A kannákat a soros kocsi szállította a városba az vitte-hozta a postát is. Sertést csak maguknak tartottak, telente egy-két hízót vágtak családonként.

Egy év alatt szilárd közösséggé vált a bérlőszövetkezet. Hírét, nevét szárnyra kapta és elterjesztette a nép. Hamarosan két iparos kért bebocsátást. Kitelepedett egy kovács meg egy bognár. Lakást adtak nekik s ami munkát a szövetkezet tagjai és a környék gazdái végeztettek velük, abból éltek. Majd belépvén a bérlőtársaságba, öt-öt hold földet kaptak. Volt egy harmadik iparosuk is, a gépész, de az csak csépléskor működött. Máskülönben ő is szövetkezeti tag volt. Az ötödik-hatodik esztendőre annyira megerősödtek, hogy vásárolhattak egy benzinmotoros cséplőgépet. Elsősorban a maguk gabonáját csépelték, azután pedig a környék gazdáiét." A keleti, hosszú lakóépület végében volt a darálómalom, a motoros erőgép hajtotta. Itt már nem a gépész kezelte a motort, hanem a tagok. Naponta váltották egymást, a soros szedte a vámot, ő is könyvelte el. Ezért a munkáért nem kaptak fizetést, de nem is igényeltek. Örömmel dolgoztak a közösségért. Daráltak a tanyasiaknak is, akik szívesen jártak Homokpusztára. De még a cséplőgép előtt vettek egy vetőgépet. Mindig az volt érte a felelős, aki használta. A szövetkezet negyedik gépe a lóvontatású nagy szecskavágó volt. Aki akart, hozta a lovát, befogta a járgányba, vágta a csalamádéját.

A szocialista major tagjai kivétel nélkül a szociáldemokrata párthoz tartoztak. Bejártak értekezletekre a városba, de kint is voltak taggyűlések. A nyilvános nagygyűlésekre százat meghaladó számban vonultak be Ceglédre kocsin, gyalog, asszonyostól, gyerekestől. Utána az asszonyok az utcákon nézelődtek, a férfiak a munkásotthonban biliárdoztak.

„Télen a férfiak a jó meleg istállóban este tizenegyig is együtt maradtak, ugyanakkor az asszonyok egy-egy lakásban négyen-öten is összejöttek, regényt olvastak a lámpavilágnál. Két újságot járattak, a Népszavát és a Friss Újságot. A fiatalságnak ott volt a Sugár szálló, a Sugárék által felhagyott két szoba. Tavasztól őszig hetente volt benne citerabál, télidőben többször is. Bálok húsvétkor és aratás után voltak a szabadban, a kastély előtt. Jött a vendég a városról is. Ide már fúvószenekart hozattunk, meg cigányokat. Hajnalig mulattunk." Összeszokott együtt voltak a kukoricafosztáskor. „Házról-házra jártunk, esténként mindig máshoz. Bátyámék is behordtak öt-hat kocsi kukoricát, de voltunk rá tizenöten-húszan. Hamar megfosztottuk, aztán táncoltunk. Volt úgy, hogy a holdvilágnál még egy-két kocsival behordtunk a földekről. Nóta volt, tréfa, utána játék a kukoricahéjban. Szerelmek is szövődtek, amiből házasság lett. Csak egy agglegény volt a bérlők között, a többi fiatal házas. Gyerek négy-öt-hat is volt egy családban. Szülésznő is lakott kint a pusztán, nemcsak bába volt, hanem asztaltáncoltató."[10]

Homokpusztával határos Szőrpuszta, bukott birtokosa felparcelláztatta egy bankkal. Részletre adták. 1904-ben elsőnek a földbérlő szövetkezet tagjai vásároltak ott földeket, tizenheten 107 holdat. Házakat építettek, szőlőt, gyümölcsöst telepítettek. Szörön is egy bokorban maradtak, az abonyiak és a szeleiek megint más bokorban. A nép elszaporodott, s a telep 1950-ben Újszilvás néven önálló községgé alakult. A későbbi években az újabb szöri parcellázáskor hét tag vásárolt földet, összesen 57 holdat.

---

7 Sági Teréz közlése

8 Kardos Mihály (1889) volt homokpusztai tanító, ny. iskolaigazgató Ózdról írt levele 1976. február 20. Lakása: Ozd, Béla telep 79.

9 Sági Teréz közlése

10 Sági Teréz közlése

Így zárult az első tizenkét év, az agrárproletárok közösségi életútja 1901-től 1913-ig. Az első bérlet lejártakor a tagság fele elhagyta Homokpusztát, leginkább a szöri részre költözött saját földjére, szőlejébe, gyümölcsöseibe. Ezek a szántóföldi gazdálkodással felhagytak és már csak a nagyon munkaigényes parcellákon dolgoztak. A vallásalapítványi uradalom, helyi politikai befolyásra, a szegényparasztokkal együttérző Gubody polgármester halála után, a kilépettek helyére három földesgazdának, máshol tanyatulajdonosoknak adta a puszta felét 60–60 és 120 holdas tagban.

Jött a háború, 1914 aratása után elcsendesedett a puszta, a férfiakat elvitték katonának, szétszóródtak a harctereken. Huszonöt családból huszonkét frontkatona! A tanácskormány kikiáltását követően létrejött a megyei direktórium, melynek Urbán Pál lett az alelnöke. Felköltözött Pestre, haza már csak ritkán látogatott. Ekkor szűnt meg kapcsolata az agrárproletár földbérlő szövetkezettel. A bukás után letartóztatták és a ceglédi kiskorúak fogházában őrizték a tárgyalásig. Magánzárkás volt, időnként megverték. A fehérterror törvényszéke nyolcévi fegyházbüntetésre ítélte. Büntetését a váci fegyházban töltötte. Egyszer-egyszer a ceglédi szocialisták élelemcsomagot vittek fel neki. Kiszabadulása után hazajött Ceglédre. Felesége, fia, lánya is meghalt, csak a menye maradt, ő vette magához. A háborúban házukat lebombázták. Urbánt beadták a szeretetházba. Halála előtt az unoka kihozatta. 1942. március 30-án halt meg nyolcvanhét éves korában.[11] (A Munkásmozgalmi Lexikon szerint márc. 31-én halt meg.)

A földbérlő szövetkezet harmadik bérleti szakaszából a három nagygazda kiesett, visszaállt a kisparaszti jelleg, a harminchárom tag között még tizenhatot találunk a alapítók közül. A negyedik, csonka szakaszban 1939-től 1945-ig 20 tagja volt a szövetkezetnek, de már csak nyolcan az elsők közül.

A homokpusztai földbérlő szövetkezet tartós, évtizedes meleg érzelmi közösség volt szocialista-szocializtikus alaphelyzetben. Az első bérletben, 1901–1913-ig megkívánták a szociáldemokrata párttagságot, a pártéletet, s a mozgalom külső akcióiban való részvételt. Iskolát alapítottak a pusztán és a közösen vásárolt gépeket közösen használták. Ez a földbérlő szövetkezet nemcsak hazánkban volt első agrárproletár társulás, hanem Kelet-Európában is.

Hídvégi Lajos

11 Zsadon Miklós (1888) pártnyugdíjas, korábban szabósegéd, a Tanácsköztársaság idején a ceglédi direktóriumnak tagja. Lakása: Cegléd, Fűzfa u. 4. Adatfelvétel: 1968. december 17.

KÖNYVESPOLC

A Folklór Archívum tizenkét kötete

Napjainkban még a hagyományos értelemben vett folklór is eredményesen gyűjthető, ezt bizonyítja az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának kiadványsorozata, a *Folklór Archívum*. Nyolc év alatt elkészült tizenkét kötete az adatok bőségére figyelmeztet, s ez a tény már önmagában bizonyítja, hogy mennyi tennivalónk van az anyag gyűjtése és közzététele terén. Mivel a sorozat eddig sajnos csak szűk körben vált ismertté, fontosnak tartjuk szélesebb olvasóközönség figyelmébe ajánlva, átfogó jelleggel bemutatnunk.

A Folklór Archívum első kötete 1973-ban jelent meg, kézirat jelleggel. A sorozat szerkesztője *Hoppál Mihály*. Célszerű kivitele mellett, a tudományos kiadások elveinek is megfelel: a jól kezelhető tudományos apparátus a legfontosabb adatokat tartalmazza. A közös gyűjtéseket rövid, tájékoztató érvényű bevezetők kíséretében közlik, s idegen nyelvű összefoglalón kívül, az anyagra vonatkozó bibliográfiát, kivételes esetben összehasonlító jegyzeteket is közzétesznek. A sorozat jellegét tekintve azonban elsősorban *forráskiadvány*, alapvető folklór nyersanyagot kíván a kutatók számára nyújtani. Tehát a kötetektől nem bizonyos témák elemző feldolgozását kell várnunk, hanem az ilyen munkát megalapozó anyagok igényes közzétételét.

Áttérve a sorozat tartalmi bemutatására, rögtön megállapítható, hogy sokrétű anyaggazdag kötetei mind műfajok, mind gyűjtési területek tekintetében nagy hiányosságokat pótolnak. A Folklór Archívum egyik alapvető és legfontosabb tematikus törekvése a hiedelemrendszer, a néphit alapos feltárása lett. Mellőzve a megjelenés időbeli sorrendjét, elsőként *Bosnyák Sándor* kiemelkedően fontos munkáit kell említenünk. A hatodik kötetben (1977) jellegzetes néprajzi csoportunk, a bukovinai magyarok eddig ismeretlen hitvilágát tárta fel, majd a legutóbb megjelent kötetben (1980) a moldvai magyarság hiedelmeit közli. A munkát egyrészt a háború alatt és után a Dunántúlra került lakosság körében, illetve Moldova néhány községében végezte. A roppant értékes két kötet a hagyományos magyar néphit olyan gazdag és archaikus képét mutatja, amilyet eddig csak ritkán tudtak kutatóink lejegyezni. A két monográfia jól példázza a mai gyűjtések fontosságát, és azt a tényt, hogy a társadalmi gyűjtők milyen értékes tudományos munkát végeznek. Hasonlóan értékelhetjük *Fehér Zoltán* jelentős monográfiáját, amely Bátya néphite címmel (3. kötet, 1975) készült, s különösen a jól kiformált monda típusú szövegekkel hívja fel magára a figyelmet. *Gulyás Éva* Jászdózsa szépen rendszerezett, átfogó néphitanyagával a Jászság kezdődő feldolgozására adott útmutató példát (4. 1976).

Az említett négy önálló néphit-monográfián kívül fontos szövegeket közöltek erdélyi területekről is. Újdonságnak számít *Sándor Mihályné* gyűjtése, aki nem egy kisebb–nagyobb közösség néphitét tanulmányozta, hanem egyetlen bihari parasztasszony világképét mutatta be (4. 1976). Ez a megközelítési mód a magyar folklór vizsgálata során szinte ismeretlen volt. Az ilyen, tudományos szóval *repertoár*-vizsgálatnak mondott eljárással az emberek „személyes hiedelmeinek", az „élménytörténeteknek" és a folklór közösségi jellegének összefüggéseire derülhet jény. Így Sándor Mihályné gyűjtését hasznos, útmutató kezdeményezésnek tartjuk. A néphithez szorosan kapcsolódó népi orvoslás problémájához Erdélyből (1. 1973), illetve Kalotaszegről (5. 1976) nyerünk ritkaságszámba menő adatokat. *Nagy Ilona* egy sajátos mondatípus, az eredetmagyarázó mondák számát gyarapította az egész ország területén végzett gyűjtése alapján (1. 1973). Gyűjtése egyben kisebb mutatvány a készülő eredetmagyarázó mondák katalógusából. A néphit, a hiedelemtörténetek közlésének eddig kialakult szabályaihoz képest módszertani újítás *Hoppál Mihály* eljárása, aki a széki hiedelemtörténetek bemutatásakor a gyűjtő kérdéseit is feltünteti (5. 1976). Ez a módszer támpontot nyújt arra, hogy az adatközlő a gyűjtő kérdéseinek nyomán milyen gondolattársításon, logikai kapcsoaltokon keresztül idézi fel hiedelemtudását. Ilyen eljárások adhatnak választ arra a kérdésre, hogy a hiedelmek miként őrződnek meg, illetve milyen módon válnak ismét élővé az emberek tudatában.

A Folklór Archívum közlési módszere a szokások területén a megszokott szokásleírások megújítását eredményezheti. Az ünnepi szokások eredeti formájukban, eredeti funkciójukban csak elvétve figyelhetők meg. A szokások rögzítésének legjobb módszerét, a filmet pedig csak ritkán s csak tudományos intézményekhez kötődve alkalmazhatjuk. Ezért az egyéni gyűjtő számára legmegfelelőbb eljárás, ha a szokásformákról mondott szövegeket – amit egyben a szokás forgatókönyvének tekinthetünk – minden részletre kiterjedően jegyzi le, ugyanis az irodalmi formára stilizált, csak a gyűjtő által lényegesnek tartott elemekre korlátozódó szokásleírások nem nyújtanak teljes képet, sőt torz képet adnak a szokásokról. A szokásszövegek közlési, lejegyzési szabályait még nem tisztázták részletesen kutatóink, így az eljárás kialakításához hasznos *B. Irányi Lujza* leírása mónoskóri szokások változásairól (5. 1976). Itt, a szokásokkal kapcsolatban említjük meg, hogy a Folklór Archívum nemcsak a magyar folklór területéről és határainkon kívül élő magyarság köréből közöl nyersanyagot. Fontos törekvése, hogy a hazai nemzetiségek kultúráját is megismertesse. Ennek jegyében jelent meg *Horváth Iván* munkája, amelyben először kapunk magyar nyelven áttekintést a nyugat-magyarországi *horvátok* naptári ünnepekhez fűződő szokásairól, hiedelmeiről (10. 1978).

Önálló témakört jelent *Nagy Dezső* gazdag anyaggyűjtése, aki egy eddig szinte teljesen ismeretlen területről, az amerikás magyarok folklórjáról állított össze monografikus adattárat (8. 1978. és 11. 1979). Elsősorban a múlt század végétől az első világháborúig Amerikába vándorolt magyarság kultúrájával foglalkozik. Összeállításában rég elfeledett, szinte teljesen hozzáférhetetlen anyagot dolgozott fel: az amerikai magyar nyelvű sajtó, naptárak mellett számtalan kisebb, helyi kiadványt vizsgált át. Gyűjteményében a műfajok széles skáláját mutatja be, így többek között népdalok, közmondások, viccek, anekdóták, rigmusok, vőfélyversek, imádságok, álomfejtések stb. olvashatók a kötetben. Ez a folklór kettős jellegű, egyfelől a hagyományos formák, „amerikás" átalakításai, amelyek részben itthon keletkeztek, részben Amerikában alakultak ki, folklorizációjuk kölcsönösen ment végbe mindkét területen. Másik rétegüket pedig elsősorban a kispolgári jellegű tömegkultúra határozta meg. Néprajzi értelemben a kivándorlás valóban a kutatás fehér foltja volt.

Külön tematikai egység a képi, vizuális anyag közlése. A Folklór Archívum két fő témakör közlését indította meg: a magyar *sírjelek* és a magyar népművészet egyes ágaiban az alapvető, leggyakoribb motívumok együttesének bemutatását. Ilyen jellegű források minél nagyobb számú közlése feltétlenül szükséges a magyar népművészet szimbólumainak, jelképeinek megfejtéséhez. *Hoppál Mihály* és *Vass Katalin* a szerelmi ajándékként készült mosósulykok díszítésében két lényeges motívum, a tulipán és a szív közös ábrázolását mutatja be (9 1978). Úgy tűnik, hogy e két jelképet az egés magyar népművészeti formakincsben azonos szabályszerűségek szerint alkalmazták, s jelentésül megfejtéséhez ábrázolásuknak éppen ez a kölcsönös összefüggése nyújtja a legfontosabb fogódzót A példa érvényességi körét az egész népművészet hasonló jellegű vizsgálata fogja mérlegre tenni.

Ma már kedvelt vizsgálati téma, s így jelentő eredményekkel halad előre a magyar sírjelek összegyűjtése, a temetkezési szokások kutatása. Ehhez i munkához járult hozzá a Folklór Archívum, miko lehetővé tette a díszítésre, formakincsre vonatkozc adatok publikálását. *Nagy Dezső* monográfiájában összegezte a szakirodalomban eddig megjelent fej faformák, díszítmények legnagyobb részét (2 1974). Közismert, hogy a fejfák elsősorban Erdély ben maradtak fenn legtovább, művészi kivitelül talán itt a legegyértelműbb. Erről tanúskodik *Im reh Pál* és *Hoppál Mihály* gyűjtése is, amelyben a erdélyi fejfák és temetők adatait összegzik (7 1977). Ugyanebben a kötetben a sírjelek eddig alig méltatott típusát, a faragott sírköveket mutatja be *Péterfy László* a kiskülő völgyi Nagykend temetőjé alapján. Mindhárom összeállítás eredményes lépés a magyar sírjelek országos kiterjedésű kataszterének összeállításához. Úgy véljük, hogy a munka folytatásában az eddigieknél jobban kellene támaszkodn a nagy helyismerettel bíró honismereti gyűjtők tevékenységére, annál is inkább, mivel e témakör kutatása – a beküldött néprajzi pályázatokból jól láthatóan – egyre több érdeklődőt vonz. A temetők, a temetkezés néprajzi feldolgozása pedig nemcsak a szokásvilág egy önálló egységének, a halál szokáskörének leírásában központi feladat, hanem – mint a Folklór Archívum idézett kötetei bizonyítják –, teljesebbé teszi a népi kultúra, a népművészet ábrázolásmódjáról (és jelvilágáról) alkotott eddigi képünket.

A kiadványsorozat egyaránt közli a képzett folkloristák, szakemberek és a társadalmi gyűjtők munkáját. Ez a törekvés jelentős – egyébként valószínűleg archívumokban részben holttá váló – anyagot tesz közkinccsé. Talán érdemes lenne tevékenységét méginkább kiszélesíteni és a néprajzi adattárak fontosabb kéziratos gyűjteményeit rendszeresen közzétenni. Ugyancsak hasznos lenne a folklorisztikailag további ismeretlen tájak anyagát feldolgozni, így pl. a Felvidék, Kárpátalja és Erdély kevéssé kutatott területeinek folklórját. Ezt mondhatjuk a műfajok szempontjából is: nagy segítséget jelentene számos kevéssé publikált műfaj közlése, gondoljunk pl. a találóskérdésekre, viccekre, vagy akár a mai folklór jellegzetes élménytörténeteire. Mindent összevéve a Folklór Archívum eddig megjelent tizenkét kötete, mind módszertani törekvései, mind anyagbősége alapján a hazai folklórkutatás nagy eredménye.

Fejős Zoltán

Deák Ernő:

A magyar korona országainak városügye 1780–1918

A városok és városias települések meghatározása[1]

Fontos magyar vonatkozású művet jelentetett meg az Osztrák Tudományos Akadémia, amikor a Gazdaság-, Társadalom- és Várostörténeti Bizottság kiadványainak sorozatában 3. kötetként *Deák Ernő* hézagpótló munkáját adta ki. A gyermekkora óta Ausztriában élő történész, korábban a bécsi egyetem előadójaként, jelenleg a fenti akadémiai bizottság tudományos munkatársaként, kutatásai középpontjába az újkori magyar történelmi fejlődés olyan, eddig kellően fel nem tárt kérdéseit állította, amelyek forrásanyaga elsősorban osztrák levéltárakban hever. Műve a gazdag osztrák várostörténeti irodalomhoz csatlakozva első ízben lép túl az eddigi Ausztriára vonatkozó kutatásokon, és veszi vizsgálat alá a magyarországi várostörténetet.

A megjelent kötet tulajdonképpen egy háromrészesre tervezett monográfia első része, a városügy elméleti megközelítése, amely a városok és a városszerű települések fejlődésének általános jellemzőit vizsgálja a történelmi Magyarország vonatkozásában. A magyar történetírásban szokatlan területi meghatározás annyiban indokolt, hogy ez a vizsgálat nemcsak a Habsburg-uralom idején különböző önálló közigazgatási egységekre tagolt középkori magyar királyságra terjed ki, hanem Horvátországra és Szlavóniára is. A szerző a továbbiakban erre építve egy tulajdonképpeni városkönyvet, vagyis az egyes városokra vonatkozó lexikális ismeretek gyűjteményét és harmadik kötetként a gyűjteménybe felvett városok tipológiai és strukturális elemzését kívánja közreadni.

Deák Ernő a bevezetőben hangsúlyozza a magyarországi történészekkel való gyümölcsöző együttműködést. Ez tükröződik a gazdag jegyzetanyagban is. Bár a mű alapvetően forrásfeltárásra épül, hasznosította a teljes magyarországi szakirodalmat. A címben körülhatárolt időre utalva, a szerző célkitűzéseként azt szögezte le, hogy „az iparosodás korszakában" kívánta a földrajzi-történelmi összehasonlító módszer segítségével feltárni a városfejlődés törvényszerűségeit. Ennél azonban jóval többet nyújt. Az e törvényszerűségek feltárására irányuló elemzései átfogják a városok teljes magyarországi fejlődését a honfoglalástól az első világháború végéig.

A négy részre tagolt mű első, nagyobb egysége tárgyalja a magyarországi városok keletkezését és XVIII. századig tartó fejlődését. A legrégibb városelőzményeket vizsgálva, az ispánsági székhelyekhez nyúl vissza, amelyek állami és egyúttal egyházi központok, továbbá védelmet és árucserét nyújtó helyek voltak. Ebből fakadóan a kimondottan magyar alapításúak mellett részben korábbi római városok helyén keletkeztek, mint Sopron, vagy Óbuda, más esetekben korábbi megerősített szláv települések helyén, mint Csongrád vagy Nógrád. A tatárjárás után előtérbe került a védelmi szerep, a korábbi városokat falakkal vették körül, vagy meglevő falaikat megerősítették, újjáépítették, az új településeket pedig várak alatt alapították, mint Szepesváralját vagy Fraknóváralját, így kettős magvú települések jöttek létre.

A városalapítás fokozott üteme növekvő betelepítéssel párosult, a betelepülők és a korábbi városlakók kiváltságai azonban nem mindig estek egybe. A királyi várospolitikát mindenesetre a kézműipar és a kereskedelem fejlesztésére irányuló törekvés határozta meg, ezért egyes városok korábbi privilégiumait újabbakra terjesztette ki, így Selmecbányáét a többi felvidéki bányavárosra.

A XV. századtól teljes jogú városnak (civitas) csak a fallal körülkerítettet tekintették és megkülönböztették a mezővárostól (oppidum). Utóbbiak közül csak azok tudtak felemelkedni, amelyek egyrészt a távolsági kereskedelemben vettek részt, mint Pozsony vagy Brassó, másrészt fontos stratégiai, helyesebben geográfiai ponton feküdtek, mint Szeged vagy Dés. E funkciók elvesztése együtt járhatott lesüllyedéssel is, ez történt például Bars esetében.

A második rész a történelmi Magyarország földrajzi leírását tartalmazza, ismerteti továbbá a Habsburg-kormányzat közigazgatásának változásait a törökellenes visszafoglaló háborúk korától az első világháború végéig. E rész felvázolásától most eltekintünk. Csupán azt a tényt emeljük ki, hogy a korszak kezdetén 72 teljes jogú, 75 különleges jogú és 913 mezőváros létezett.

E városok helyzetének elemzése alkotja a harmadik részt. Ebből megtudjuk, hogy a 72 civitasból 64 szabad királyi város volt, 11 egyúttal püspöki-érseki székhely, míg a többi 8 püspöki székhely. Közülük 39 a XVI. századot megelőzően keletkezett, zömmel a Dunántúlon és a Felvidéken, a későbbi 33 elsősorban Magyarország középső és déli részén volt. Teljes felsorolást kapunk a 913 oppidumról, majd a 75 különleges jogú szepesi, jász, kiskun-, nagykun-, hajdú-, katonai határőrvidék-beli, erdélyi és egyéb városról. A XIX. század második felének módosító közigazgatási reformjait elemezve, a szerző utal arra, hogy kezdetben csökkent a városok száma és egyúttal nőtt a mezővárosoké. 1870/71-ben a teljes és különleges jogú városok számát azonban 201-re emelték. Ezt követően azonban újra csökkent, a korszak végén mindössze 157 város volt. A városlét XIX. század eleji feltételeit elemezve, azokat így határozza meg: központi szerep, általában piac- vagy vásárhely, bizonyos – általában 3000 fő feletti – lélekszám, átlagon felüli számú kézműves- és kereskedőréteg, önálló igazgatás és bíráskodás, városi múlt, megyeszékhely-funkció. Ehhez csatlakozva külön táblázat tartalmazza valamennyi civitas nevét, azt a történelmi tájegységet, ahol elhelyezkedett, mai állami hovatartozását, a történelmi előzményt, az 1780–1848 közti jelleget, az 1848–1876 és 1876–1918 közti állapotot, a városban működő hivatalok joghatósági körzetét.

A városfogalom fejlődéstörténetével foglalkozik a szerző a mű utolsó, negyedik részében. Kimutatja, hogy a XIX. század első felében a városfogalmat még a hagyomány határozta meg. Bár a statisztikák igyekeztek a városlétet bizonyos számhoz is kötni, tulajdonképpen azokat a településeket minősítették városnak, amelyeket a középkori törvények annak neveztek. Gondot elsősorban a mezővárosok és a mezővárosi jogokkal felruházott vásárhelyek megkülönböztetése jelentett. A civitas és oppidum megkülönböztetésén túl abban az időben különbséget tettek a széles utcájú, nagy udvaron álló, kertes házas magyaros, és a szűk utcájú, kis területen épült, gyakran emeletes házakból álló németes várostípus között. Előbbi példájának Debrecent és Szatmárt tekintették, utóbbiénak Lőcsét és Iglót. A reformkorban az iparban és kereskedelemben betöltött szerep került előtérbe a városmeghatározás szempontjából. Ugyancsak fontos kérdésnek tartották a városfejlődést tekintve a városi közösség ez irányú összefogását. A XIX. század második felében a városlétet a település nagysága és gazdasági, esetleg közigazgatási jelentősége határozta meg.

A városi közösség jellemzésére áttérve, Deák Ernő részletezi, milyen módon volt a polgárjog a személyes szabadság, a születés vagy beházasodás, az ingatlanszerzés és polgári foglalkozás folytatása, végül az illeték és a hűségeskü feltételéhez kötve. Elemzi a választójog és az önigazgatás fejlődését, a nagytanács, a magisztrátus (városi tanács), a városbíró, a polgármester és a fizetett hivatalnokok szerepét. Ismerteti ezután a városonként nagy különbségeket mutató szabadságjogokat, amely például igazságszolgáltatásban a szabad bíróválasztástól a pallosjogig terjedt. E kérdéskör tárgyalásának a végén leszögezi a szerző, hogy a középkorban a városjogok hét típus szerint csoportosíthatók, a várossá emelt településeknek Székesfehérvár, Buda, Selmecbánya, Nagyszőllős, Nagyszeben, a szepesi városok vagy Zágráb jogait adományozták. Csak kivételképpen kapta néhány felvidéki város Korponáét.

A városi közösség és a nemesség viszonyát elemezve, a szerző bemutatja, miként igyekeztek megakadályozni a magisztrátusok a nemesség beköltözését, hogyan törekedtek később a jómódú patríciusok a nemesi rendbe való fölemelkedésre. Kitér arra a jelenségre, hogy a városi közösségek átvették a földesúri jogokat saját területükön, sőt megszerezték azokat a környékbeli falvakban is. Ezután azt a folyamatot ismerteti, ahogyan előbb a szabad királyi városok, majd pedig a különleges jogú városok képviseletet nyertek az országgyűlésben. Ennek során részletezi a jászkun kerület, a hajdúvárosok, a szepesi városok, az erdélyi taxás mezővárosok és a katonai határőrvidék-beli városok szabadságjogait.

Befejezésül a szerző a városügy megreformálására irányuló terveket ismerteti a XVII. század végétől az első világháborúig terjedő időszakban. Nagy teret szentel *Kollonich Lipót* Einrichtungswerk-jének, de kitér *II. Rákóczi Ferenc* intézkedéseire, a XVIII. századi országgyűlési határozatokra, a reformkorszak városfejlesztő elképzeléseire, az 1848/49-es intézkedésekre, végül a dualizmus kori urbanizációs irodalmat ismerteti.

Az adott terjedelem keretei között felvillantott részletek remélhetőleg érzékeltetni tudták Deák Ernő monográfiájának jelentőségét. Ez a mű a történelmi Magyarország bármely városának történetével foglalkozó számára immár nélkülözhetetlen alapmunka. Szeretnénk remélni, hogy a folytatást jelentő magyar városkönyvet is hamarosan kézbe vehetjük.

Dr. Zachar József

---

[1] Ernő Deák: Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone 1780–1918. I. Teil: Allgemeine Bestimmung der Städte und der städtischen Siedlungen. Wein, 1979. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 228 old. 3. t.

Szlovákiai honismereti kalauz
Vlastivedny sprievodca po Slovensku

(A Slovenské pedagogické nakladatel Stovo kiadása Bratislava, 1978.)

Több tájjellegű honismereti és túrisztikai kézikönyv megjelenése után *Darina Haviarová* és *dr. Pavol Uhrin* vállalkozott arra, hogy bemutassa Szlovákia honismereti emlékeit. A kézikönyv elsősorban – de nem kizárólag – iskolai szükségletre készült, főként történelem– és irodalomtanárok részére, írja a könyv bevezető részében a két szerző. Az irodalmi és a történelmi emlékeken kívül különleges figyelmet szentelnek a forradalmi harcoknak, ez a kategória azonban nem alkot külön részt, szervesen illeszkedik a könyv felépítésébe. A két társszerző munkája az első olyan mű, amely szintézisszerűen mutatja be Szlovákia honismereti emlékeit.

A bevezető és az iskolai honismereti-irodalmi kirándulások előkészítése, valamint kihasználása című rész után következik a honismereti emlékek bemutatása. A szerzők tartalmilag három részre osztják a könyvet, a közigazgatásnak megfelelően Nyugat-, Közép-, Kelet-Szlovákiára. Ezen belül járások szerint, a járásokban pedig betűrend szerint ismertetik az emlékeket. A könyvhöz névmutató és 107 képmelléklet tartozik.

Az ilyen jellegű könyvek használatát nagymérékben segíti a pontos szerkesztés. Sajnos, erről a könyvről ezt nem mondhatjuk el. A tartalomjegyzékben két helyen is hibás az oldalmegjelölés. Mellékelet-Szlovákia ismertető részénél meg kell jegyeznünk, hogy Borsi (Borsa), Tiszacsernyő (Cierna nad Tisou), Királyhelmec (Královsky Chlmec), Keles (Leles), Gálszécs, (Secove, Nagyszalánc (Slanec), valamint Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom) nem a rozsnyói (Roznava) járásba tartozik, hanem a tőketerebesibe (Trebisov). Murány (Muán), Alsó-Sajó (Nizná Slana), Martonháza (Ochtiná), Pelsőc (Plesivec), Nagyrőce (Revúca) és Hánosfalva (Rozlozná) pedig nem a tőketerebesibe, hanem a rozsnyói járásba. Külön figyelmet érdemel a helynévmutató 447 helységnévvel. Ebből 13 helynévnél helytelenül van feltüntetve az oldalmegjelölés. Az ismertető részben 23 helyen feltüntetik a helynév „ezelőtti" nevét. Érthetetlen, hogy egyik helyen miért a múlt századi, más helyen pedig az e század harmincas éveiből származó helynevek szerepelnek.

Dicséretre méltó az az igyekezet, amellyel a szerzők felkutatták a „forradalmi emlékeket". Az 1848–49-es magyar szabadságharcot megtámadó szlovák szabadcsapatok mozgásáról és tevékenységéről nagyon pontos képet kapunk az emlékhelyek és emléktáblák bemutatásával. Úgyszólván megismerhetjük a „szlovák felkelők" minden tettét, és azt is, hogy elbukásuk után hány felkelőt, hol, milyen módon végeztek ki (néhol részletes leírással). E tényezők emocionális túlhangsúlyozásával a szerzők az olvasót befolyásolni kívánták abban, hogy a magyar szabadságharc vonatkozásainak társadalomtörténeti hátterét a „történelmi tények összefüggésrendszerébe ágyazva" láthassa.

A könyv címe nem a valóságos tartalomra utal. Talán hasznosabb lett volna, ha a területi körülhatárolás helyett etnikai irányba terelik a könyv címét, ugyanis *Jókay Mór, Balassi Bálint, Tompa Mihály, Kármán József, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Batsányi Lajos* magyar megnevezése mellett, valamint *Kossuth Lajos* emlékszobrán és a Magyar Vöröshadsereg 13 kivégzettjének emléktábláján kívül egyetlenegy magyar vonatkozású honismereti emléket sem ismertet. Ezzel szemben a várak többségénél fontosnak tartják a szerzők feltüntetni, hogy: lerombolta II. Rákóczi. A honismereti rész javarészt pusztán a történeti anyagra korlátozódik, csak elvétve említ meg művelődéstörténeti adalékot. Nem mindig szerencsés egy–egy helység kihagyása a felsorolásból, tekintve, hogy honismereti szempontból így sok fontos emlék kimarad. Tényanyaga sokrétű, de megjegyezzük, hogy nagyon sok helytelen adat szerepel a könyvben.

Varga Béla

Balassa Iván:

Alsónémedi története és néprajza

(Pest megyei Falumonográfiák I. Alsónémedi Községi Tanács V. B. kiadvány, Alsónémedi, 1980. 538 old)

Alsónémedi község monográfiája méltó a több mint kilenc évszázados településhez. Ez az alig ötezer lakosú, Pest megyei község követésre méltó példát mutatott a nagyobb településeknek is a tartalmas, és sokrétű honismereti munka eredményességéről, hatékonyságáról. A Hazafias Népfront községi bizottságának honismereti klubja, a község lakossága számos értékes dokumentumot gyűjtött össze és bocsátott a könyv szerkesztője és szerzői rendelkezésére.

A lelkes helyi honismereti munka, a feltárt igen gazdag történeti és néprajzi anyag vonzotta az ország legnevesebb tudósait, a témával behatóan foglalkozó hivatásos és amatőr kutatókat, valamint az egyetemi hallgatókat. A történelmi kutatás és a honismereti munka szerencsésen találkozott a specialisták, hivatásos szakemberek érdeklődésével. A két törekvés egységes mederbe terelését segítette a honismereti mozgalom, s mindennek eredményeként született meg a tartalmas, példamutató monográfia.

Az Alsónémedi története című első nagy fejezetben *Korek József* a község történetének régészeti anyagait elemzi a rézkortól a honfoglalásig, feltűnően gazdag dokumentum alapján. *Lakatos Ernő* Alsónémedi történetét a X. századtól a felszabadulásig foglalja össze igen sokrétűen. Ebben a fejezetben olvashatjuk többek között a település kialakulásának, a török hódoltságnak, a kuruc időknek, a jobbágyság helyi vonatkozásainak és a két világháború közötti időszaknak a történetét. Végül *Pintér János* a község dinamikus fejlődését mutatja be a felszabadulástól napjainkig.

Alsónémedi néprajza a monográfia második nagy fejezete. *Balassa Iván* Alsónémedi földrajzi neveit, *Filep Antal* pedig a községi települési sajátosságait és építkezését írja le. *Novák László* Alsónémedi hagyományos gazdálkodási viszonyait, a telekneveket és a határhasználat, a gazdálkodás, az üzemszervezet és a táplálkozás összefüggéseit elemzi. *Csoma Zsigmond* a község szőlőtermesztési és borászati kultúráját tárgyalja. *Kékesi Béla* sokoldalúan mutatja be az állattartást és állatgyógyászatot, a legelőket, a legeltetést, a pásztorok életét, az állatok betörését, az istállós állattartást és az állatvásárt. *U. Kerékgyártó Adrien* azt a folyamatot írja le az összegyűjtött dokumentumok alapján, hogyan tért át a község lakossága a parasztiról a városi viseletre. Megismerteti az olvasót az önellátó gazdálkodás idejének viseletével, az ipari textíliák megjelenésének és az életmódnak a viseletre gyakorolt hatásával. Ezt követően *Katona Imre* Alsónémedi és környékének szólásait, *Paksa Katalin* a község

zenei életét, *P. Madar Ilona* Alsónémedi szokásvilágát és *Sebők Géza* a község régi táncéletét foglalja össze igen színesen és olvasmányosan.

Gasparik Pál, Alsónémedi tanácselnöke a könyvet a község lakosságának ajánlja. Ez a mű azonban meghaladja egy község érdeklődését, s jó szívvel és meggyőződéssel hívom fel a kutatók és az egyetemi hallgatók, valamint a Hazafias Népfront honismereti klubjainak a figyelmét erre az országos figyelmet érdemlő, jól sikerült munkára.

Dr. Gyúró Ferenc

Selmeczi Kovács Attila:

Györffy István

(Akadémiai Kiadó 1981. 199 old.)

A szilaj pásztorok, a tanyavilág, a településformák, az aratómunkálatok, a cifraszűr etnográfusának tartjuk *Györffy Istvánt* — pedig ennél sokkal mélyebben érzékeltette a magyar hagyományvilágot: magyarságtudatunkat is erősítette sokmezejű tudományos tevékenységével. Munkáiban nemcsak a tüzelős ólak szalmalángja világít, nemcsak a kolomp szól s nemcsak a szűrhímzések színesednek, hanem a sártéti pákászok, a kun ivadékok, a moldvai csángók, a borsodi matyók, a Fekete-Körös völgyi tatár származékok verejtéke is hull a magyar lakta földre. Munkáiban talán érzelmileg is legjobban a kunok földjéhez kapcsolódott, s ezért hivatkozott oly gyakran műveltségünk nomád körvonalaira. Mindezeket *Selmeczi Kovács Attila* emelkedett tudományos szemlélettel fejti ki Györffy Istvánról írt monográfiájában, amely az Akadémiai Kiadónak A múlt magyar tudósai című sorozatában jelent meg.

A szerző vázolja Györffy István múzeológusi indulását, egyetemi tanári tevékenységét s művelődéspolitikai törekvéseit. Körültekintő elemzéséből látjuk, hogy Györffy István a múzeumi tárgyakat, az oklevelek mondanivalóit, az idős pásztorok visszaemlékezéseit, a paraszti munka ritmusát miként építi bele a nemzeti művelődés folyamatába. Györffy a múlttal a jövőt igyekszik menteni anélkül, hogy gátat emelne a haladás elé. A hagyományvilággal, a magyar néprajzi kutatás eredményeivel igyekezett közművelődésünk vérkeringését felfrissíteni.

A gazdag ismeretanyagot bemutató könyvben Selmeczi Kovács Attila vázolja Györffy települési, pásztorkodási kutatásait, a földművelésről, a népviseletről szóló tanulmányait. Értékeli azokat a fejezeteket, amelyeket Györffy István A magyarság néprajzában írt. Külön kiemeli az etnikai csoportokra vonatkozó kutatásait. Rávilágít arra, hogy Györffy István mennyire a magyar nép, a honismeret tudósa volt. Ezt nemcsak munkái példázzák, hanem emberi magatartása is. A monográfia Györffy Istvánhoz méltó, kiemelkedő alkotása néprajzi irodalmunknak. Gondolkodásra és cselekvésre készteti mindazokat, akik tovább kívánnak haladn azokon a Györffy taposta ösvényeken, amelyeke közelebb lehet jutni a magyarság lényegéhez. honismeret művelőinek élményt és sokoldalú tu dást is nyújt ez a könyv.

Gunda Bél

A Makói Múzeum Füzetei

Kevés olyan 20–30 ezer lelkes nagyságrendű v rosunk van, amely azzal büszkélkedhet, hogy 195 óta folyamatosan honismereti kiadványsorozato jelentet meg. Mert a Makói Múzeum Füzetei valójá ban nem a makói múzeum füzetei, hanem valóság san az egész városé: a makói Múzeumi Baráti Kö kiadványa, a múzeum igazgatója – *Tóth Ferenc* – szerkeszti és a város művelődés-, gazdaság- és polit kai történetének kutatói írják, olvasóinak köre pe dig messze túlnő a város, sőt a megye határain is Igaz, hogy 1954 és 1968 között egyetlen füzet ser jelent meg, de azóta évenként általában több is. É az is igaz, hogy csöppet sem „büszkélkedik" a vá ros ezzel a kiadvánnyal, szerényen, de céltudatosa igyekeztek évről évre előteremteni a vékonyabb vastagabb füzetek tisztességes külsejű megjelenteté séhez szükséges anyagiakat. Ami bizony korántsen volt könnyű feladat.

A huszonötödik füzet megjelenése alkalmából megkíséreljük áttekinteni az eddigi számokat, rész letesebben az utolsó tízet .[1] Már az első 14 szán témái mutatják, hogy nem a semmiből támadt ez sorozat, szándékában egyenes folytatása a két világ háború között, ugyancsak Makón kiadott Csanád vármegyei Könyvtár című helytörténeti füzetek nek. Talán csak a témakör bővült.

A szűkebben értelmezett *helytörténetet* háro

[1] Az első 14 szám: 1. Péter László: A makói múzeum József Attila kéziratai (1952), 2. Péter László: Az ő-zés kérdéséhez (1952), 3. Péter László: Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből (1953), 4. Góth Ferenc: A makói hagyma történetéhez (1969), 5. Kelemen Ferenc: Makó igazgatásának történeti formái (1970), 6. Kelemen Ferenc: A makói városi tanácsház (1971), 7. Eperjessy Kálmán: Csanád megye az első katonai felvétel idején (1971), 8. Tóth Ferenc: A makói talicskaper (1971), 9. Tóth Ferenc: Gilitze István és az 1821-es árvíz (1972), 10. Buzás László: Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1870–1970 (1972), 11 . Vida Zoltán: Makó iskolatörténete a város felszabadulásától az államosításig (1973), 12. Vágvölgyi András–Gábor Kálmán: Adalékok Makó demográfiai helyzetéhez (1974), 13. Hegedüs Géza–Pétet László: Dobsa Lajos emléke (1974), 14. Tóth Ferenc: Makó településtörténeti vázlata (1974).

üzet képviseli. *Dr. Forgó László*, az 1949–1952 között lezajlott makói tagosításokkal foglalkozik (17., 1976. 41 old.), de ezen kívül forrásértékű adatokkal szolgálva a város termelőszövetkezeti mozgalmának kibontakozásához is. *Kelemen Ferenc* Régi idők – régi emberek című füzete (18., 976. 27 old.) a szerzőnek a város történetéről, neves embereiről a megyei Hírlapban megjelent írásaiból közöl összeállítást, kiegészítve – *Tóth Ferenc* összeállításában – a szerző hírlapírói munkásságának bibliográfiájával. Nemcsak helytörténeti, de ipartörténeti szempontból is figyelemre méltó *Tóth Ferenc*nek a makói révvel és híddal foglalkozó tanulmánya (19., 1977. 64 old.). Ugyanis már a honfoglalás után is fontos átkelőhely volt a Maros Makónál, először gázló, később rév, aztán komp, fahíd, acélhíd, s végül 1975-ben felavatott vasbeton híd formájában, tehát egyetlen város átkelőhelyének megjelenési formáiban sok évszázad közlekedéstörténete tanulmányozható.

Makó *munkásmozgalmának* történetével két füzet foglalkozik. *Tamasi Mihály* a forradalmi mozgalom 22 neves, makói személyiségéről közöl rövid életrajzot (20., 1977. 20 old.) *Rátkai Árpád* pedig a makói munkáseszperantista csoport történetét mutatja be (21., 1978. 22 old.).

Két füzetnek a néprajz a témája, s mind a kettőnek *Tóth Ferenc* a szerzője. Az egyik (15., 1974. 64 old.) a makói parasztházzal és annak telkével foglalkozik, a másik pedig (24., 1979. 61 old.) a makói paraszthéz anyagaival és az építkezés technikájával, részletesen és igen nagy forrásanyag alapján. Külön értéke a füzetnek, hogy függelékben közli Makó városnak a múlt század ötvenes, valamint nyolcvanas éveiből való építési szabályrendeletét.

Végül pedig a *művelődéstörténeti* témájúak. A 16. füzetben (1975. 19 old.) *Eperjessy Kálmán* tanár úr emlékezik vissza egykori diákjának, *József Attilá*nak makói diákéveire. *Dr. Varga Dezső* összeállítása *Espersit Jánossal* és baráti körével foglalkozik (23., 1979. 72 old.). Dokumentumok segítségével bemutatja a város baloldali értelmiségi csoportjának vezetőjét, s többek között olyan személyiségek alakját idézi fel, mint *Könyves Kolonics József, József Attila, dr. Diósszilágyi Sámuel, Erdei Ferenc, Juhász Gyula*. A füzet, a múzeummá alakított Espersit ház létesítési és felavatási körülményeinek bemutatásával zárul. A múzeumi sorozat 25. kötete (1980. 24 old.) a rövid életű, ám a város művelődéstörténetében jelentős szerepet játszó József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság történetét dolgozza fel. Szerzője, *Papp János* bemutatja az 1947-ben alakult társaság célkitűzéseit és tevékenységét egészen 1952. év elején történt feloszlatásig.

E vázlatos ismertetésből érzékelhetjük, hogy a Makói Múzeum Füzetei ízig-vérig honismereti sorozat, amely igyekszik átfogni a város közeli és távolabbi múltjának szinte minden vonatkozását. Mégis számtalan terület kínálkozik még feldolgozásra és bemutatásra. Van tehát téma a következő 25 füzet számára, sőt még az azután következőkére is.

Haldsz Péter

Népköltészeti gyűjtemények a Vajdaságban

A Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány több nyelvű közigazgatási egysége Jugoszláviának, ahol a délszláv nemzetek mellett számos nemzetiség is él: magyarok, szlovákok, románok és ruszinok. A tartományi alkotmány szavatolja minden nemzet és nemzetiség számára a szabad nyelv- és íráshasználat jogát, ami egyben azt is jelenti, hogy minden nemzetiség ápolhatja és fejlesztheti művelődési életét. Az itt említettek keretébe tartozik, hogy a nemzetiségi nyelveken folyó oktatás és nevelés tantervének és óraterveinek kidolgozásakor lehetőség nyílik minden nemzetiség oktatási szakemberei számára, hogy munkájukba bevonják a népköltészet alkotásait. Az általános iskolai oktatás szintjén a megfelelő osztályok számára kiadott olvasókönyvek tartalmaznak felhasználható népköltészeti anyagot, de ennél sokkal gazdagabb az a könyvsorozat, amely házi olvasmány formájában nyújt át egy-egy csokorra való szájhagyományozott irodalmi anyagot a pedagógusoknak és a diákoknak.

Hogy a magyar tannyelvű oktatásban milyen fontos szerepet szántak a kidolgozók a népköltészeti alkotások megismerésének és elemzésének, azt az is bizonyítja, hogy az általános iskola 5. osztály teljes évi irodalmi olvasmányanyagát a népköltészet teszi ki.

Az alábbiakban pár szóval ismertetjük azokat a népköltészeti háziolvasmány-gyűjteményeket, amelyek a közelmúltban jelentek meg, s az elmondottakat illusztrálják.

Az Ördög és a molnárlegény. Magyar népmesék. Válogatta és a szöveget gondozta *Jung Károly*. Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1979. 116 old.

A könyvecske a magyar tannyelvű általános iskolai oktatás és nevelés 2. osztálya számára készült. Az egyetemes magyar népmesekincs mellett szemelvényeket tartalmaz a jugoszláviai magyarság összegyűjtött mesekincséből is. A válogató – a korosztályi követelményeknek megfelelően – elsősorban rövid tréfás és állatmeséket gyűjtött kötetébe, de tartalmaz a válogatás néhány rövidebb hősmesét és mondát is. Az apparátus gyermekeknek szóló ajánlást, a ritkábban használt kifejezések magyarázatát és egy jegyzetet tartalmaz, amelyben a válogató közli forrásait. A kötet folklorisztikailag hitelesnek tekinthető kiadványokból válogatott, de az anyagot, ugyancsak az oktatás követelményeinek megfelelően, köznyelvi gondozásban közli. A kiadvány 2500 példányban készült.

A zentai kőkecske. Válogatás a magyar mondakincsből. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget és az apparátust írta *Jung Károly*. Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1980. 128 old.

A kiadvány az általános iskola 4. osztálya számára készült. A válogatás szempontjai között szerepelt, hogy keresztmetszetben mutassa be az olvasóknak a magyar népmondakincs gazdagságát és műfaji változatosságát. Szerepelnek benne névmagyarázó, történeti, eredetmagyarázó, kincsásó és boszorkánymondák, valamint külön csoportosításban jellegzetes népi hiedelmeket és hiedelemalakokat tárgyaló mondák. A válogató kizárólag hiteles forrásokból állította össze gyűjteményét, anyagát azonban – ugyancsak az oktatás követelményeinek megfelelően – köznyelvi formában közli. A válogatás szempontjait és irodalmát a jegyzet, a műfaji tudnivalókat pedig a bevezető dolgokat világítja meg. Az apparátus részét jelenti még a ritkábban használt szavak jegyzéke, valamint a helynévmutató, amelyből látszik, hogy az anyag az egész magyar nyelvterületet felöleli. A történeti mondákból csupán kevés számú szerepel, mivel ennek a mondacsoportnak külön kötetet szentelt a kiadó. A kiadvány 4000 példányban készült.

A régiek öröksége. Válogatás a magyar történeti mondakincsből. A válogatást *Pastyik László* végezte. Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1980. 95 old.

A válogatás az általános iskolák 5. osztálya számára készült, ahol a népköltészet oktatása a legnagyobb hangsúlyt kapta ezen az oktatási szinten. Az összeállító választása a mondaközlés irodalmiasított változataira esett, tehát olyan anyagot emelt át a gyűjteménybe, amelyet a gyűjtések alapján dolgoztak fel. A válogatás történeti kronológia szerint közli az anyagot, a csodaszarvas mondájától kezdve az 1848-as szabadságharc mondakincséig. A gyűjtemény elsősorban *Lengyel Dénes*, *Móra Ferenc*, *Dégh Linda* stb. közlésein alapszik. Az apparátusban a ritkábban használt szavak jelentése, és a válogató jegyzete szerepel, ahol felsorolja irodalmát és forrásait. A kiadvány 4000 példányban készült.

Szélördög. (Jugoszláviai magyar népmesék) *Penavin Olga* gyűjtéséből elmesélte a gyerekeknek *Jékely Zoltán*. Gyűjtötte és az utószót írta *Penavin Olga*. Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1980. (Második kiadás.)

A kiadvány az általános iskolák 5. osztálya számára készült, s a kiadói jelzés ellenére nem a második, hanem a harmadik kiadása a műnek. Az első kiadás ugyanis 1971-ben jelent meg a pesti Móra és az Újvidéki Fórum kiadásában. Az első és a további kiadások meseanyaga nem teljesen azonos, bár ugyanabból az anyagból válogat, az első kiadás nem tartalmazza az utószót. A gyerekek számára „irodalmiasított" – meseanyag tulajdonképpen Penavin Olga *Jugoszláviai magyar népmesék* (Budapest, 1971.UMNGY XVI) anyagából válogat. A fent leírt kiadványhoz utószó is járul, amelyben a gyűjtő és összeállító bemutatja a diákoknak a népmesét, a mesemondókat, a mesemondás alkalmait, vázolja a magyar népmesegyűjtés történetét, valamint közli azoknak a névsorát, akik a Vajdaságban a népmesével foglalkoztak. Ez a kiadás 4000 példányban ké szült. (Az első 15 800, a második pedig amel: 1977-ben hagyta el a sajtót, 5000 példányban. A első kiadást Bácskai népmesék alcímmel látták el.

Magasan repül a daru. Magyar népdalok könyve A népdalokat válogatta, az utószót és a jegyzeteke írta, a könyvet összeállította *Dávid András*. Tan könyvkiadó Intézet, Újvidék, 1980. 288 old.

A terjedelmes kiadvány az általános iskolai oktatás 5. osztálya számára készült, s arra vállalkozik, hogy bő válogatásban metszetet adjon a rendkívül gazdag és változatos magyar népdalkincsből. A kiadványban a magyar népdalok szinte minden csoportja szerepel, s a válogató arra törekedett, hogy lehetőleg minden csoportban közölje a jugoszláviai magyar nyelvterületen gyűjtött változatokat is. A kötetet a magyar népdalról szóló dolgozat zárja, s utána mutatók könnyítik meg az olvasók munkáját, ha valamit vissza kíván keresni. Külön jegyzetben sorolja fel a válogató a forrásokat, melyekből merített. Megjegyzendő, hogy a 450 népdalt közlő kötetben számos kotta is található. A kiadvány 4000 példányban készült.

Jung Károly

Kalapis Zoltán:

Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok

(Fórum, Újvidék, 1980. 188 old.)

Hogyan kerültek egymás mellé a balladaénekesek, a mesemondók és a vásárosok? Egyszerűen úgy, hogy az újságíró, szociográfus, néprajzi író egy táj napról napra halványuló hagyományos népi kultúrájának tanúi közül őket válogatta ki beszélgető társaiul. A szerző, aki felkereste a balladaénekeseket, a mesemondókat, és a vásárosokat, *Kalapis Zoltán*, az újvidéki napilap, a Magyar Szó munkatársa. A táj, melynek emlékeiből értékes fejezeteket mentett meg az utókornak, a Bánság – ahogyan ő nevezi a Bánát jugoszláviai része, a régi Torontál megye vagy még korábbi nevén a Temesköz. Kalapis Zoltán esztendőkön át járta e vidék, szülőföldje falvait, kereste jócmlékezetű idős lakóit. Kötete négy nagyobb lélegzetű néprajzi „nyomozó útjának" leírását tartalmazza. Bármily furcsa is ez a szóösszetétel, találóan jellemzi a műfajt, a néprajzi - szociológiai megközelítést vagy ahogyan a szerző nevezi munkáját könyvének alcímében, a népismereti riportot.

Kalapis Zoltán két első írása népballadák keletkezésére igyekszik fényt deríteni. Ezek a balladák a magyar balladakincs legfiatalabb rétegébe tartoznak. Többnyire ügyes verselők fogalmazványai, melyeket könnyen énekelhető, ismert dallamokra alkalmaztak, gyakran kinyomtattak és vásári pony-

ván is árultak. Az éneklők ajkán aztán hamarosan gördülékennyé simult a szöveg, igazodott a hagyományhoz, beilleszkedett a folklórba. A szerző-riporter ezúttal olyan balladák keletkezése után nyomozott, melyek századunk első évtizedeiben keletkeztek, falusi verekedések során történt gyilkosságokról szólnak. Az egyik szálat a Bánság északi részében, Nagykikinda környékén, a másikat jóval délebbre, Törökbecsén fejtette fel. Módszere azonban éppúgy azonos volt, mint ahogyan a hajdani szomorú események is szinte azonos minta szerint zajlottak le. Kalapis Zoltán sorra megszólaltatta a még élő, öreg szemtanúkat, a testvéreket, a rokonokat, a meggyilkolt hajdani kedvesét, a ma már idős nénit, akiért szép ifjú leány korában a legények boros fővel megszúrkálták egymást. Esetenként már csak a leszármazottakhoz vagy az egykori szereplők sírjához jutott el. A szóhagyománnyal azonban nem elégedett meg. Kikereste a vonatkozó adatokat a korabeli újságokból, megnézte az anyakönyvi bejegyzéseket, felkutatta a szereplők fényképeit, sőt ha módjában állt, elolvasta a bírói tárgyalások jegyzőkönyveit is. Munkája nyomán érdekes emlékanyag tárult fel, amelyből a múlt iránt érdeklődő és a kutató egyaránt okulhat. Miként viszonyul egymáshoz a valóság és a szájhagyomány? Az idő múlásával hogyan alakult át az utóbbi és később miként halványul el mindkettő emléke?

Nem kevésbé érdekes olvasmány Kalapis harmadik írása, mely *Borbély Mihályról*, az egyik legjelesebb magyar mesemondóról szól. *Kálmány Lajos*, neves folkloristánk 1913-ban talált rá Egyházaskéren az akkor harmincegyéves, írástudatlan Borbély Mihályra. Napszámot fizetett a napi munkából élő szegényembernek, úgy jegyezte le pompás meséit, melyeket hamarosan ki is adott. Ez a gyűjtemény volt az első a magyar folklorisztika történetében, mely egyetlen jelentős mesemondó egyéniség repertoárját foglalta magába. Az első világháború és Kálmány halála után a tehetséges mesemondó sosem találkozott többé folkloristával, pedig 1953-ig élt. A bánsági agrárproletárok jellemző élettörténetét példázza sorsa, melyet Kalapis az ismerősök és a leszármazottak segítségével rekonstruált.

Végül minden bizonnyal a könyvecske negyedik fejezete tartalmazza a legsokrétűbb népismereti anyagot. Rendkívül gazdag leírás a délbánsági Torontálvásárhely – népi nevén Debelyacsa – vásárainak aranykorából. Feltárja a vásártartás szokásának és lehetőségének pontos kialakulását, bemutatja a megszervezett rendtartást és a legnevezetesebb sokadalmak lefolyását. Elvezeti az olvasót a vásárok minden zegebe-zugába, az állatvásárba éppúgy, mint a kirakodóvásárba. Képzeletbeli sétánk során elácsorgunk a mutatványosok sátrainál, szinte halljuk a kikiáltók nagyotmondásait, megismerkedhetünk a négy égtáj sokféle árusával. Ez a vásárleírás a legjobb hasonló munkák – mint például *Kiss Lajos* hódmezővásárhelyi könyvecskéje mellé tehető. Az egész kötet pedig a megújuló jugoszláviai magyar néprajzi érdeklődés újabb hírnöke.

Kósa László

Demény István Pál:

Kerekes Izsák balladája

(Kriterion, 1980. 163 old.)

Sokszor elhangzott már a sommás ítélet: a magyar népi műveltség nem hordoz eredetére utaló jegyeket, mivel tartalmában legfeljebb két-háromszáz éves folytonosságra tekinthet vissza. Egyre nyilvánvalóbb, hogy az ilyen megállapítások a XIX. század mechanikus jellegű gondolkodásának továbbéléséből fakadnak. Az ilyen jellegű kultúrafogalom azt az előítéletet tükrözi, amely szerint a népi kultúra genezisében döntő jelentőségűek az úri osztály „leszálló kultúrjavai", valamint általában a tartalmatlan kölcsönzések. Mivel pedig „az úri osztály" műveltsége az újabbkori európai kultúra visszfénye, s a kutató is gyakran a nyugat-európai, a német és a szláv népi műveltséget ismeri jobban, – természetes hát, hogy a magyar területen tapasztalt jelenségek közül azok ugranak szeme elé önálló alakminőségként, amelyek az ismertekkel összevethetők. Az ismert mintákkal össze nem illő részletek alapján azután hamar megszületik az ítélet: az észlelt magyar jelenség – esetünkben a ballada – „rontott változat".

Demény István Pál könyve, a Kerekes Izsák balladája mintaszerű elemzésén túl elsősorban arra hívja fel ismét a figyelmet, milyen adósság a magyar könyvkiadásnak a török népek nyelvére, műveltségére, néprajzára vonatkozó ismeretek közlése és kiadása. Ez annál érthetetlenebb, mivel történelmünk lényegesen nagyobb felében együtt éltünk török népekkel és honfoglalásunk előtt, néppéválásunk idején döntő volt szerepük. Ha ez a hatás egyértelműen kimutatható népünk antropológiai arculatában, akkor legalábbis illő megkísérelni a feltárást és összevetést a törökség kultúrájával. Hiszen ha az ember csak a felületes, de elfogulatlan műélvező figyelmével hallgatja a törökök meséit, mondáit, énekeit, máris számtalan egybecsengés üti meg a fülét. A magyar mese sárkánya pl. hét feje ellenére igazi harcos, méltó ellenfél és nem tűnik hüllőszerű lénynek. „Ereje" testén kívül van elrejtve (nyúlban, dobozban, dongóban), s elpusztítható még az összecsapás előtt. A toprongyos juhászgyermek, aki a királyleány kezére pályázik, s ezért oly próbák elé állítják, hogy belepusztuljon, szintén ismerős nekünk. A király ellopott gyümölcsét megkereső mesehős a kán ellopott lovait szerzi vissza a keleti történetben. Ismert az a fordulat is, hogy a vőjelöltek magukénak tüntetik fel a hőstetteket, de megszégyenülnek. A Fehérlófia-mesetípusban az óriási madár és a kígyó szembeállítása, vagy a történetek végén a hetedhét országra szóló lakodalom az előbbiekkel együtt mind-mind ismert elem a török mesében, sőt az annál régiesebb hősénekekben is. Az altáji hősének nőalakja éppúgy, mint a magyar mesehős királyfi, előre tudja, kit keres élete párjának,

s hogy érte kell mennie messzire, sok akadályon át. Sőt a Toldi előhangjában hangsúlyozott óriási fegyverek, tárgyak akár egy keleti török eposzból valók lehetnének.

Nem sorolom tovább. A könyv azért keltett ilyen gondolatokat bennem, mert a szerző a különböző motívumok keleti párhuzamainak elemzésével a Kerekes Izsák-ballada kapcsán a magyarban is bizonyára létezett hősének egyik lehetséges típusát képes vázolni. Teszi ezt olyan érzékeny elemzéssel, amely lényeges új eredményeket ad. Ilyen pl. a „hősi álom" értelmezése, mint az ősidők nyugalmának, történet előtti természetes létezésének a képe. Nem téveszti meg az a felületi jelenség, hogy a magyar balladaszöveg kurucot, labancot és rácot említ – ezért tartották újabb keletkezésűnek. Kimutatja, hogy a nevek, s a konkrét utalások a történelmi események hatására cserélődtek, ilyen értelemben tényleg XVIII. századi a ballada ismert alakja. De nem ilyen új annak szerkezete és meséje.

A Kriterion Könyvkiadó ismét úttörő munkát vállalt, amikor a nagyközönség számára hozzáférhető formában, de a tudományos igényből nem engedve, ennek az igen értékes munkának a kiadására vállalkozott. Jó példa ez a könyv arra, hogy balladáinkat nemcsak felszíni jegyek alapján lehet összekapcsolni az egyetemes művelődéssel, s hogy a cseppben is felsejlik a végtelen tenger.

Kelemen András

Gazda Klára:

Gyermekvilág Esztelneken

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 496 old.).

Egy székely falu gyermekvilágát ismerjük meg *Gazda Klára*, Sepsiszentgyörgyön élő és dolgozó fiatal néprajzkutató könyvéből. A Jóbarát című gyermeklap Zsuzsi és András babát népviseletbe öltöztető, valamint Sippal, dobbal című játékgyűjtő pályázata keltette fel érdeklődését a gyermekjátékok, a gyermekek tuházata, munkája, élete iránt. Esztelnekre pedig az egyik legtehetségesebb pályázó, *Szász Veronika* – ma végzett tanítónő – irányította a figyelmét. Az előképek, *Gönczi Ferencnek* a somogyi, *Kiss Lajosnak* a hódmezővásárhelyi s különösképpen *Kresz Máriának* a kalotaszegi Nyárszó gyermekéletéről írott könyve, dolgozata. A kötet anyagát doktori disszertációként elfogadta a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Tanszéke, bővebb, részleteiben is kidolgozott formában néprajzi monográfiaként adta ki a bukaresti Kriterion.

A könyv két részből áll. Az első rész a gyermekek életét, körülményeit beszéli el a családtervezéstől a párválasztásig, a második Esztelnek gyermekjátékait írja le hitelesen, a mondókákat, a kisebbeknek való egyszerű játékokat, a mozgásos vagy testedző játékokat, az értelemfejlesztő és szórakoztató játékokat, végül az ünnepi szokások költészetét, melynek a nagyobbacska gyermek is éneklője, előadója.

A monográfia voltaképpen leíró tanulmány, nemcsak az Esztelneken ismert játékféleségeket mutatja be eddig nem tapasztalt részletességgel és ötletes táblázatokkal rendszerezve az anyagot aszerint, hogy milyen életkorban játsszák vagy játszották fiúk vagy kislányok, gyakran vagy ritkán – az énekes-táncos játékok dallamanyagának lejegyzését *Jagamas János* ellenőrizte s ő készítette rendszerezésüket is –, hanem a tájnyelvi kifejezésekre gondosan ügyelve megismerkedhetünk a gyermek gondozásával, nevelésével, öltöztetésével és a gyermekek által végzett munkákkal is. Ez a leírás csöppet sem egysíkú. Figyelemmel kíséri egyrészt a gyermek növekedését, másrészt a falu társadalmának, életvitelének változását a századfordulótól napjainkig.

Természetesen a két legtávolabbi idősík, a legidősebbek visszaemlékezései és a mai gyermekekkel folytatott beszélgetések, az életükkel kapcsolatos megfigyelések kapják a legnagyobb hangsúlyt, Gazda Klára azonban gondosan kikérdezte a közbeeső évjáratok képviselőit is s ezáltal a szembetűnő változás nem ugrásszerű, módunk van megfigyelni az átmeneteket, a közbülső lépcsőfokokat is. Emellett mindenütt ott a történelmi és a társadalmi háttér, gyakran esik szó a Felszeg és az Alszeg közötti felfogásbeli különbségekről, s jól megfigyeli a kutató azt is, hogyan tevődik át a nevelés hangsúlya fokozatosan a szülői házról és a közvetlen falusi környezetről az iskolára, a hétköznapi munkát és az ünnepi szokásokat utánzó gyermekjátékokról, melyek főként a szabadban zajlottak a szobai észfejlesztő társasjátékokra.

Gazda Klára tárgyilagos szemlélő. Nem becsüli túl sem a századforduló család- és paraszti munkaközpontú gyermek életét, sem pedig a mai bőségesebb, higiénikusabb, a technika és a szellemi képességek fejlődésére, fejlesztésére nagyobb hangsúlyt tevő életkörülményeket. Ez volt, ez van. Tudomásul kell vennünk a falusi embereknek a nagymérvű életforma és felfogásbeli megváltozását.

Az esztelneki gyermekvilágról szóló néprajzi monográfia kézikönyv értékű. Magának a szerzőnek is hosszú évekre szóló munkaprogram, a kötetet számos részlettanulmány előzte meg s nyilván fogja is még követni. A hasonló témán dolgozók számára is jó minta, viszonyítási alap, s a pedagógusok számára gazdag példatár. Az ő szerepük a játékok életében napjainkban megnövekedett, a gyűjtések legszebb darabjainak betanítása mellett tőlük várjuk falujuk játékkincsének szakszerű rögzítését is.

Nem tudjuk, Gazda Klára könyve hány példányban jelent meg. A példányszám nem lehetett túlságosan magas, mert a romániai könyvkereskedésekből napok alatt elfogyott, nálunk viszont már kapható egyik-másik könyvesboltban. Pedig itt is, ott is keze ügyében kellene legyen a néprajzkutatóknak éppúgy, mint a magyar nyelvet oktató, vagy a napközi otthonban felügyelő pedagógusoknak.

Kovács Ágnes

Kőolajkutatás Üllés környékén

Villanyfényes falu – Vasszilágy 1952